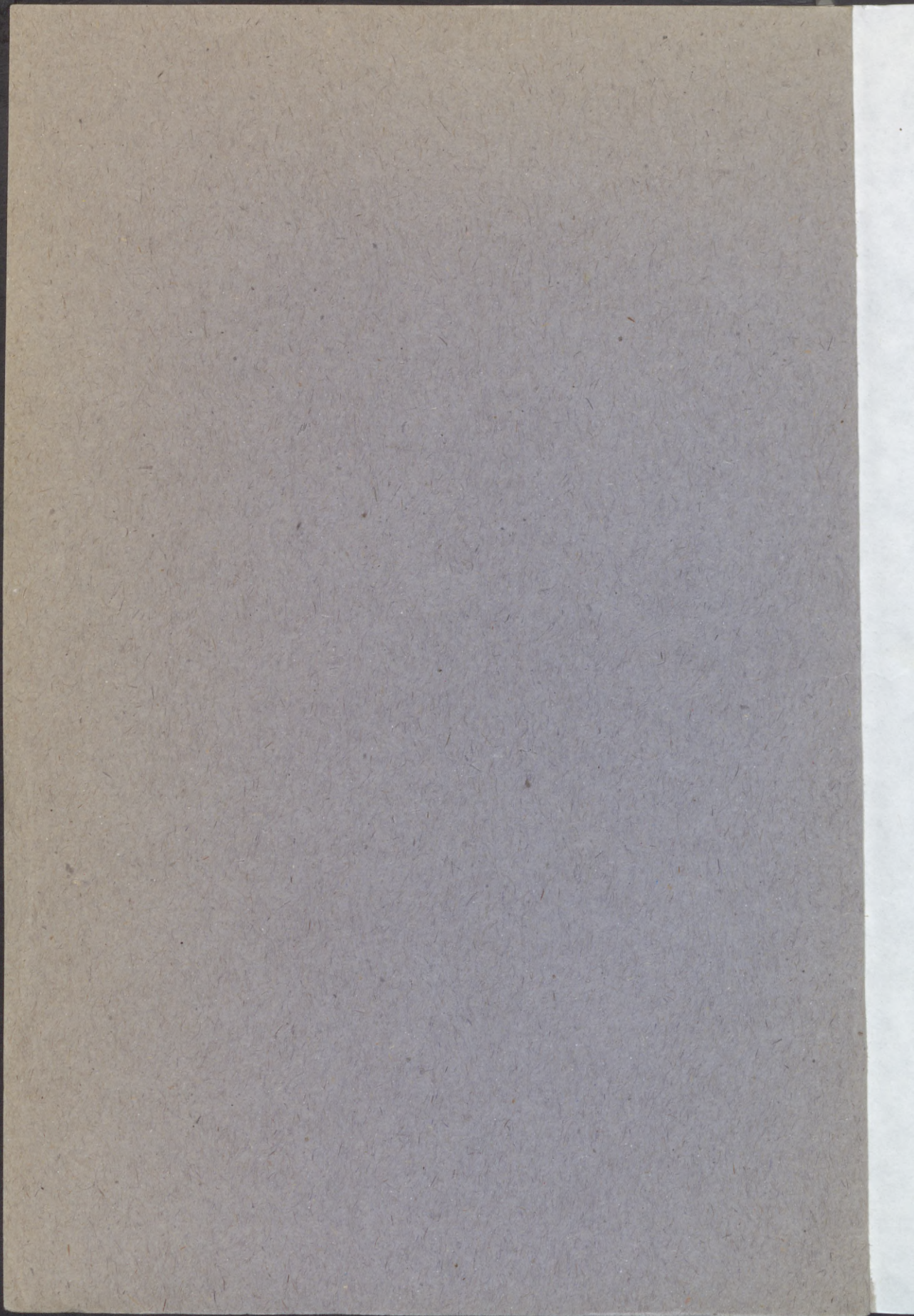

MC

110.579/

1

AGRÁRGAZDASÁGI KUTATÓ INTÉZET

A FÖLDTULAJDON
ÉS A
MEZŐGAZDASÁGI STRUKTÚRA ÁTALAKÍTÁSA

I.

BUDAPEST

1990

I. 2. 012 104 230
II. 2. 012 104 230
III. 1. 012 104 230

Kutató munkánkat 1990 májusában zártuk le.
A kéziratot 1990. július 2-án adtuk nyomdába.

MC110579/1

1990

ISSN 0209 5696 ^{Törölvá}

ISBN 963 491 299 0 ^{ő.}

ISBN 963 491 310 5 I.

ISBN 963 491 311 3 II.

ISBN 963 491 312 1 III.

I.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
ELŐSZÓ (Csendes Béla).....	3
BEVEZETŐ GONDOLATOK (Csendes Béla).....	5
I. A FÖLDTULAJDON- ÉS HASZNÁLATI VISZONYOK ALAKU- LÁSÁNAK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE (1848-1990).....	21
1. Eszmék, elképzelése, kísérletek a földre- form viszonyainak rendezésére a két világ- háború között (Szendrő László).....	23
Előzmények, a megkésett polgárosodás di- lemmái.....	23
A Nagyatádi-féle földreform.....	27
A "falusi" Magyarország felfedezése. A népi írók és a földkérdés.....	32
Kormányzati kísérletek, politikai harcok a földkérdés rendezése körül.....	36
2. Az 1945-1947. évi földreform (Berettyán Júlia - Szendrő László).....	42
A földreform végrehajtása és értékelése....	48
a) A kisajátítás.....	49
b) Juttatás.....	52
Epilógus - "A paraszti jövő" (Szendrő László).....	57
IRODALOMJEGYZÉK.....	65
3. A földkérdés szovjet megoldása (Tanka Endre)	67
Az 1917 előtti orosz földviszonyok.....	67
A lenini földpolitika.....	69
Földnacionalizálás.....	72
A mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása..	74
IRODALOMJEGYZÉK.....	81

I. 2 018 104 220

II. 2 112 104 220

III. 1 212 104 220

II.

4. A földtulajdon és a földhasználat megbotyulásai, a szövetkezetszervezés hullámai az 1948-1956. közötti időszakban (Barcza Gabriella - Gyenis János).....	82
A vizsgált időszak (1948-1956) periódusainak általános jellemzői.....	82
A szövetkezetszervezés, a tagosítások és a "földfelajánlások" első hulláma (1948-1953)	
a) A szövetkezetszervezés kibontakozása és erőszakolása.....	88
b) Tagosítások, földfelajánlások.....	93
A Nagy Imre vezette "új szakasz" agrárpolitikája (1953-1954).....	95
A Rákosi-csoport ellentámadása: visszarendezés, újabb szövetkezetszervezési kampány (1955-1956).....	99
Az 1956. év nyarán beállott megtorpanás.....	101
5. A földtulajdoni és a földhasználati viszonyok változásai az 1956-1975 közötti időszakban (Gyenis János).....	103
Az 1956. évi októberi-novemberi forradalmi események hatása a földtulajdoni és a földhasználati viszonyokra.....	104
Földtulajdoni és földhasználati viszonyok, agrártársadalmi struktúra a "Kádár-rezsim" 1957-1958. évi konszolidációja periódusában	109
A mezőgazdaság kollektivizálásának befejezése Földkoncentráció, szövetkezetegyesítések az 1961-1967 közötti időszakban.....	115
A gazdaságirányítás 1966-1968. évi reformja.	126
A szövetkezeti földtulajdon 1967-1969. évi létrehozása.....	126
Törekvések a mezőgazdaság iparosítására. A szövetkezetegyesítések második hulláma (1967-1975).....	134

III.

6. A mechanizmus reform visszarendezése a földviszonyokban. A kizárólagos állami földtulajdon doktrinájának uralma. (1975-1987) (Tanka Endre).....	143
7. A föld jelenlegi használati- és tulajdonviszonyai Magyarországon (Tanka Endre).....	152
II. A FÖLDJOGI REFORM NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSE.....	163
1. A szövetkezeti földviszonyok jogi korszerűsítése.....	165
Elmozdulási pontok.....	165
A hatályos jog ballasztjai.....	166
Jogi teendők.....	171
2. A földforgalom jogi-adminisztratív rendszere és gazdaságpolitikai biztosítékai. (Tanka Endre).....	173
A földforgalom tendenciái.....	173
A földtörvény hatálybaléptétől a piacgazdaság nyitányáig.....	173
Az 1989. évi XIX. tv. által életrehívott földforgalmi tendenciák.....	178
Földpiac és szektorsemlegesség.....	182
Az állami földtulajdonszerzés kiváltságai...	184
A szövetkezeti földtulajdon forgalomképessége	190
Magánföldtulajdon és privatizáció.....	193
Külföldiek ingatlanszerzése.....	194
A hatályos jogi rendezés.....	195
A hatályos jog kritikája.....	202
Földforgalom és állami beavatkozás. Nemzetközi tapasztalatok.....	205
3. A jóvátétel földtulajdonnal kapcsolatos alternatívái (Domé Györgyné).....	214
Az erkölcsi elégtétel.....	214
Az anyagi jóvátétel alapkérdései.....	217
A jóvátétel időpontja.....	218

IV.

A jóvátételre jogosultak.....	220
Az alanyi jogosultság feltételei.....	221
A döntésre jogosult szervek.....	223
Az igények kielégítésének földalapja.....	225
III. NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	229
1. Áttekintés a földtulajdonról és a földhasználatról.....	231
Földtulajdon, birtokszerkezet (Ujhelyi Tamás)	231
Földhasználat (földterület-kihasználás, hozamok, termelékenység (Borszéki Éva).....	233
A földhasznosítás főbb irányzatai a francia, a dán és az osztrák mezőgazdaságban (Pálovics Béláné).....	241
a) A földbirtokpolitika fő céljai.....	241
b) A helyi döntések meghatározó szerepe.....	242
c) Földtulajdon-szerzés.....	243
d) A bérleti gazdálkodás terjedése.....	244
e) A birtokszerkezet lassú változása.....	244
2. Környezet- talaj- és tájvédelem (Nagy Kálmán)	245
3. Szabályozási kérdések	248
Földárak és bérleti díjak (Mészáros Sándor).	248
a) Amerikai Egyesült Államok.....	248
b) Európai piaci országok.....	250
Földérték(elés), földadó, vagyonadó (Harza Lajos).....	252
a) A hozadékelvű rendszer (NSZK).....	252
b) A piaci értéken alapuló rendszer (Dánia).	256
c) A sajátos eset (Hollandia).....	258
A föld a mezőgazdasági vagyonszerkezetben (Rott Nándor).....	259
a) Földhitel és jelzálog.....	260
b) Jelzálogkölcson és a hitelfelvevők védelme	262
A mezőgazdaság finanszírozásának jellemző vonása az NSZK-ban (Popp József).....	263

V.

A földdel kapcsolatos támogatások (Borszéki Éva).....	269
a) EGK.....	269
b) USA.....	272
c) Finnország.....	273
4. A Mansholt-terv: elképzelések és a valóság (Harza Lajos).....	274
a) Elképzelések.....	275
b) A valóság.....	276
5. A családi farmok helyzete: irányzatok és elképzelések.....	277
Nyugat-Európa (Ujhelyi Tamás).....	278
a) Történelmi áttekintés.....	278
b) A családi gazdaságok számának és méretének hosszú távú változása.....	280
c) A farmok típusai és a birtokszerkezet...	281
d) Tulajdoni-bérleti viszonyok.....	283
e) Jövedelmek.....	284
f) A családi gazdaság megítélése a népesség nem mezőgazdasági része által.....	284
Egyesült Államok (Sebestyén Katalin).....	285
IRODALOMJEGYZÉK.....	289

E L Ő S Z Ó

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet a földtulajdon és az agrárstruktúra kérdéseinek vizsgálatával és feldolgozásával, e tanulmány közreadásával segíteni kívánja a napirenden lévő korszakos változások társadalmilag és gazdaságilag előrevívő megoldását.

Ez év januárjában fogtunk hozzá tanulmánykötetünk kidolgozásához. Egy 25 tagú munkacsoport vállalta e bonyolult és szerteágazó kérdéskör feldolgozását.^{x/}

A munkába azonban valamilyen formában bekapcsolódott az Intézet csaknem minden munkatársa, valamint néhány külső szakértő is.

Úgy véltük, hogy munkánk akkor lehet igazán hasznos, ha a földtulajdon és az agrárstruktúra kérdéseit komplexen vizsgáljuk és áttekintést nyújthatunk a történelmi előzményekről, valamint a legfontosabb nemzetközi tapasztalatokról is.

Munkánkban támaszkodtunk az elmúlt néhány év intézeti kutatási eredményeire, de sok vonatkozásban új kutatásokra is szükség volt. A gyors, nagy léptékű változások sürgették munkánk mielőbbi befejezését és közreadását. Arra törekedtünk, hogy a szükséges döntések esedékessé válalásakor az érdeklődők rendelkezésére álljon összeállításunk. Ezért kénytelenek voltunk terjedelmileg, szerkezetileg engedményeket tenni, amit egyébként nem tettünk volna.

^{x/} Tagjai: Balogh Ádám, Barcza Gabriella, Borszéki Éva, Botos Katalin, Csendes Béla, Csete László, Dorgai László, Éliás András, Gyenis János, Halász Péter, Harza Lajos, Kartali János, Markó Béla, Mészáros Sándor, Nagy Kálmán, Pálovics Béláné, Popp József, Rott Nándor, Sebestyén Katalin, Szendrő László, Szijjártó András, Tanka Endre, Tóth Erzsébet, Ujhelyi Tamás, Varga Gyula.

A viharos, radikális változások magyarázzák azt, hogy kutatóink nézetei is a viták során szüntelenül tovább fejlődtek, alakultak. A kérdések összetettsége, bonyolultsága, valamint az, hogy a soron lévőhöz hasonló feladatokat még egyetlen országban sem oldottak meg, magyarázza azt, hogy a kötetben a munkacsoport tagjai között is fennmaradtak kisebb-nagyobb nézetkülönbségek.

Célunk a szükséges döntésekhez információs háttéranyagot nyújtani, de emellett a tanulmány végén az általunk járhatónak vélt megoldási módokról is közre adunk összegező gondolatokat.

Munkánkat nem tekintjük befejezettnek, szeretnénk továbbfolytatni. Örülnénk, ha kötetünk hasznosulna a döntések meghozatalakor, azonban ezen túlmenően számítunk a szóban forgó kérdések iránt érdeklődők szélesebb körének figyelmére is.

Az olvasók észrevételeit szívesen fogadnánk.

Csendes Béla
főigazgató

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A földtulajdon és az agrárstruktúra Európa, de joggal mondhatjuk, a világ minden országában a társadalmi, a politikai, a gazdasági és a jogi kérdések fókuszában áll. Magyarországon, a jelenlegi helyzetben ezek megoldása jóval bonyolultabb, szerteágazóbb, mint sok, szerves társadalmi és gazdasági fejlődést megélő országban. Nálunk a folyamatban lévő rendszerváltás a társadalom és a gazdaság egészét, és ennek keretében a mezőgazdaságot is mélységesen érinti, az elmúlt évtizedekéhez képest gyökeresen új fejlődési perspektivákat nyit meg.

Hazánkban társadalmi-politikai-gazdasági korszakváltás zajlik. Célul tűztük ki a piacgazdaság létrehozását, ami valóságos tulajdonosok nélkül nem működőképes. A mezőgazdaság alapvető termelési eszköze a föld. Az agrárstruktúrára nézve meghatározó jelentőségű a földtulajdon szerkezete. Kézenfekvő, hogy a tulajdonreformnak a föld tulajdonviszonyainak a rendezése a legfontosabb kérdése.

A mezőgazdasági termelés természeti, biológiai sajátosságai miatt itt a gazdai, tulajdonosi kötődés még inkább feltétele az eredményes gazdálkodásnak mint másutt. Jól tükröződik ez olyan hagyományos népi mondásokban, mint "A gazda szeme hizlalja a jószágot", vagy "A gazda lába nyoma táplálja a földet". A túlsúlyra jutott nagyüzemekben azonban a "gazda" helyét a munkavállaló váltotta fel, a mezőgazdaságban dolgozók többsége bérmunkássá vált. A tényleges, valóságos tulajdonos kideríthetetlen, a nagyüzemekben dolgozók jogilag deklarált tulajdonosi pozíciójukat nem érzékelhetik. Csorbát szenvedett a föld és más termelési eszközök optimális kihasználása, elharapódzott a pazarlás.

A helytelen irányzatok felismerését gátolta az a sikerhangulat, amelyet a mezőgazdasági termelés extenzív, mennyiségi eredményei keltettek. A hazai mezőgazdaság a nyugat-európai

termelési színvonalhoz képest a második világháború végén évtizedekkel el volt maradva. Egy utolérési szakaszban - igen jelentős beruházásokkal, a technika és a technológia látványos fejlesztésével, kedvező világpiaci konjunktúra feltételei között - ezt a lemaradást eredményesen lehetett csökkenteni. Azokban az ágazatokban, amelyekben a nagyméretű termelés előnyei kibontakoztak - mint például a gabonatermelésben - a magyar mezőgazdaság az élenjáró országok sorába emelkedett.

El kell ismerni azt is, hogy a magyar parasztság, a mezőgazdaságban dolgozók jövedelmi viszonyai, élet- és munkakörülményei jelentős mértékben javultak. Ezek a vívmányok azonban a legutóbbi időben veszélybe kerültek.

Az 1970-es évtized második felében a magyarországi gazdasági fejlődés külső és belső feltételei radikálisan megváltoztak, a feszültség az 1980-as évtizedben tovább fokozódott. Kiéleződtek a mezőgazdasági termelés hatékonysági, minőségi, jövedelmezőségi problémái. Az agrártermékek világpiaci dekonjunkturája ráirányította a figyelmet a mezőgazdasági termelés nemzetközi versenyképességének gyenge pontjaira. A mezőgazdaság jövője szempontjából létkérdéssé vált a piaci alkalmazkodás.

A gazdasági okok mellett társadalmi, politikai indítékok is radikális változásokat indokolnak. Az ellenzéki mozgalmak, majd a politikai pártok a kibontakozás lehetőségét keresve kritikusan elemezték a gazdasági bajok forrásait, feltárták a tulajdonviszonyok, az üzemi struktúra és a gazdálkodási módszerek anomáliáit.

A szükséges változások irányának, mértékének megítéléséhez hasznos lehet a magyar földbirtokviszonyok alakulásának rövid áttekintése.

A második világháború óta eltelt évtizedek során minden nagyobb társadalmi-politikai változás alkalmával elemi erővel

törték felszínre a földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra feszültségei.

Az első, korszakos jelentőségű, társadalmi-politikai-gazdasági indíttatású változást az 1945. évi földreform hozta. A földesúri, helyenként feudális nagybirtokosok földtulajdonát, továbbá a háborus bűnösök gazdaságait kisajátították. A földreform valóraváltotta a parasztság évezredes álmát. A föld azoké lett, akik megművelik. A földbirtok- és tulajdonviszonyok gyökeresen megváltoztak.

Szétaprózott birtokstruktúra jött létre: a gazdaságok száma a 400 ezer új gazdasággal 1,1 millióra növekedett. A gazdaságoknak csaknem a 80 %-a 6 hektárnál kevesebb földdel rendelkezett, 30 hektárnál nagyobb területe a gazdaságok mindössze 0,8 %-kának volt.

A földreform után a parasztság rendkívül mostoha körülmények között, nagyon kevés igaerővel, gyakran termelési eszköz híján, hősies erőfeszítéssel látott hozzá földje megműveléséhez. Ennek köszönhetően az ország mezőgazdaságát viszonylag gyorsan sikerült helyreállítani.

Az ország háború utáni újjáépítésében elért politikai és gazdasági sikereket azonban hamarosan politikai és gazdasági hibák törték meg. Ezek közé tartozott, hogy 1948-ban - tehát alig három évvel a földosztás után -, a korábban hirdetett türelmi politikával szemben, szinte egyik napról a másikra berobbant a termelőszövetkezetek létrehozásának erőltetése. A paraszti tulajdon térhódítását, a gyarapodás és a paraszti felemelkedés ismert és bevált útjait kemény adminisztratív korlátozás zárta el. Az akkori magyar vezetés számára a célok és a hozzájuk vezető út tekintetében a Szovjetunió fejlődésének másolása szolgált mintául, figyelmen kívül hagyva a hazai sajátosságokat.

Az 1950-es évek elején célul tűzték ki a mezőgazdaság négy-öt éven belüli teljes kollektivizálását. Ez megrendítette az egyéni gazdaságok termelési biztonságát. A mezőgazdaságban megtermelt nemzeti jövedelem tetemes részét az adó-, az árrendszer és a kötelező beszolgáltatás révén átszivattyúzták az erőltetett ütemű - s adottságainkat figyelmen kívül hagyó - iparosítás finanszírozására. Mindez felbomlasztotta a paraszt és a föld hagyományos kapcsolatát. Előbb csak a "gazdag"-nak tekintett, 14 hektárnál **több** földdel rendelkező parasztokat sújtották hátrányos megkülönböztetések, majd a kollektivizálást követő erőszakos tagosítások és földcserék sora a községek egész birtoklási rendjét felforgatták. A föld nem jelentett többé anyagi biztonságot, egyre többen hagyták azt el. 1949 és 1953 között mintegy 1,5 millió hektár földet hagytak ott az elűzött, a kilátástalan helyzetbe került parasztok. Ebben az időszakban negyedmillió munkaképes korú, többségében a gazdálkodásban tapasztalt ember menekült el a mezőgazdaságból.

A paraszt elválasztása a földtől, a megszokott, hagyományos paraszti lét felcserélése kínos, keserves folyamat akkor is, ha lassan megy végbe. Méginkább az, ha gyors a váltás. Magyarországon ez túlságosan gyors volt. Ugyanakkor a létrejött szövetkezeti üzemek többsége az erőszakos szervezés és a szükséges anyagi feltételek elmaradása miatt nem vált igazi nagyüzemmé. A mindenre kiterjedő állami adminisztratív irányítás és ellenőrzés alól a szövetkezeti gazdaságok sem voltak kivételek. A szövetkezeteket valójában az állami, tanácsi szervek irányították. A szövetkezeti parasztok nem voltak igazán tulajdonosai a szövetkezetnek.

A szövetkezetekbe belépett birtokos parasztok többsége ezért tekintetét a háztájiban visszahagyott, félhektáros, törpegazdaság felé fordította, a háztáji törpegazdaság lett a paraszti szorgalom fő színtere.

1953-ban Nagy Imre kormányprogramja új gazdaság- és agrárpolitikát hirdetett meg. Átmenetileg megszűnt az erőszakos kollektivizálás, lehetővé tették a parasztok kilépését a szövetkezetekből, s a korábban az államnak "felajánlott" földeknek jelentős részét visszaadták. Enyhítették a mezőgazdaság terheit. A szövetkezeti tagok száma 300 ezerről 200 ezerre csökkent. Azonban Nagy Imrét a dogmatista, sztálinista klikk leváltotta, 1955-ben már ismét terminusokat szabtak a termelőség-szövetkezetek szervezésére, amiből újabb erőszakoskodások keletkeztek. Ezeknek csak az 1956-os forradalom vetett véget.

Ennek leverése után a Magyar Szocialista Munkáspárt 1957-ben deklarált agrártézisei a termelési biztonság helyreállítását, a mezőgazdasági termelés anyagi ösztönzését hirdették meg. Ekkor az ország szántóterületének 78 %-át egyéni parasztok művelték. A meghirdetett agrárpolitika elősegítette, hogy a középparasztok saját eszközeikkel fejlesszék gazdaságukat. Kialakult egy korlátozott földforgalom is. Új módon határozták meg az ún. gazdagparasztokkal szembeni magatartást is, elvetve gazdasági felszámolásuk korábbi gyakorlatát.

Változások kezdődtek a szövetkezetek belső gazdasági rendjét illetően is: lehetővé vált a változatosabb jövedelemelosztás, a szövetkezetek növelték a háztáji gazdaságok méreteit. A mezőgazdasági termelés fellendült.

A mezőgazdaság tömeges kollektivizálása 1959 és 1961 között zajlott le. Az a keserves tapasztalat, amelyet a parasztok az ötvenes években szereztek, valamint a forradalom leverése, megtörte a parasztok ellenállását. Egy emberöltőn belül immár másodszor változtak meg gyökeresen a mezőgazdaság termelési viszonyai. Közel egymillió, korábban egyénileg gazdálkodó paraszt került be a termelőség-szövetkezetekbe. Több mint 4000 közös gazdaság alakult.

Az 1960-as évtized közepén az ország szántóterületének 14 %-a tartozott az állami szektorba, holott ez a részarány a földreform után csak 5 %-ot tett ki. Az elhagyott, "felajánlott" földek ugyanis állami tulajdonba kerültek.

A szövetkezeti gazdaságok közös művelésében a szántóterület 67 %-a volt.

Egyénileg - a szövetkezeti tagok háztáji gazdaságaiban, a lakosság kiegészítő gazdaságaiban a szántóterület 15 %-a hasznosult. A termőföldek néhány százaléka 1969-ig községi-városi-földművesszövetkezeti kezelésben maradt. Ezek az arányok azóta sem módosultak lényegesen.

Nem mondható el ugyanez a földtulajdonviszonyokról, amelyeket két irányzat érintett:

Az egyik irányzat a pártállam direkt irányítási ambícióinak útjából minél teljesebben ki kívánta kapcsolni az egyéni tulajdont, még akkor is, ha a földhasználat a szövetkezetekben kollektív formában működött. A sajátos, de alapjában véve mégis sztálini mintára létrehozott szövetkezeti nagyüzemek képe formálta a földtulajdont azzal, hogy az 1967. évi földtörvénnyel megindította a "szövetkezeti földtulajdon" térhódítását. Szövetkezeti tulajdonba kerültek azok a földterületek, amelyeket a szövetkezet - tagjai tulajdonán kívül - bármilyen jogcímen használt. Szövetkezeti tulajdonba engedték át a szövetkezetek által használt állami földterületeket - legalábbis azok nagy részét -, kötelező jelleggel "megváltották" a szövetkezetből kilépett volt tsz-tagok, illetve a szövetkezeten kívül boldoguló örökösök földjét. Az utóbbi években már a szövetkezetek által használt földterület 60 %-a szövetkezeti tulajdonban volt. Ezért a korábbi tulajdonosoknak vagy örökösöknek csupán névleges, minimális - ötévi "földjáraadék"-nak megfelelő - összeget fizettek részletekben. A többszöri földcserék, tagosítások, művelésiág-változások folytán a földek

eredete összekuszálódott. Gyakorlatilag szinte megszűnt a mezőgazdasági földek piaci adás-vétele. Ez megfosztotta a mezőgazdaságot az üzemi struktúra szerves fejlesztésének minden lehetőségétől.

A másik irányzat, ami hatással volt a földtulajdonviszonyokra: a szövetkezetek szövetkezeti jellegének deformálódása, autonómiájának megsértése, a szövetkezetek erőszakkal összevonása. Már a tömeges, 1959-1961. évi átszervezés időszakában is, de különösen az átszervezés befejezését követően és az 1970-es évtized első felében a szövetkezetek száma az egyesítések "eredményeként" rohamosan csökkent, mostanig egyharmadára, 1250 gazdaságra apadt. Egy-egy szövetkezet két-három, de nem ritkán akár 5-6 település mezőgazdasági lakosságát tömöríti. A nagy méretek, a gazdálkodás áttekintési lehetőségének korlátozódása hozzájárult ahhoz, hogy a szövetkezeti tagok elidegenedtek a gazdálkodástól, a gazdai, a vállalkozói magatartás helyett, a bérmunkás alkalmazotti mentalitás vált jellemzővé.

Ha a szövetkezeti földtulajdon valós tulajdonosi viszonyokat jelentett volna, s a szövetkezeti tagság lett volna az igazi tulajdonos, akkor aligha mehetett volna végbe egy ilyen kampányszerű egyesítési folyamat.

A szövetkezeti szektorban csaknem kizárólagossá vált - igaz: bizonyos sajátosságokkal, de - az alapjában kolhozטיפusú termelőszövetkezet. A lazább szövetkezeti formák, mint például a szövetkezeti tagok egyéni gazdálkodását részben megtartó szakszövetkezeteket egyrészt beolvasztották a termelőszövetkezetekbe, másrészt ugyancsak okszerűtlenül egyesítették őket, terjedésüket az állami irányítás gátolta.

A helyi önkormányzatok földhasznosítási funkciói - a legeltetési társulások, közbirtokossági erdők stb. - a szövetkezeti tulajdon létrehozásakor megszűntek, mivel földjeik a szövetkezetek, állami gazdaságok tulajdonába kerültek.

A mezőgazdaságot a nagyüzemek uralják, mellettük, a tőlük függő a nekik kiszolgáltató, önmagukban általában életképtelen háztáji és kiegészítő gazdaságok léteznek. Számuk mintegy 1,5 millió.

A földtulajdon és a földhasználat területén a mezőgazdasági nagyüzemek monopolhelyzetbe kerültek, ezt a monopolhelyzetet a jogrendszer bástyázta körül. Ennek hatásai közül a következőket kell kiemelni

- a mezőgazdasági földek adás-vétele gyakorlatilag megszűnt;

- a földnek nem alakult ki a piaci értéke, a földérték nem jelenik meg a szövetkezetek vagyonában, a bankok nem nyújtanak erre jelzáloghitelt, a földhasználat nem érvényesül a termelési költségekben sem;

- nem volt eddig kellő készlet a földek termőképességének megóvására, javítására, ésszerű hasznosítására; ezt jogszabályi előírásokkal próbálták biztosítani, kevés eredménnyel.

A gazdasági reform előrehaladásával elemi erővel jelentkezett a földtörvény módosításának igénye. Az elmúlt években változásokat fogadott el a parlament a föld adás-vételére, bérbeadására vonatkozólag. A földtulajdon-viszonyok újjárendezése azonban ezek után is elsőrendű politikai és gazdasági probléma maradt.

A háztáji földterület nagyságát ma már a szövetkezetek maguk határozhatják meg. Nincs jogi akadálya a földek bérbeadásának. A földvásárlás korábbi jogi korlátozása megszűnt. Mindez alapvetően helyes irányba vivő folyamatokat indított el, de egyúttal kiélezte a társadalmi igazságtalanságok miatt elszenvedett sérelmeket is. Könnyen belátható, mit érez az a volt földtulajdonos, akitől földjét hektáronként néhány száz forintért váltották meg, vették szövetkezeti tulajdonba, amikor értesül arról, hogy ezt a földet a szövetkezet hektáronként többezer, esetleg több tizezer forintért adja bérbe.

A szövetkezetek használatában lévő földterület jelentős része, 36 %-a még ma is a szövetkezeti tagok magántulajdonában van. Tulajdonosi mivoltuk azonban csorbát szenved: a szövetkezetek által fizetett földjáradék igen alacsony, az utóbbi években hektáronként általában 100 kg búza ára körül alakult.

Mezőgazdaságunk olyan fordulóponthoz érkezett, amelynek jelentőségét az 1945-ös földreforméhoz lehet hasonlítani. Ennek a fordulatnak nagy a tétje: hosszabb távra kell megalapoznunk a szerves, folyamatos fejlődést, mégpedig olyan módon, hogy a parasztság és az egész ország érdekeit szolgálja és ne csökkentse, hanem kifejezetten növelje agrárgazdaságunk nemzetközi versenyképességét. Kötelességünk a kárvallottak rehabilitálása, ez mégsem lehet az egyetlen szempont a következő évek földbirtokpolitikájának kialakításában. Mindannyiunk érdeke, - s elsősorban a mezőgazdaságban ma élő, boldogulását abban kereső százezreké - hogy mezőgazdaságunkban helyreálljanak a szerves fejlődés feltételei, s a piacgazdaság követelményei szerint, a hatékonyság függvényében szerveződjenek az agrárgazdaság társadalmi struktúrája. Erre a közvetlen tulajdonosi érdekelttség, a magántulajdon helyreállítása adhat lehetőséget.

Általános az a felismerés, hogy országunk válságos helyzetéből nem lábalhat ki a tulajdonviszonyok megreformálása nélkül. Termelőerőink racionális kihasználásának, továbbfejlesztésének elengedhetetlen feltétele, hogy a termelési eszközök valóságos, tényleges tulajdonosok, minél nagyobb részben természetes személyek kezébe kerüljenek. Meg kell oldanunk azt a napjainkban egyre inkább éleződő társadalmi feszültséget is, hogy a kollektivizálás során kárt szenvedett mezőgazdasági földtulajdonosokat rehabilitáljuk. Ezt nemcsak az igazságtétel sugallja, hanem az a józan meg-

fontolás is, hogy a polgári értékrend, a tulajdon biztonságának, piaci forgalmának, örökölhetőségének helyreállításához hozzátartozik az etéren okozott sérelmek orvoslása.

A változások fő céljait tekintve többé-kevésbé egyetértés alakult ki társadalmunkban, végigvitelének formáit, módját tekintve azonban különböző nézetek, elgondolások vannak. Tekintsük most át ezeket.

Talán nem felesleges szószaporítás ismételten hangsúlyozni, hogy ezen elgondolások mindegyike a valóságos tulajdonosokat kívánja a gazdálkodás, a gazdaságszervezés főszereplőjévé tenni, az államhatalom gazdaságirányító tevékenysége rovására.

a) Több változat született az állami földtulajdon valóságos tulajdonosok kezébe adására. A nézetek aszerint különböznek, kiket céloznak meg valóságos tulajdonosként.

Előre kell bocsátani, hogy a privatizálásnak az a jól bevált formája, hogy ezeket a földeket eladják, tömeges méretekben nem járható, hiszen ezek megvásárlásához országunkban nincsenek felhalmozott pénzeszközök, másrészt a korábbi kárvallottak kárpótlása sem engedi meg ezt a módszert. Nem fogadható el olyan megoldás sem, hogy ingyen jussanak földtulajdonhoz olyan személyek, társaságok vagy szervezetek, amelyek korábban földtulajdonnal nem rendelkeztek.

- Az egyik elgondolás szerint az állami földeket, sőt az egyes szövetkezetek feloszlása esetén azok szövetkezeti tulajdonban lévő földjeit is, a helyi önkormányzatok, a megújuló helyi népképviselői szervezetek tulajdonába kell adni. A szabadon megválasztott helyi önkormányzat ezt a tulajdont a közösség érdekeinek megfelelően pl. bérbeadás útján hasznosítaná és ezzel hozzájutna a kommunális fejlesztés pénzügyi forrásaihoz, mentesítve ezalól az állami költségvetést.

Ennek a megoldásnak lennének előnyei. Mobil használati rendszerrel párosulva életképes, rugalmasan változó üzemi struktúra jöhetne létre, amiben a gazdálkodni kívánók egyen-

lő esélyekkel juthatnánk földhöz, kisebb tőkebefektetéssel kezdenének a gazdálkodáshoz, hiszen a földet nem kellene megvásárolniuk, nem merülnek fel az örökösödéssel kapcsolatos problémák.

Óvatosságra int azonban az a tény, hogy ilyen gazdálkodási rendszerre napjainkban más országokban nincs példa. Az önkormányzat feladatai sokrétűek, összetétele változik, fi-gyelme nem összpontosulhat a földhasznosítás optimalizálására. Nehéz elképzelni, hogy a mezőgazdasági termelők ezt a kollektíven birtokolt földet valóban magukénak érezzék, hiszen ez még távolabb állna tőlük, mint a be nem vált szövetkezeti közös földtulajdon.

A községi földtulajdon helyreállítása azonban bizonyos körben: a községi legelők, közbirtokossági erdők, a szövetkezeti használatban lévő állami földek körében, vagy szociális célzattal megpártolható.

- Egy másik elgondolás az állami földtulajdont alapítványoknak adná át, amelyek ennek fejében jelenleg állami költségvetési támogatást élvező feladatokat látnának el. Ezek köre igen széles: oktatási intézmények, kutatóintézetek, társadalombiztosítás és más költségvetési szervezetek jöhetnek szóba. E megoldás előnyei és hátrányai hasonlóak az önkormányzati tulajdonláséhoz, de ezek függetlenebbek a helyi közvetlen termelői érdekektől, szorosabban illeszkednek be a piacgazdaságba, s nem jelentenek szükségképpen változást a földhasznosítás módjában, mert ezt pl. a nagyüzemek elláthatják.

- Kerülhet föld a különböző gazdasági társaságok, részvénytársasági, korlátolt felelősségű társasági formában működő vállalatok, bankok, biztosítótársaságok tulajdonába.

- Az állami gazdaságok földtulajdon-viszonyainak rendezésére az eddig elmondottakon kívül más alternatíva is felmerül. Vannak hívei annak, hogy az állami tulajdont adják a vállalati dolgozók kollektív tulajdonába, miközben a gazdaságot válasz-

tott vállalati tanács irányítja. Ennek előnye, hogy így lehetővé válna, hogy az állami gazdaságok gazdálkodása a szövetkezetekéhez hasonuljon, kisebb, jól áttekinthető belső vállalkozások, bérleti formák gazdasági szervezetévé váljon.

b) Bonyolultabb, összetettebb a mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában álló földek tulajdonviszonyainak átalakítása.

Nyilvánvaló, hogy a szövetkezeti tagok még fennálló magántulajdonát - ami, amint már említettem 36 %-os részarányú - meg kell erősíteni, a tulajdonosi jogok gyakorlását teljessé kell tenni. Ennek követelménye, hogy a szövetkezeti tag a közös használatból földjét visszavehesse, az örökölhető, eladható legyen, azon választása szerint magángazdálkodást folytathasson. Ha a szövetkezet közös használatában hagyja, utána a piaci viszonyoknak megfelelő bérleti díjat kapjon.

De mi legyen a szövetkezeti tulajdonban lévő földekkel? Többféle elgondolás ismert:

- Az egyik szerint ez a föld maradjon továbbra is szövetkezeti tulajdonban, a szövetkezeti tagok érdekeltségét ebben - a közös szövetkezeti vagyon más elemeihez hasonlóan - a szövetkezetek autonómiájának, szövetkezeti jellegének újjáélesztése, a szövetkezeti formák megújítása biztosítsa. A szövetkezeteken belül az egyéni, családi, csoportos vállalkozások, bérleti formák alkalmasak lehetnek arra, hogy a föld jobb hasznosítását megoldják, hogy a ma hiányzó középüzemet részben pótolják. Ez azonban aligha hoz hosszabb távú, végleges megoldást a földkérdésben.

- A másik alternatíva a szövetkezeti tulajdonban lévő földet elkülöníti a közös szövetkezeti vagyontól, de azt a felosztható szövetkezeti vagyonhoz hasonlóan a szövetkezeti tagok között helyileg, a tagság akarata szerint kialakítandó kritériumok alapján - részjegy, tulajdoni hányad formájában felosztja. Az egyes tagok földtulajdonrésze nem válik magán-

tulajdonná, de jogot ad arra, hogy részesedjék a közös jövedelemből, amelynek egy részét a quasi-földtulajdon alapján osztanának el. Ez erősítené a tagok érdekelttségét a földdel való gazdálkodásban. Ha a szövetkezet megszűnik, vagy a tag kilép, földtulajdonrészét csak annak megvásárlása esetén vihetné ki a szövetkezetből, mivel annak létrehozásához - a felhalmozott vagyon többi részétől eltérően - nem járult hozzá.

Mindkét megoldás mellett felmerül, hogy a szövetkezetek tagjai, nyugdíjasai megváltott földjüket - a korábban kapott, névlegesnek mondható megváltási ár valorizált, vagyis az infláció mértékének megfelelően korrigált értékének megfizetésével visszavásárolhassák.

Egyre élesebben vetődik fel a földjeikről elűzött, tulajdonuktól megfosztott parasztek kárpótlása. Etéren vannak a leginkább különböző elgondolások:

a) Van olyan nézet, hogy erkölcsi rehabilitációnál többre nem futja gazdasági erőnkéből. Így meg kell elégedni azzal, hogy elismerjük a hibákat, bocsánatot kérünk a sértett parasztságtól.

b) Mások szerint a jóvátétel csakis az állami költségvetés feladata lehet, hiszen az ingyen, vagy majdnem ingyen megszerzett földek járadékát az állami költségvetés elvonta.

c) Hívei vannak annak a felfogásnak, hogy földjeiket visszakaphassák azok, akik jelenleg is a mezőgazdaságból élnek, vagy élethivatásszerűen, főfoglalkozásként mezőgazdasági termeléssel kívánnak foglalkozni.

d) Egyre többen állnak amellé a követelés mellé, hogy a földtulajdonviszonyokat a földreform utáni, 1947-ben fennállott állapotból kiindulva rendezzék, beleértve a törvényes örökösök jogainak érvényesítését is. Ez igazságot szolgáltatna a kifosztottaknak, de ezzel együtt rendezni kell azok tulajdonlását is, akik a nehéz körülmények ellenére a mezőgazdaságban maradtak, munkájukkal évtizedeken át fenntartották

s a korábbinál magasabb színvonalra emelték a mezőgazdasági termelést. A földelaprozódás veszélye következhet be azonban egy ilyen rendezésnél, ami kihatna a termelési biztonságra, az adott körülmények között kínálati túlsúlyt, alacsony árakat alakítana ki a földpiacon. Mindezt a veszélyt csökkentheti az, ha különbséget teszünk a tulajdoni és használati viszonyok között. Ebben az esetben a tulajdon változása nem járna feltétlenül együtt a használati viszonyok felforgatásával. A bérleti viszonyok jogi szabályozásával, a bérleti rendszer kiterjedt alkalmazásával feltehetően áthidalható.

Mindezeket figyelembe véve a rendezés módjában, időtávjának megszabásában különböző megoldások lehetségesek, amelyek kimunkálásában szem előtt kell tartani, hogy olyan megoldások szülessenek, amelyek távlatilag nagyobb társadalmi-politikai-gazdasági előnnyel járnak, mint amilyen megrázkódtatást az átmenet időszakában kiváltak.

Nemzetközi tapasztalatok is azt támasztják alá, hogy a mezőgazdaságban a munkavállalói és a tulajdonosi (vállalkozói) érdekeltség összefonódik, többnyire egybeesik. Ide szeretnénk mi is eljutni, mert ez szabadítaná fel a hagyományos paraszti értékeket, ambíciókat. Ez válna a demokratikus társadalmi berendezkedés szilárd alapjává, a helyi önkormányzatok alkotó tevékenységének támaszává. Ez képes csak megszüntetni a nagyüzemek monopolpozícióját, és létrehozni a piaci követelményekhez alkalmazkodni képes sokszínű üzemi formában működő mezőgazdaságot. Csak így hozható létre a harmonizált tulajdonosi és üzemi (vállalati) struktúra. Mivel más termelési szerkezetet preferál a nagy-, a közép- és a kisgazdaság, egészséges, változatos piaci igényekhez igazodó termelési szerkezet e nélkül aligha érhető el.

De mit akarnak vajon az érdekeltek, maguk a parasztok? Akarnak-e saját kockázatra gazdálkodni, kis- és közepes üzemi méreteken, saját tulajdon, vagy bérlet alapján?

A már ma is létező több tízezer magángazda és a másfél millió mezőgazdasági kistermelő eredményei azt mutatják, hogy vannak a gazdálkodásra felkészült, ahhoz értő mezőgazdasági termelők, akikre lehet építeni, mind a megújuló, magántulajdonra alapuló vállalkozásokat tömörítő szövetkezetekben, mind pedig a magángazdálkodásban.

A parasztság számottevő része ma még óvatos. Tehetetlenségi erővel hat a megszokás, az elmúlt 30-40 évben szerzett sok kedvezőtlen tapasztalat. A kereső foglalkozás mellett folytatott, kiegészítő jellegű kistermelés sokak számára vonzóbbnak tűnik. A politikai viszonyok még nem stabilizálódtak eléggé. De számos közgazdasági feltétel is ellene hat ma még a magángazdaságok terjedésének. Például:

- ellene hat az adórendszer,
- ellene hat a társadalombiztosítási és nyugdíjrendszer, ami a nagyüzemhez, a munkabérhez kötődik,
- nem megoldott az ellátás termelési eszközökből, a meglévő termelési eszközök további hasznosítása (pl. szervizelése, javítása stb.), felváltása az új feltételeknek megfelelőbbekkel,
- hiányzik a tőke, drága a hitel,
- monopolhelyzetben van a kereskedelem és a feldolgozó ipar,
- nem megfelelő az infrastruktúra.

A magángazdálkodás térhódítása, megszilárdulása lassú folyamat, legalább egy évtized szükséges ahhoz, hogy racionális keretei kialakuljanak.

A szövetkezeti gazdálkodás továbbra is perspektivikus forma lehet, ha a szövetkezet a tényleges tulajdonosok szövetkezésévé válik, tagjaik szolgálatát valósítja meg. Az új viszonyokba illeszkedő szövetkezet közös tevékenysége a szolgáltató, integráló, vagyonhasznosító funkcióra össz-

pontosul, a belső vállalkozásokat összefogva. Azok a tevékenységek maradnak fenn a nagyüzemekben, amelyeknek valóságos fölényük van a kisebb méretű termeléssel szemben. Ez előnyösen hat a vállalati struktúrára is. A nagyüzemi termelés részaránya azonban várhatóan jelentősen mérséklődik.

Azt várjuk, hogy a tulajdonreform hatására javul a hatékonyság a mezőgazdasági termelésben, megszűnik a pazarlás, csökkennek az adminisztrációs terhek, javul a piaci alkalmazkodóképesség. Mindez a mezőgazdasági termelők, de az egész társadalom elemei érdeke.

I.

A FÖLDTULAJDON- ÉS HASZNÁLATI VISZONYOK ALAKULÁSÁNAK
TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE
(1848 - 1990)

A fejezet tanulmányainak szerzői:

Barcza Gabriella (4.)

Berettyán Júlia (2.)

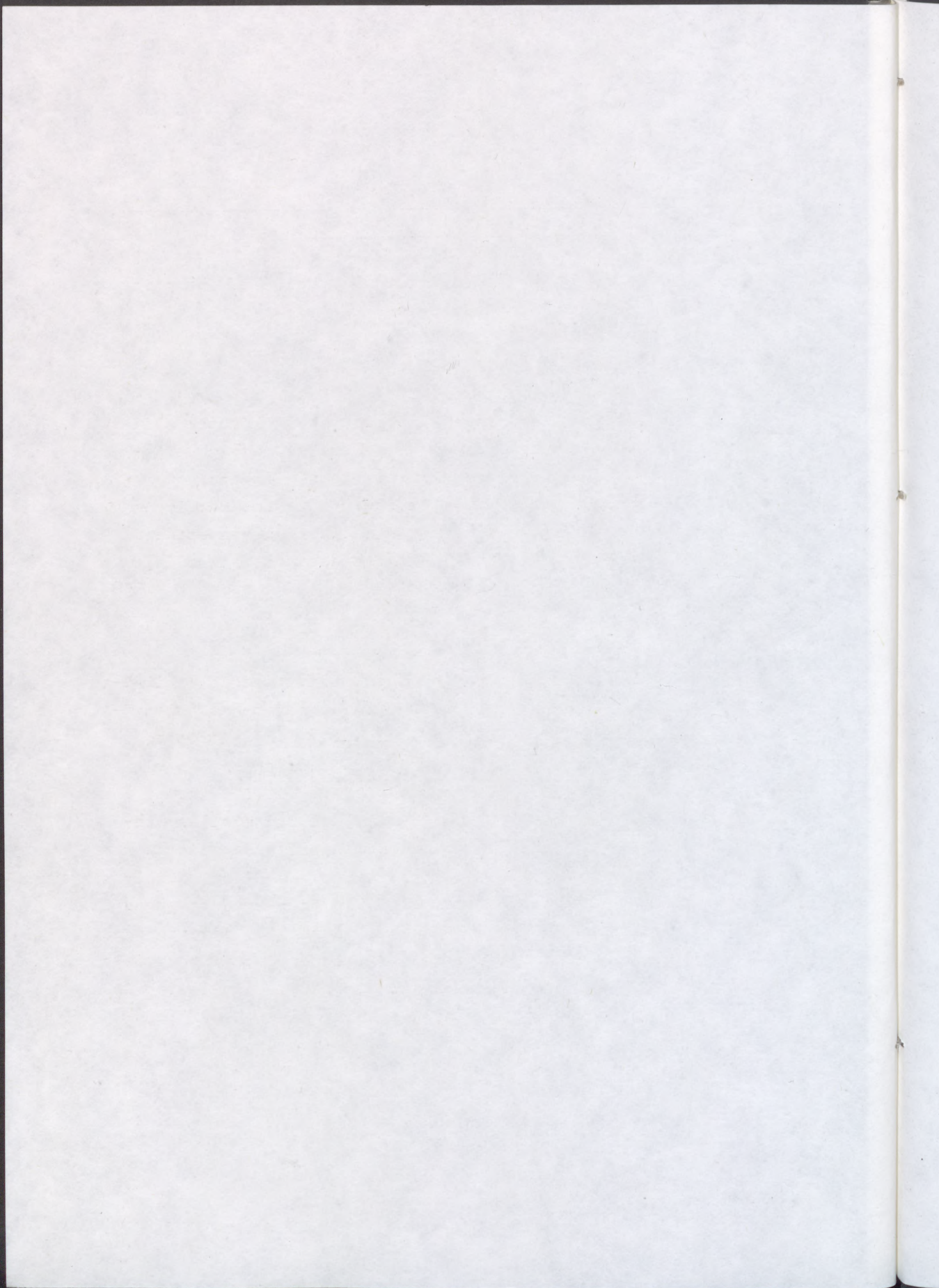
Dorgai László (7.)

Gyenis János (4.,5.)

Licskó Lászlóné (Függelék I/1.,I/2.)

Szendrő László (1.,2.)

Tanka Endre (3.,6.,7.)

1. Eszmék, elképzelések, kísérletek a földreform viszonyainak rendezésére a két világháború között

A per, - hogy kié legyen a föld - közel ezer éve tart. A magyar társadalom- és gazdaságfejlődés máig megoldatlan problémája a földkérdés, amely egyben a parasztságnak a magyar társadalomban betöltött helyének, s szerepének való elismerését is akadályozza. Bár ennek a résznek eredeti célja az, hogy bemutassa a két világháború közötti földbirtokviszonyokat és a kérdés megoldására született elképzeléseket, javaslatokat és gyakorlati megoldásokat; a kiinduló helyzet, az előzmények rövid áttekintésétől nem tekinthetünk el, mert ezek ismerete nélkül nehezen érthetők a probléma megoldására tett kísérletek és a felhalmozódott indulatok.

Előzmények, a megkésett polgárosodás dilemmái

A magyarországi polgári fejlődés elindításában az 1848-as jobbágyfelszabadításnak volt meghatározó szerepe és jelentősége 1848. évi VIII. tc. kimondta, hogy az ország "minden lakosai minden közterheket, különbség nélkül egyenlően s aránylagosan viselik". Felszámolták (1848. évi IX. tc.) a parasztok a földesúrtól való feudális jogi függését és minden, a földesúrnak járó szolgáltatást. A birtokmegváltást szenvedő nemesség kártalanítását (XII.tc.) az állam vállalta magára. A felszabadulás csak a telkes jobbágyságot juttatta birtokhoz, a jobbágyság nagy részét föld nélkül, illetve csak töredék telekkel szabadította fel, a földterület mintegy fele földesúri tulajdonban maradt. A nagy többség, a zsellérek és mezőgazdasági munkások nem kaptak semmit. Kiestek a földesúri gazdaság patriarchális kereteiből, és magukra hagyatva sorsukra bízták őket.

Az 1867-es kiegyezés hosszú időre stabilizálta az agrárfejlődés 1848-ban kialakult kereteit. A nagybirtokrendszer fennmaradása érdekében megerősítették az eddig is fennálló hitbizomány intézményét, amelynek alapján 1870-1900 között hatvannégy új hitbizományi birtok keletkezett és területük - 1,36 millió hektárra növekedve - megötszöröződött. Ugyancsak jelentősen nőtt az egyéb kötött és korlátolt forgalmu birtokok^{x/} területe is. Az említett intézkedések sem változtattak a korszak egészére jellemző birtokstruktúra mozdulatlanságán. Az ország 28,1 millió hektárjából 21,2 millió hektárt magában foglaló 1895. évi mezőgazdasági összeírás szerinti birtokmegoszlást az 1. sz. táblázatban mutatjuk be.

Ezek a számok egyértelműen mutatják az aránytalanságot, ami még növekszik, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a birtokösszeírás a községek határában lévő gazdaságok száma és nem a birtokosok személye szerint történt. Ennek következtében azok az egy kézben lévő 1000 holdnál nagyobb birtokok, amelyek több község határában terültek el és ott nem tesznek ki ezer holdat, mint középbirtokok kerültek a felmérésbe. Ezt a feltevést az 1913. évi nagybirtok-összeírás is megerősíti: az ezer holdon felüli birtokok száma az akkori országterületen 4219 volt, területük 19 534 472 kh., az összes földterületnek 39,8 %-a. Egy-egy nagybirtokra 4630 kh. jutott átlagosan, egy törpebirtokra viszont 1,6 kh. A birtokmegoszlás aránytalanságához illeszkedett az agrártársadalom szerkezeti felépítése is. Közvetlenül a háború előtt, 1910-ben a 11,4 millió agrárlakosból 7,7 millió volt a törpebirtokos és bérlő, mezőgazdasági munkás és uradalmi cseléd. Azaz az

^{x/} Lásd a 4. sz. függelékben

A földbirtok megoszlása Magyarországon 1895-ben

Megnevezés	A gazdaságok száma		A gazdaságok területe	
	összesen	%-ban	összes terület kataszteri holdban	%-ban
Törpegazdaságok				
1 kh. alatt	526 949	23,6	232 011	0,6
1-5 kh.	716 769	30,0	1 923 157	5,2
Kisgazdaságok				
5-10 kh.	458 535	19,2	3 317 079	9,0
10-20 kh.	385 381	16,1	5 396 130	14,6
20-50 kh.	205 181	8,6	6 012 080	16,3
50-100 kh.	36 032	1,5	2 411 657	6,6
Középgazdaságok				
100-200 kh.	10 275	0,4	1 403 452	3,8
200-500 kh.	6 448	0,3	2 021 432	5,5
500-1000 kh.	3 144	0,1	2 238 905	6,1
Nagygazdaságok				
1000 kh. felett	3 768	0,2	11 901 380	32,3
Gazdaságok összesen:	2 388 482	100,0	38 857 283	100,0

1 kh = 0,575 ha

Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája.
1900.XIV. kötet. Magyar Kir.Közp.Stat.Hiv. Bp. 1900

agrár lakosság 67 %-a, az ország összes lakosságának pedig 42 %-a agrárproletár sorban tengődött. E réteg helyzetének javítását (bérek, munkakörülmények) tüzték célul maguk elé az 1890-es évektől kibontakozó agrárszocialista mozgalmak, melyek nagybirtokellenesek voltak, de igazi átfogó agrárpolitikai elképzelés kidolgozásáig nem jutottak el.

A nagybirtokrendszer magváról - a hitbizományokról - még a konzervatív körökben is eltérőek voltak a vélemények. Erdélyi Aladár (11) 1912-ben ezt írja: "...Werbőczy Hármás Könyvéből minden kétséget kizárólag megállapítható az a tény, hogy a mohácsi vész előtti Magyarország a családi hitbizomány intézményét nem ismerte". A másik oldalon álló Bernát István (3) a népesedési vitában így érvel: "Az ország magyar vármegyéiben évek óta apad, vagy kevés kivétellel stagnál a születések száma. Ez nem a mezőgazdasági válságnak, hanem a helytelen földbirtokviszonyoknak az eredménye... rajta tehát változtatnunk kell, de nem erőszakos úton. Az alföldi és dunántúli nagybirtokokat fokozatosan át kell helyezni az ország perifériáira. Ez a nemzeti lét vagy nemlét kérdése."

A Monarchia növekvő piacán való védettség a nagybirtok olcsó, nagytömegű munkaerőre alapozott tömegtermelésének (gabona, hús)^{x/} kedvezett és konzerválta a birtokviszonyokat. Kialakult a tőkés bérleti rendszer is (a nagybirtokosok a föld egy részét bérbe adták, s az így kapott pénzt fektették be saját kezelésű gazdaságukba), melyet jól mutat az, hogy a századfordulón a 100 kh-n (58 ha) felüli birtokok területének közel 20 %-a bérlők kezelésében volt. A föllesleges munkaerő "lecsapolását" a kivándorlás segítette, mert az ipari munkahelyek létesítése nem tartott lépést a népesség gyarapodásával. Az első világháború idején tovább romlott az agrárproletárok, a törpe- és kisbirtokosok helyzete, mivel a nehéz fizikai munka az asszonyokra és gyermekekre maradt.

^{x/} Megjegyzés: elsősorban élőállat

Az 1918 októberi (Őszirózsás) forradalom tett először kísérletet a földreform végrehajtására. Az 1919. XVIII. néptörvény kimondta, hogy "...az államnak kisajátítási joga van minden 500 holdnál nagyobb területű mezőgazdasági földbirtoknak 500 holdon felül eső részére... ahol nagyobb mértékben van szükség földterületekre, az állam kisajátíthatja... minden 200 holdnál nagyobb területű... földbirtoknak 200 holdon felüli részét is... általában olyan területű családi kisbirtokokat kell alakítani, amelyeket egy-egy földművelő család a maga erejével meg tud művelni... Ilyen családi kisbirtok 5 holdnál kisebb és 20 holdnál nagyobb nem lehet." Külön paragrafus állapította meg a kisajátítási értéket.

A Magyarországi Tanácsköztársaság hatályon kívül helyezte ezt a törvényt és helyette a föld szocializálását rendelte el. Átvette azt a bolsevikok programjából, de míg ott a földet a parasztnak örökös és ingyenes használatra adták át, nálunk felosztás nélkül, egyben maradtak a nagybirtokok és azok vezetésére termelési megbízottakat neveztek ki. A parasztság nem vált tulajdonossá. A Tanácsköztársaság után a nagybirtokrendszerre épülő birtokstruktúra állt helyre.

A Nagyatádi-féle földreform

A földkérdés megoldását 1919 után nem lehetett figyelmen kívül hagyni, mert a konszolidációhoz a falusi nincstelenek "lecsillapítására" is szükség volt. Maguk a földbirtokosok is sürgették egy új földtörvény megalkotását, mely úgy elégít ki bizonyos paraszti igényeket, hogy nem érinti a nagybirtokrendszer alapjait. A kormány földreformtervezetét Rubinek Gyula a nagybirtokosokat tömörítő OMGE vezetője dolgozta ki, de azt Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter (a Kisgazdapárt megalapítója) terjesztette elő.

Az 1920. június 20 - 1929. december 31-ig az 1920. évi XXXVI. törvénycikk alapján végrehajtott "Nagyatádi"-féle földreform az Országos Földbirtokrendező Bíróság adatai alapján.

1. Házhelyrendezés és földhözjuttatás céljára igénybe vett terület:

a/ Megváltott föld:	930 125 kh.
b/ Ingatlan-eldarabolás útján igénybe vett föld:	149 263 kh.
c/ Elővásárlás útján szerzett föld:	22 296 kh.
d/ Házhely részére igénybe vett föld:	9 923 kh.

Összesen igénybe vett földterület:

1 111 607 kh.

Igénybe vett terület az ország összes földterületének 6,9 %-a.

2. Kiosztott összes terület: 1 047 920 kh.

3. A rendezés folytán keletkezett

- a/ törpe- és kisbirtokok száma: 423 950
- b/ házhelyek száma: 259 762

A törvény kimondta, hogy egészében megválthatók azok a birtokok, illetve 50 holdon felüli részük, amelyeket 1914. július 28. és 1920. december 7. (a javaslat törvényerőre emelkedésének dátuma) között jogügyletekkel szereztek, továbbá vállalatok és egyesületek - egyházi és jótékonyági egyesületek kivételével - birtokában vannak, valamint az állam elleni büntettért vagy vétségért elítéltek birtokai. Nagybirtokból megváltható annyi, amennyi "az Országos Földbirtokrendező Bíróság megállapítása szerint nem gátolja a megmaradt birtok okszerű kezelését."

Megállapította a törvény, hogy vannak nagy-, közép-, kis- és törpebirtokok, de hogy melyiken mekkora földterület értendő, azt nem határozta meg, az újonnan felállított Földbirtokrendező Bíróságra bízta.

A honatyák úgy gondolták, hogy elegendő a földbirtokreformot kimondani, a végrehajtást "nem kell elsietni". Ezért ötéves határidőt állapítottak meg a megváltás kimondására, s ezt később további öt évvel meghosszabbították. A törvény azt is kimondta, hogy a "reformba" be lehet számítani az előző 10 éven belül történt "birtokpolitikai célú elidegenítést", azaz a helyenként valóban elvégzett parcellázást. Gondoskodtak arról, hogy a földek eddigi tulajdonosai lehetőleg azonnal, de legkésőbb 10 éven belül megkapják a teljes megváltási árat.

Fontos szempont volt a törvényjavaslat kidolgozásánál, hogy az így kiosztott föld "ne kerüljön akárki kezébe." Összesen 5000 vitéz kapott földet, együttesen több mint 100 ezer katasztrális hold terjedelemben. Feltételként kötötték ki, hogy a vitézi telket nem szabad elidegeníteni, megterhelni, és haszonbérbe adni pedig csak a Vitézi Szék hozzájárulásával lehet. A telek a vitézi címmel együtt apáról elsőszülött fiúra öröklődik, azaz új hitbizományokat akartak így létrehozni, bár "miniatürizált" változatban.

Kaphattak továbbá földet mezőgazdasági munkások, kis- és törpebirtokosok azzal a kikötéssel, hogy földjük a korábban birtokukban levővel együtt nem haladhatja meg a 15 kh-t. Föld nélküli közszolgálati alkalmazottak, kisiparosok és ipari munkások legföljebb egy hold földet kaphattak. Lehetett adni "reformföldet" végkielégített vagy nyugdíjas közszolgálati alkalmazottaknak és katonáknak is végkielégítés fejében vagy nyugdíjmegváltásként, de csak a helyileg szokásos törpe-, illetve kisbirtok felső határáig. A Nagyatádi-féle törvény külön kimondta, hogy nagyobb ingatlanokat csak "érdemes kisbirtokosok, okleveles gazdák és gazdatisztek" szerezhethetnek. tulajdonként 1120 ezer holdat, kishaszonbérletnek 155 ezer holdat, összesen 1275 ezer holdat osztottak ki.

Pontos kimutatás készült arról is, hogy kik, milyen foglalkozású személyek igényeltek földet az 1920-as évek elején: 2690 arany és ezüst vitézségi éremmel kitüntetett frontharcos, 30 082 hadirokkant, 25 712 hadiőzvegy, 1040 felnőtt hadiárva, 186 794 mezőgazdasággal foglalkozó földnélküli, 3791 közszolgálati alkalmazott, 114 254 törpe- és kisbirtokos, 2117 továbbszolgáló katona, 40 947 kisiparos és ipari munkás, 53 gazdatiszt és 4081 "egyéb".

Egy igénylőre átlagosan egy hektár - durván számolva mintegy 2 katasztrális hold - jutott. A megváltási árat 1928-ban, tehát csak az új pénz, a pengő bevezetése után állapították meg, ez a föld kataszteri tiszta jövedelmének minden aranykoronája után 60 pengő, amit 52 éven át kell törleszteni. (Lejárt volna - 1980-ban!)

Kétségtelen, hogy az ily módon földhöz jutottak által fizetett részletekből nem tudták volna kifizetni a nagybirtokosoknak és a szétosztott földek többi volt tulajdonosának a megváltás magas összegét. Az államkincstár pedig szinte üres volt, még korántsem sikerült pótolni az ország területén folyt harcok és - főleg - a megszálló külföldi csapatok által okozott károkat.

Ezért vette fel gróf Bethlen István kormánya az úgynevezett gyufakölcsönt 1928-ban.

A Nagyatádi-féle földreformmal földhöz jutottak viszont hamar megismerkedtek a törvény árnyoldalaival. Már 1928-ban meg kellett volna kezdeniük a föld árának fizetését, de erre a legtöbb újbirtokosnak nem volt pénze. Sőt, arra sem, hogy a földhöz szerszámokat, igaerőt, illetve mezőgazdasági gépeket vásároljon.

A bankoknak viszont, amelyek ezekben az években gombamódra szaporodtak, különösen azokon a vidékeken, ahol több volt az új földhözjuttatott - volt pénzük. Szívesen adtak

kölcsönt a parasztnak, 9-25 %-os, sok helyen ennél is magasabb, 20 és 60 % közti kamatra. Természetesen a kölcsönt "rátáblázták" a földre, azaz a banknak jogában állt árverezni, ha az adós a megadott időben nem fizetett.

Tény, hogy a Nagyatádi-féle földreform egyáltalán nem oldotta meg a magyar parasztság sorskérdését, nem döntötte el az "ezeréves pert", a föld, a termőföld túlnyomóan nagy többsége továbbra is a nagybirtokosok kezében maradt.

Fejes János (12) 1943-ban megjelent - a magyarországi földbirtokhelyzet 250 éves folyamatát elemző - könyvében az 1920-as földreformról így ír: "A nagy port felvert földreformot a nemzeti közvélemény csak látszat-földreformnak ítélte, mert csak 1 millió hold körüli földet osztottak ki mintegy 420 ezer egyén között, és ebből a nagybirtok csak 650 ezer holdat adott, a többit kisebb birtokosoktól vették el. Végeredményben a nagybirtok szerencsésen megúszta a földreformot. Az új törpebirtokosok elviselhetetlen váltságösszeggel terheltettek meg, beruházáshoz nem jutottak, és nyomasztó helyzetük csak súlyosbította az általános szociális helyzetet..."

A földreform a nagybirtok területi arányszámát csak 6 %-kal változtatta meg! 36-ról 30 %-ra. A nagybirtok még mindig 5 millió hold körül volt. A földtörvény után is egész Európában Magyarország vezetett a latifunció arányával. A megmaradt 1000 holdon felüli nagybirtokok száma 1200. A nagybirtok túlnyomóan a 190 főnemes tulajdona. megmaradt 62 hitbizományi birtok 984 ezer hold terjedelemben és az egyházi birtokok szintén közel 1 millió hold terjedelemben."

Ugyanő írja néhány oldallal később: "A földreform során 1 millió 200 ezer hold körüli földbirtok jutott kisemberek kezére... Mintha az lett volna a célja, hogy a nagybirtokok tövében olyan nagy mennyiségű törpebirtok létesüljön,

amelynek a tulajdonosa, nem lévén munkaereje a saját gazdaságában kihasználva, olcsó munkaerőként a körülötte fekvő nagybirtok napszámosának biztosítottassék."

A "falusi" Magyarország felfedezése. A népi írók és a földkérdés

A Nagyatádi-féle földreform csak látszatzmegoldás volt a parasztság helyzetének javítására. A magyar irodalomban a "népi gondolat", a parasztságnak, mint nemzetfenntartónak a megfogalmazása Szabó Dezsőnél (29) jelentkezik a legnagyobb erővel. Programadó könyvében így vall erről: "Szeretem a földet, szeretem a falut, ennyi az egész. Ez olyan egyszerű, hogy minden paraszt belülről megérti. És talán a sok tanulósom sem volt hiába. Talán jobb fogok tudni lenni tőle, és messzebb látok ezekben a szegény emberekben. A magyar falunak pedig nagyon sok jóságra van szüksége." Munkássága egy új mozgalmat, a falu és a parasztság sorsával azonosuló, azt megismerni kívánó nemzedéket indított útjára, mely a parasztság sorsának radikális megjavítását a polgárosodás lehetőségeinek megteremtését tűzte zászlajára.

Azt, hogy mennyire fontosnak tartották a magyarság további sorsa szempontjából a paraszttársadalom gondjainak megoldását, jól illusztrálja Szabó Zoltán (32) kórképe, melyet "Cifra nyomorúság" című szociográfiájában tett közzé: "A parasztság gyűjtőfogalma alá foglalt különböző rétegek útja az erők taszítása miatt ma sem a fejlődés útja, hanem csak egy nyaklótlan átalakulásé. Ez az átalakulás ma sem halad határozott és világos célok felé, ...hasonlít egy hangyabolyhoz, amely a rásúlyosodó nyomás alatt megroppant és a hangyák menekülni kényszerülnek belőle, - ki merre lát. Az utolsó évszázad magyar politikája sohasem gondolt tulajdonképpen nagy feladatára: a társadalmi fejlődés irányítására... Alulról pedig a parasztságnak nem volt módja a fejlődést kiharcolni, mert az ellenfelek nagyon erősek

voltak. Az eredményt látjuk. Nem vették észre, hogy vagy a nagybirtokrendszer bomlik fel, vagy a paraszttársadalom... E régi értelemben vett parasztság helyébe nem léptett modern értelemben vett paraszttársadalom... mert az utolsó évszázad politikai rendszere semmit sem védett oly hevesen, mint a nagybirtokrendszert."

"Amerre ellátunk, minden az őrgrófé: a földek, az emberek, a templomok - és a szétvert falvak is. A romokban heverő falvak valamikor népes községek voltak. A Pallaviciniek verették szét őket az elmúlt évtizedek alatt. Itt örökös küzdelem folyik, és a harc nyomai ezek a dűledező, vagy már alig látható romok" írja Kovács Imre: (19) "A néma forradalom" című könyvében.

A falukutató fiatal szociográfusok pontosan látták a föld és tulajdon jelentőségét. Erdei Ferenc (10) 1938-ban így összegzi véleményét: "Parasztok életének a föld az első törvénye. Ez a természet, amely minden pillanatban uralkodik rajta, ez a termő valóság, amely termelő szolgává teszi és ez a műhely, amely örökös munkával köti magához... Csak egyet akarunk: birtokot, földet, ami a mienk s azt csinálhatjuk vele, ami jólesik. ...öltünk már érte, szerelemre gyulladtunk miatta és sokan el is pusztították már magukat közülünk, hogyha elvesztették"... "azt tudjuk, hogy ha a föld kezünkben van, akkor nem idegen akarat szorít rá kötelességeinkre, magunk teljesítjük őket önkéntes akaratból. Szabadságnak tartjuk a birtokot a földet..."

A parasztság és a magyar falvak élete nem javult. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a nagybirtokok átlagos területe 3941,7 kh, míg a törpebirtokoké mindössze 1,5 kh volt.

2.sz.táblázat

Az agrárnépesség megoszlása birtoknagyság szerint
(1930)

Megnevezés ^{x/}	Keresők	Eltartottak	Összesen
1000 kh. feletti	846	1 396	2 242
500-1000 kh.	1 021	1 520	2 541
100-500 kh.	8 969	11 387	20 356
50-100 kh.	21 071	22 584	43 661
10-50 kh.	355 449	348 445	703 994
5-10 kh.	298 035	306 122	604 157
0-5 kh.	517 742	627 988	1 145 720
Részes földműves...	27 879	44 993	72 872
Gazdasági tisztviselő..	4 805	6 432	11 237
Gazdasági cseléd	215 896	265 668	597 474
Gazdasági munkás (0-1 kat.hold földdel)	91 927	179 840	271 767
Gazdasági munkás (nincstelen)	461 302	494 319	955 621
Egyéb (halász,vadász stb.)	8 962	18 052	22 014
Mindössze:	2 031 451	2 467 942	4 499 393

Forrás: Magyarország földbirtokviszonyai az 1930. évben.
Magyar Kir.Közp.Statistikai Hivatal, Bp. 1930.

x/
Birtokos és bérlő

Az agrárlakosság 40 %-a semmiféle földtulajdonnal nem rendelkezett. Az 5 kh-on aluli törpebirtokosok, bérlők és mezőgazdasági munkások lélekszáma meghaladta az 1,4 milliót, vagyis a szigorú értelemben vett agrárproletárok 3,04 millióian voltak. E réteg lélekszámának növekedéséhez nagyban hozzájárult a birtokelaprózás folyamata.

3.sz.táblázat

A birtokok elaprózódásának folyamata (1929-1934)

Év	Az eldarabolt ^{x/} telek- könyvi részletek			Az eldarabolás folytán keletkezett alrészletek		
	száma	területe		száma	átlagos területe	
		kh	ha		kh	ha
1929	85 882	373 813	216 250	278 873	1,3	0,75
1930	91 458	315 005	182 230	280 213	1,1	0,64
1931	81 350	295 085	170 707	265 350	1,1	0,64
1932	64 375	295 011	170 664	211 762	1,4	0,81
1933	43 924	200 062	115 736	128 919	1,6	0,93
1934	45 737	187 410	108 417	139 898	1,3	0,75
Össze- sen	413 086	1 666 386	964 004	1 305 015	1,3	0,75

Forrás: Lipták L.: Birtokpolitikai munka statisztikai alátámasztása. Magyar Statisztikai Szemle, 1936.

A végső tanulságot így vonta le a folyamat elemzéséből Kovács Imre: (19) "A magyar társadalom betegsége egyre jobban elmérgesedik. Különösen a háború után (az I. világháború), de még inkább a válság következtében végtelenül aggasztóra fordult a fejlődés iránya. Azok a mérhetetlen szociális, gazda-

^{x/} Megjegyzés: A felosztott (örökösödés, stb.) birtokok száma és területe

sági, társadalmi és kulturális ellentétek, melyek a magyar társadalomra mindig jellemzőek voltak, most még határozottabb formát öltenek, és olyan feszültségeket idéznek elő, hogy az élő magyar társadalom a széteséshez van közel."

Kormányzati kísérletek, politikai harcok a földkérdés rendezése körül

Nemcsak a radikálisnak számító népi írók, de a magyar társadalom problémáit felelősen felvállaló "konzervatív" tudósok és gondolkodók is halaszthatatlannak tartották - természetesen jelentősen eltérő mértékkel és módszerekkel - a földreformot. Bédy Jenő (4) így ír erről 1935-ben: "...már jóval a világháború előtt is sok szó esett, betű íródott... a földbirtokreform szükségessége mellett. ...A csökönység, a kapzsiság, a rosszul értelmezett konzervativizmus, a bölcs előrelátás hiánya... az urak öröklött parasztgyűlölete, csirájában elfojtott minden földreform tervezetet."

4.sz. táblázat

A földbirtokmegosztás 1935-ben

A f ö l d b i r t o k					
nagyságcsoportja (kat.holdban)	száma	%	területe (kat.hold)	%	átlagterülete (kat. hold)
0-5	1 184 783	75,2	1 631 246	10,1	1 38
5-10	204 471	12,5	1 477 376	9,2	7,23
10-20	144 186	8,8	2 025 946	12,6	14,05
20-50	73 663	4,5	2 172 300	13,5	29 49
50-100	15 240	0,9	1 036 162	6,5	67,99
100-200	5 792	0,3	806 164	5,0	139,01
200-1000	5 202	0,3	2 124 801	13,2	408 46
1000 fölött	1 070	0,2	4 608 849	29,9	4 307 20
Összesen	1 634 407	100,0	16 081 844	100,0	9 84

Forrás: Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben.

Magyar Kir.Közp.Statistikai Hivatal, Bp. 1935.

Így érvel a paraszti kisbirtokok mellett: a nagybirtok "Ma azzal teljesítené történelmi hivatását, ha átengedné helyét sok-sok magyar kisbirtoknak. Igaz, hogy a kisbirtok aránylag kevesebb gabonát termelne, mint a nagybirtok, de viszont több baromfit, tojást, tollat, zöldséget, gyümölcsöt produkálna... Export szempontjából és így valutáris szempontból is jobb a kisbirtok termésanyaga."

"Megcsinálhatjuk a földreformot, telepítést úgy, ahogyan azt a hitbizományok, földbirtokosaink, de emellett nemzeti érdekeink is parancsolják... Vegyük bérbe ezeket a földeket hosszúlejáratú, ú.n. örökbérletként és adjuk tovább megbízható magyar telepéseknek ugyancsak örökbérlet formájában.

Ne vigyük a kistelepest, kisbirtokost adósságba és ezzel olyan kötelezettségbe, melyet úgysem tud teljesíteni. Használjuk ki azt a páratlan helyzeti előnyt, amit a hitbizomány tálcán nyújt felénk. A hitbizományi, az egyházi és alapítványi vagyon haszonélvezőjét, várományosát pedig kár, sérelem nem éri, mert megkapja ugyanazt az időszerű méltányos bért, amit eddig a nagybérletől kapott, vagy kapna."

Földreformra nem került sor, ehelyett elfogadták az 1936: XI. törvénycikket a családi hitbizományokról:

"1. §. A jelen törvény célja, hogy a családi hitbizományt olyan intézménnyé alakítsa át, amely a földbirtok helyes elosztásához s a magasabb társadalmi-politikai céloktól irányított nemzeti termeléshez fűződő nemzeti érdekekkel összhangban van."

2. §. Továbbra is hitbizományi kötöttség alatt maradnak

1. az erdők és a nádasok;
2. a mezőgazdasági ingatlanokból (szántóföld, kert, rét, szőlő, legelő) annyi, amennyinek a kataszteri tiszta jövedelme harmincezer korona, de legalább annyi, amennyinek

a kataszteri tiszta jövedelme a hitbizományhoz tartozó összes mezőgazdasági ingatlanok kataszteri tiszta jövedelmének 30 %-a, valamint a vele területileg vagy gazdaságilag összefüggő, földadó alá nem eső terület, továbbá a hozzá tartozó vagy gazdaságilag célját szolgáló épületek, építmények, ipari üzemek, öntöző vagy más műszaki berendezések, élő és holt gazdasági felszerelés."

A továbbiakban a törvény úgy rendelkezik, hogy a felszabaduló rész kétötöde a "legközelebbi várományosé", vagyis a birtokos elsőszülött fiáé. Ha ilyen nincs, leánygyermekéé vagy más - ott közelebbiről meghatározott - örökösöké. Másik kétötöd a többi "fiúivadéké", a fennmaradó egyötöd pedig a birtokos fiútestvérének vagy más örökösöknek a tulajdonába kerülhet. Ezt az úgynevezett felszabadított részt azonban "a részesedés megnyíltától hat évig sem eladni, sem megterhelni nem szabad".

A törvény elfogadása miatt kitört vihart kívánták lecsillapítani a "telepítésről és más földbirtok-politikai intézkedésekről" szóló 1936.XXVII. törvénycikkkel:

"1. § (1) A jelen törvény célja, hogy olyan vidékeken, ahol a kisbirtokok szaporítása közszempontból kívánatos, egy-egy család eredményes gazdálkodásának alapjául alkalmas önálló gazdaságok létesítése, valamint meglévő kisebb gazdaságok kiegészítése útján az ország egyetemes érdekeinek leginkább megfelelő birtokmegosztás kialakulását és a falusi lakosság számára családi otthon céljára alkalmas ingatlan szerzését előmozdítsa."

Tulajdonképpen kizárólag állami tulajdonban levő - ingatlanokat lehetett tehát felhasználni telepítésre. Ezekon kívül kötelezni lehetett földterület átengedésére nagybirtokost is, ha az ő tulajdonában volt a község mezőgazdasági területének több mint egynegyede. Ez a kötelezettség kiterjedhetett a nagybirtok egynegyedére, kivételes esetben két-

ötödére is -de meg kellett maradni a nagybirtokosnál legalább 3000 katasztrális holdnak, illetve 30 ezer korona kataszteri tiszta jövedelemnek. További "enyhítő" paragrafusok szerint ennél is több maradhatott meg a nagybirtokos tulajdonában, ha önként ajánlott fel földterületet, továbbá, ha legalább három gyermeke volt. Ugyancsak lehetett csökkenteni az igénybe vett területet, ha az addig kulturális célú vagy egyházi javadalomhoz tartozott.

Hitbizományhoz sem volt szabad hozzányúlni, sőt - a hitbizományt nem is volt szabad a birtokos szabad vagyónához számítani. Tehát a nagybirtokos tulajdonában meg kellett maradni legalább 3000 holdnak akkor is, ha így egyetlen négyszögölnyi területet sem kaptak a falubeli parasztok.

A földet átengedő birtokosokat a teljes becsérték megfizetésével kellett kártalanítani, s a kártalanítást a földhözjuttatottaknak kellett vállalniuk.

"45. §. A jelen törvény alapján ingatlanban részesíteni csak azt lehet, aki a Földművelésügyi Minisztérium megállapítása szerint a jelen törvény céljának szolgálatára alkalmas és megfelelő anyagi eszközökkel is rendelkezik."

"46. §. A rendelkezésre álló ingatlanokból elsősorban a mezőgazdasággal élethivatásszerűen foglalkozó, különösen a gazdasági iskolát végzett földművesek számára kell kisbirtokokat alakítani, illetőleg meglévő törpebirtokukat kell kiegészíteni. A vitézi rend tagjainak, hadirokkantaknak, hősi halottak és hadigondozottak fiúleszármazóinak, az arany vagy ezüst vitézségi éremmel kitüntetetteknek kisbirtokban részesítésére törekedni kell."

A műszaki és egyéb költségekből ráeső részt a földhöz jutónak előre kellett kifizetnie, s ugyanakkor a vételár 30 %-át is. Egyidejűleg letétbe kellett helyezni óvadékként egyévi haszonbérnek megfelelő összeget, és kimutatást hozni arról, hogy van elég pénze az új termésig családja és álla-

tai ellátására, valamint az ingatlan felszereléséhez és megműveléséhez.

Rendelkezett a törvény arról is, hogy a földet vissza lehet venni, ha az új tulajdonos egyévi törlesztéssel - illetve ha nem tulajdonként kapta a földet, egyévi haszonbérrel - tartozik, vagy ha egyévi köztartozás-hátraléka van.

A világháború közeledtével a magyar értelmiség széles frontját megmozgató, s szinte általános eszmévé vált földreform követelése. Ez készítette már 1939 elején arra az Imrédy-kormányt, hogy a parlament elé terjessze földbirtok-politikai törvényjavaslatát. Ez egymilliónégyszázezer hold föld felosztását tervezte kishaszonbérleti formában 14 év alatt. Az igénybe vett földek a parlagföldekből, a külföldi állampolgárok, a zsidók, a bankok és részvénytársaságok, valamint az egyéb jogi személyek birtokosaiból tevődtek volna ki. S csak ezt követően vették számításba, hogy az egyéni tulajdonban lévő földek birtokosait kötelezzék: az 1500 holdig terjedő birtokok 20, az 1500-4000 hold közötti 40, a 4000-10.000 közötti 60 és az azon fölül birtokok 80 %-át adják át az államnak kishaszonbérletek létesítésére.

Ezt a törvényjavaslatot gróf Teleki Pál kormánya nem erőszakolta gyorsan keresztül a parlamentben. Az országgyűlés feloszlata és az új választások kiírása miatt már nem is került sor az általános vitára.

Az aggodalmat sokakban csak növelte a szélsőjobboldal előretörése, nem annyira azért, mintha valamiféle radikális földreform-programmal agitáltak volna, hanem mert igen sok szavazatot kaptak az ország elmaradott területein. Matolcsy Mátyás (21) 1938-as könyvében így írt: "Az ország csak akkor van biztonságban, ha az ország földjének minden holdjához tulajdonjogilag hozzá van kötve a nemzetfenntartó magyar nép."

Kerék Mihály (16) pedig - aki vaskos könyvben bizonyította a földreform szükségességét: 3 millió 200 ezer hold felosztását javasolva 10 év alatt, ami 380 ezer családot juttathatna földhöz és 160 ezer házhelyet biztosíthatna - így érvelt: "A kisüzem előnyei vitathatatlanok a nagybirtokkal szemben, ezek az előnyök azonban eltörpülnek társadalompolitikai jelentősége mellett." Meg kell szüntetni a magyar állam proletár jellegét, mert "a mai világban semmi sem lehet veszedelmesebb egy nép jövőjére, mint ha lakosságának zöme proletársorban él... Szaporítani az önálló egzisztenciák számát a függő, proletár elem rovására: alig van ma ennél előbbrevaló feladat Magyarországon." Mindenekelőtt azért, mert Magyarország veszedelmes geopolitikai helyzete maximális önvédelem kifejtésére kell, hogy ösztönözzön. Ennek belső feltételeit is meg kell teremteni, mert "nagy rövidlátás volna azt gondolni, hogy jelenlegi szociális struktúránk mellett ez a nép komoly ellenállásra képes volna."

Pontosan az ellenkező következtetésre jutott Adorján János agrárstatisztikus és agrárpolitikus könyvében a magyar kenyérkérdésben: "Kétségtelen, hogy felosztás esetén földműves népünk tulajdonjogilag is elfoglalná hazánk minden talpalattnyi földjét, s ez a változás rövid távra feltétlenül konzerválná helyzetüket. De a további és messze jövőt már kétségessé tenné, mert a kevés föld és sok igénylő miatt... törpebirtokok létesülnének gazdaságtalan gazdálkodással, és a kistermelő osztály a törpebirtok adta alacsony életszintet, a mezőgazdaságban kínálkozó minden más munkaalkalom híján, szaporodásának csökkentésével igyekezne fenntartani."

Végülis 1939. szeptember 19-én Teleki Mihály gróf földművelésügyi miniszter benyújtotta a parlamentben "a kis-haszonbérletek alakításának és házhelyek szerzésének előmozdítására irányuló földbirtokpolitikai" törvénytervezetet.

A tervezet a korábbihoz képest nem tartalmazott lényegesebb módosításokat, s messze volt attól a hárommillió holdtól, amelyet még mindig mérsékeltnek tekintettek Echaradt, Kerék Mihály és mások részletesen kidolgozott javaslatai. Ezért az elégedetlenségnek többen adtak hangot a törvényjavaslat vitája alatt.

Szabó Dezső (30) így összegezte elképzeléseinek lényegét októberi füzetében: "A magyarság katonai és gazdasági erejének zöme, ősi pszihéjének, nyelvének, kultúrájának alapelvei, faji egyéniségének legfőbb biztosítékai a magyar parasztságban vannak. Ezért fő feladatunk: a magyar parasztságot a magyar élet leghatalmasabb motorikus erejévé fejleszteni." Ennek főbb állomásait a földosztásban, a parasztyerekek "középosztállyá fejlődésének" intézményes biztosításában, a magyar falu higiéniájának, szaporodási lehetőségének, gazdasági és nemzeti kultúrájának magas fokra emelésében jelölte meg.

A felsőház csak módosításokkal fogadta el a birtokpolitikai törvényt, amelyet végül is áprilisban az 1940. IV. törvényként cikkelyeztek be. A háború miatt már nem sok valósult meg belőle.

Csodálkozhatunk-e azokon a keserű szavakon, amelyeket Kovács Imre (20) írt le egy évvel később a földreformról: "Obligát követelés volt, amit különösen a radikális íróktól elvárt a közönség. Mennyi csalás, ámtítás, mellébeszélés, felkészületlenség, feltűnési vágy és érvényesülési szándék gyűjtőmedencéje volt az utóbbi években ez a szó: földreform.

2. Az 1945-1947. évi földreform

Még folyt a háború az ország területén, amikor 1944. november 19-én a Délmagyarország című lapban már megjelent egy írás, melyben deklarálták, hogy "A magyar demokrácia ügye a földreformmal áll vagy bukik. Nem lehet... megvetni

és megszilárdítani a magyar demokráciát a magyar nép legszámosabb és legelesettebb rétegének a mezőgazdasági munkásoknak, a törpe- és kisbirtokosoknak felemelése nélkül. Felemelni őket pedig úgy lehet, ha földhöz jutnak. A földreform az egyik legsürgősebb és legégetőbb nemzeti feladat."

A földreform igénye nem volt új a II. világháború befejezése időszakában alakult, vagy újjászerveződött pártok részéről, hiszen az valamilyen módon vagy formában már évtizedek óta szerepelt programjaikban. A pártok jelentős része követelte, támogatta, ill. nem vetette el a Nemzeti Parasztpárt (NPP) és a Magyar Kommunista Párt (MKP) által szorgalmazott földreformot, a Tiszántúlról és a Dél-Alföldről kiinduló és egyre nagyobb méreteket öltő tömegmozgalom pedig állásfoglalásra készítette azokat a politikai erőket is, melyek próbálták elodázní a földreform-törvény megalkotását, ill. a földosztás végrehajtását.

Az 1944. december 2-án Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok földreformmal kapcsolatos elképzelései a következőkben foglalhatók össze:

A két háború között hivatalos politikai élet szintén szereplő pártok közül elsőként - 1930. őszén - a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSzDP) dolgozott ki átfogó agrárprogramot, amelyhez az 1944. december 5-én közzétett programjában is ragaszkodott. A szociáldemokraták polgári demokratikus agrárátalakulást követeltek, amely szakítást jelentett a párt korábbi - a szocialista nagyüzemi mezőgazdaságot követelő-elképzeléseivel. A földkérdésben a program arra az álláspontra helyezkedett, hogy minden hitbizományi és egyházi birtok teljes egészében kártérítés nélkül, minden magántulajdonban lévő egyéb nagybirtok kétszáz holdat meghaladó része pedig kártérítés ellenében kisajátítandó (22). A párt a nagybirtokok eltüntetését, az agrárstruktúra megteremtését csak egy felülről végrehajtott reform útján vélte megvalósíthatónak.

Az 1944-es pártprogram mezőgazdasággal foglalkozó elképzelések nagyobb része ú.n. technikai problémákkal (pl. a gép- és értékesítő szövetkezetek létrehozásával, a mezőgazdaság gépekkel-eszközökkel, műtrágyával való ellátásával, a szakképzés megszervezésével stb.), nem pedig a politikai versengésben döntő szerepet játszó (később behozhatatlan előnyt biztosító) földkérdéssel foglalkozott. A földreformmal kapcsolatban leszögezték, hogy a nagybirtokot szét kell osztani a nincstelen parasztság között és a 200 holdon felüli földek kártalanítás útján történő felosztását, a törpe- és kisbirtokok védelmét követelték. A későbbiekben a földreform gyors befejezését, s ennek kapcsán a kiosztott földek telekkönyvi rendezését (tulajdonba vételét) szorgalmazták.

Ugyancsak 1930-ban született a "békési program" az ország különböző vidékein szerveződő kisgazdamozgalmak összefogására alakult Független Kisgazda, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP) agrárprogramja.

A program lényege: megváltással történő földreform, amely a középbirtokos (a birtoknagyság felső határa: 500 kh) gazdaságok fennmaradását biztosítja, megszünteti a latifundi-umokat, melyek átadják helyüket a középbirtokoknak, a gazdag-paraszti gazdaságoknak, melyek számára lehetővé válik a teljesen szabad polgári fejlődés.

A párt 1945-ben nem dolgozott ki konkrét földreform javaslatot, de Tildy Zoltán a "Szabadság" című lapban 1945. februárjában úgy nyilatkozott, hogy: "A párt a mamutbirtokok és a nagybirtokok megszüntetését és a középbirtokok meghagyása mellett a kisbirtokrendszerre való teljes áttérést tartja szükségesnek." A Kisgazdapárt azt szerette volna, ha a földreform után is minél nagyobb számban megmaradnak a 300-500 holdas középbirtokok, s a földreform 25-50 holdas életképes gazdaságokat hoz létre. Javasolták, hogy a kiosztásra kerülő földből kizárólag mezőgazdasággal foglalkozók kaphassanak úgy, hogy a meglévő törpebirtokok is kiegészítést nyerjenek.

A juttatott földnek akkorának kellett volna lennie, hogy az egy nyolc tagú család ellátását és egész évi foglalkoztatását biztosítsa (7). A földosztást kizárólag a tulajdonos kártalanításával tartották kivitelezhetőnek és elképzelésük szerint a kártalanítás egy részét a kormánynak, más részét az új tulajdonosnak kellett volna vállalnia. Szabálytervezetük szerint a föld nem lehet adás-vétel tárgya, csak örökös útján cserélhet gazdát.

Stratégiai fontosságú volt a földreform melletti egyértelmű kiállás a Magyar Kommunista Párt számára, mert első sorban ez a párt viselte 1919. agrárpolitikai hibáinak és következményeinek súlyos ódiomát.

Először a Szovjetunió területéről sugárzó Kossuth Rádióban hangzott el a Kommunista Párt 12 pontos programja, melyben a 300 holdon felüli birtokok kisajátítását és ingyenes felosztását követelték a föld tényleges művelői, valamint a háborúban elesettek és hadifogságba kerültek családtagjai számára. Az MKP 1944. november 30-án hozta nyilvánosságra javaslatát "Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja" (23) címen. A parasztság sorsának átalakítására a következő intézkedéseket tartotta fontosnak:

"A mezőgazdasági munkások és cselédek, a törpe- és kisbirtokosok, a magyar nép e legszamosabb és legszegényebb rétegének felemelésére, a magyar demokrácia alapjainak megszilárdítására a legrövidebb határidőn belül, a földigénylők közreműködésével széles körű földreformot kell végrehajtani, mely sok százezer földnélkülit és szegényparasztot tesz életképes kigazdaság tulajdonosává.

A földreform céljaira igénybe kell venni a hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait, és teljes egészükben, minden felszereléssel együtt el kell kobozni.

El kell törölni a parasztságot kiszípolozó Jurcsek-tervet, és fokozatosan szabaddá kell tenni a mezőgazdasági termékek piaci forgalmát. Olyan állat- és terményárakat kell biztosítani, melyek jövedelmezővé teszik a mezőgazdasági termelést, és előmozdítják a kisbirtokosok gazdasági megerősödését."

Későbbi MKP programváltozatokból ismert, hogy "a legrövidebb határidőn belül, a földigénylők közreműködésével" kívánták az átalakulás általuk leglényegesebb kérdésének tartott földreformot végrehajtani. Fontos - a koalíció megszilárdítását szolgáló - lépés volt a párt részéről a kártalanítással történő kisajátítás elvének elfogadása. A szervezetzeti gondolatot is felvetették, ez azonban még korai volt, mint ahogy az a kedvezőtlen fogadtatásból kitűnt. (A kérdés felvetését a parasztság a "kolhoz-rendszer" bevezető lépéseként ítélte meg.) 1948-ban már határozottan fellépnek a szovjet kolhoz analógiára épülő szervezetesítés mellett, egyúttal markánsan megjelenik programjukban az állami földtulajdon (szovhoz) fokozatos térhódításának igénye.

A földreform konkrétabb kidolgozásának feladata 1944. legvégére, a népi írók baloldali csoportja által korábban létrehozott, ebben az időben már legálisan szerveződő szegény-paraszti bázisú Nemzeti Parasztpártra (NPP) jutott.

A párt programjának középpontjában a földreform, ill. annak gyors végrehajtása állt. Mindenekelőtt leszögezték, hogy a földreformnak a birtokviszonyok gyökeres és teljes újjárendezését kell biztosítania. A földreform céljára el kell kobozni a hazaárulók, nyilasvezérek, Volksbund-tagok birtokát és igénybe kell venni minden 100 holdon felüli úri birtokot. A parasztbirtok megtartható földterületének felső határát 200 holdban állapította meg.

A tervezet leszögezte, hogy az igénybe vett földekről elsősorban a teljesen birtoktalan és törpebirtokos parasztságot kell földhöz juttatni. A megváltási összeget a katasz-

teri tiszta jövedelem húszszorosában szabta meg a javaslat. A földreform végrehajtását mindenekelőtt az igényjogosultak kezébe kívánta letenni, amikor kimondotta: "Községenként földreform-bizottságot kell szervezni az igénylők képviselőiből és helyi szakemberekből, és az igénylők összeírását ezekre a bizottságokra kell bízni" (24). A párt célul tűzte ki a szabad, kisbirtokos parasztság megerősítését.

Hangsúlyozták, hogy a földreform során gondoskodni kell házhelyek juttatásáról, valamint a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló kísérleti és mintagazdaságok létesítéséről. Ellene voltak a kolhozoknak, de rámutattak a mezőgazdasági és értékesítő szövetkezetek megteremtésének fontosságára. Külön szövetkezeti programot dolgoztak ki. Szorgalmazták a tagosítást, de egy belterjes mezőgazdaságot képzeltek el. 1946. őszén a NPP felvetette, hogy a földreform befejezésével egyidejűleg az állam szabályozza a megváltás és törlesztés rendjét, s a befolyó összegből az újjgazdák és a földművesszövetkezetek beruházási hiteleket kapjanak. 1947-ben javasolták az erdő- és legelőhasználat megadását a gazdálkodók részére. A parasztok kizárólagos földvásárlási jogának törvényi biztosítását is szorgalmazták 100 kat. holdig bezárólag.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai közül - mintegy az MNFF belső ellenzékeként - a Polgári Demokrata Párt (PDP) a legutolsóként nyilatkozott a földreform ügyében és sajátos ellentmondásként ekkor is azt hangoztatta, hogy "miután az elaprózódás nem felel meg a racionális követelményeknek, a mezőgazdasági termelési szövetkezetek létesítése mellett foglal állást." Közvetlenül a földosztás után pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 11-i ülésén a földreform végrehajtásáról szóló törvényjavaslat vitájában a PDP képviselője hirdette meg a földreform felülvizsgálatának programját.

A polgári ellenzék különböző pártjai, melyek nem voltak tagjai a koalíciónak, nem vonták kétségbe a földkérdés megoldásának szükségszerűségét, ill. annak elkerülhetetlenségét, de bírálták a földreform végrehajtásának módját, vitatták annak jogszerűségét.

A földreform végrehajtása és értékelése

A Parasztpárt földreform-tervezetének megjelenése után a Kommunista Párt, amely nem dolgozott ki részletes földreformprogramot, azonnal csatlakozott ahhoz és a többi párt számára is megvitatásra ajánlotta. Mivel a koalícióban résztvevő pártok részéről érdemi kiegészítés, konkrét ellenjavaslat nem hangzott el, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban résztvevő pártok Nagy Imrét a kommunista földművelésügyi minisztert bízták meg a földreformtörvény előkészítésével. Az elkészült rendelet-tervezetet 1945. március 15-én a pártközi értekezlet, március 17-én pedig a minisztertanács is elfogadta, és március 18-án megjelent a sajtóban "A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földművesség földhözjuttatásáról szóló 600/1945. ME sz. rendelet". A földreform-rendelet rövid, egyszerű, világos, széles tömegek számára könnyen megérthető keret-jogszabály volt. Végrehajtásában a kommunista párti koncepció győzött, vagyis a földigénylőkből alakult bizottságok az ellenérdekűek képviselőit és a bírósági jogorvoslat lehetőségének teljes kizárásával váltak a földreform megvalósítóivá. Az elfogadott rendelet alapján a birtokok kisajátítása és felosztása rendkívül gyorsan, gyakorlatilag néhány hét alatt megtörtént. A végrehajtás szervezete a földművelésügyi miniszter felügyelete és ellenőrzése alatt állt.

A legfelsőbb szerv az Országos Földbirtokrendező Tanács volt. A kilenc tagú testület (elnöke Veres Péter, Nemzeti Parasztpárt) feladatát a földreform elvi irányítása, a telekkönyvi rendezés vezetése, a földhöz juttatottak érdekképviselése, a földhivatalok irányítása és a középfokú birtokrendező

tanácsok felügyelete jelentette. Alárendeltje az Országos Földhivatal és annak helyi hivatalai voltak. Középfokú szerveként a 25 megyei földbirtokrendező tanács működött. Ezek 7 tagú testületek voltak. A jogi, a mérnöki és a mezőgazdász tagot a földművelésügyi miniszter nevezte ki, míg 2 tagot a mezőgazdasági munkások, 2 tagot pedig a koalíciós pártok megyei szervezetei delegáltak. E tanács a földbirtokok kisajátításában és a földhöz juttatás kérdéseiben első fokon döntött.

Községi földigénylő bizottság az ország 3300 községéből 3165-ben alakult. A rendelet szerint minden 20 földigénylő után egy tagot kellett választani a bizottságba, de a tagok számát 30-ban maximálták, s az operatív működés elősegítésére 5 tagú választmány létrehozását is előírták. A jog csak az igényjogosultság elbírálását ruházta a községi földigénylő bizottságokra, a kisajátításról és a felhasználásról elvileg nem dönthettek. A gyakorlatban azonban hatáskörüket messze túllépve a földreform megvalósításában meghatározó szerepet játszottak. Működésük és döntéseik nyilvánosak voltak. Munkájukat a földigénylők gyűlése ellenőrizte, mely a bizottság megválasztásán kívül semmiféle joggal nem rendelkezett. A bizottságok mégis inkább a gyűlésen hozott határozatot fogadták el, mint a jogilag felettes szervét. A községi földigénylő bizottságok összetétele pártrészvétel szerint országos viszonylatban a következőképpen alakult: MKP 34,5 %, Parasztpárt 21 %, Kisgazdapárt 20 %, SzDP 16,5 %.

a) A kisajátítás

A rendelet szerint a 100 kat. holdnál nagyobb úri birtokot egészében ki kellett sajátítani, ha a birtok területe az 1000 kat. holdat meghaladta. Az ennél kisebb birtokból 100 kat. hold meghagyható volt. A szőlőt és a gyümölcsöst az egy-ségnyi szántóterület ötszöröseként kellett számításba venni. A kisajátítás során a földminőség nem számított. A rendelet

továbbá előírta a 100 kat. holdnál nagyobb birtokok minden egyéb, a mezőgazdálkodással összefüggő vagyontárgyának a kisajátítását is. (Gazdasági épület, állat, felszerelés, termékfeldolgozó ipari üzem, ill. a birtokon álló kastély és park).

Az államosítás alól minden egyházi tulajdonos 100 kat. holdig mentesült. A birtokos parasztságnál 200 kat. hold volt a kisajátítás alól mentesülő birtokhatár.

A 100 kat. holdnál kisebb birtok is kisajátítható volt, ha azt a II. világháború idején vásárolták. A rendelet a tőkés vállalatokat teljesen megfosztotta a földbirtokuktól. A tőkés nagybérlők élő- és holt felszerelését szintén kisajátították. Az erdőművelés állami tulajdonba került. A 100 kat. holdnál kisebb birtokhoz tartozó, 10 holdnál nagyobb erdőterület is kisajátításra került.

Házhely-juttatásra bármely birtok igénybe vehető volt. A kisajátított birtokokért az állam kártalanítást helyezett kilátásba, de elkobozták a volt nyilas és fasiszta vezetők birtokait, valamint azokét, akiket hazaárulónak vagy népellenességnek minősítettek. Az elkobzás az összes kisajátítás kb 10 %-át tette ki.

5. sz. táblázat

A földreform során igénybe vett földbirtokok száma és területe (1945-1947)

Cím	Elkob- zott	Meg- váltott	Háborús szerze- ményből	Szőlő és gyüm.	Erdő	Ház- helyek célj.	Szük- ség- ből	Össz.
	földbirtokok			100 kat.hold- nál kisebb földbirtok- ból meg- váltva		igénybevett földbirtokok		
Szám	43245	8479	2629	590	763	12372	7427	75505
Ter. (kat. hold)	539171	4835348	89808	8682	18302	19243	80091	5599645
Össz. terü- let %-ában	3,3	29,9	0,6	0,0	0,1	0,1	0,6	34,6

Forrás: Mezőgazdasági Adattár I. köt.
Központi Stat. Hiv. Bp. 1965.

A kisajátítással a föld egyharmada tulajdonost cserélt. (5.sz. táblázat). Főleg Észak- és Kelet-Magyarországon, ahol kevés volt a felosztható föld, a kisajátítások során nem volt ritka a törvénysértés. A nagybirtok kisajátításánál olykor nem hagyták meg a megtartható 100 kat. holdat, avagy a 200 kat. holdat a birtokos parasztnak. A háborús "népellenség" kategóriát sokszor alaptalanul használták. Mindezt Donáth Ferenc (8) így jellemezte: "1945. tavaszán nem igazságot, hanem földet osztottak a parasztnak." A Kisgazdapárt az 1945. őszi parlamenti választásokon abszolút többséget szerzett és a koalíciós kormány fórumain megpróbált a birtokos parasztság érdekében eljárni, sőt még a reform felülvizsgálatának

kérdését is felvetette, az 1946. évi IX. törvény a törvénytelenéseket mégis szentesítette. Kimondta, hogy a már kiosztott földet visszavenni nem lehet.^{x/}

b) Juttatás

A rendelet szerint a juttatott föld minimuma 3 kat. hold, maximuma 15 hold lehetett. 1,9 millió ha-t osztottak föl kb. 660 ezer jogos igénylő között. Arról, hogy ki jogosult és ha nem elég a föld, mi legyen a jogosultsági sorrend, a földigénylő bizottságok döntöttek.

A juttatásra jogosult volt a proletár és félproletár agrárnépesség minden felnőtt, külön háztartással rendelkező tagja, a gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, törpebirtokosok, valamint a nagycsaládos kisbirtokosok, akiknek birtoka 5 kat. holdnál nem volt nagyobb.

A nőtlenek és a hajadonok igényjogosultságának megítélése, valamint a juttatottak korának maximálása a rendelkezésre álló felosztható föld nagyságának függvényében a bizottságok feladata lett. Jogi személyek is jogosultságot élveztek, így az egyház, az állam és a községek is.

A kb. 1 millió jogosultból 750 ezer volt a nyilvántartott igénylő, akik közül 663 ezernek ismerték el jogos igényét. A felosztható föld elégtelen nagysága miatt azonban csak kb. 85 %-uk részesült juttatásban.

Az átlagos juttatás 5,1 kat. hold volt. Ez persze társadalmi csoportonként (6.sz. táblázat) és vidékenként is változott. Ahol nem volt elég föld, vagy azoknak, akik késve jelentkeztek (pl. volt hadifoglyok), az ország más részébe

^{x/} Kivételt képezett az 50 kat. holdnál kisebb birtokkal rendelkezőket ért sérelem. A nagyobb birtokosokat ért törvénytörő kisajátítás csereingatlanra jogosított. A volt nagybirtokosoknak a 100 kat. hold meghagyásának elmaradásáért többletkártérítést helyeztek kilátásba.

6.sz. táblázat

Az 1945. évi földreform során juttatásban
részesültek

Foglalkozás	Földhöz juttatottak száma	Juttatás átl. nagysága (ha)
Gazdasági cseléd	109 875	4,9
Föld nélküli mező- gazdasági munkás	261 088	2,9
0-5 holdas törpebir- tokos-napszámos	213 930	2,3
5-10 holdas kisbirto- kos-napszámos	32 865	2,6
Szegődményes és kisiparos	22 164	1,4
Képesített gazda	1 256	6,7
Erdészeti alkalmazott	1 164	3,5
Összesen:	642 342	3,0 (5,1 hold)

Forrás: Mezőgazdasági Adattár I. köt.

Központi Stat. Hiv. Bp. 1965.

történi telepítéssel biztosítottak földet. Ez azonban korlátozott lehetőség volt, mivel a telepítés költségeit az államháztartás nem bírta, s ráadásul a Csehszlovákiából áttelepített magyarok földigényét is ki kellett elégíteni. A juttatás során állatot (igavonót) és felszerelést általában nem tudtak biztosítani. Az állatállomány elpusztult a háború során, a nagygazdaságban használt eszközök a kisbirtokon többségükben alkalmazhatatlanok voltak.

A jogosultság, ill. a sorrend megállapítása után a bizottságok döntöttek arról, hogy ki, hol, melyik földet kapja. Általánosan elfogadott módszer lett a sorshúzás. A kihúzott

területet egymás közt utólag el lehetett cserélni. A földek szétmérését 1945. tavaszán a parasztok maguk végezték, és 1946-47-ben azt mérnökök véglegesítették. A rendelet szerint a juttatottnak a földért megváltási árat kellett fizetni. A Kisgazdapárt a föld forgalmi árát megközelítő árat javasolt. A valóság ennek csak kb. 1/4-e, azaz kb. 5 éves haszonbérletnek megfelelő megváltási ár lett. A proletárok 20 évi, a törpe- és kisbirtokosok 10 évi részletfizetési kedvezményt kaptak. Az egyéni tulajdonba került felszerelés forgalmi értékének is csak töredékét kellett megfizetni.

Az igénybe vett birtokok után rendelet írta elő az állam által fizetett kártalanítást, melynek forrása a megváltási összegekből befolyt pénzalap volt. A valóságban ebből finanszírozták a földmérés és a földosztás technikai költségeit, a kártalanítás kifizetése pedig elmaradt. A földreform során az ország területének 1/3-át kitevő nagybirtokot teljesen, míg a gazdagparaszti birtokok 1/3-át, összesen 5,6 millió holdat számoltak fel. Ennek 40 %-át nem osztották ki, mert kisüzemi művelésre alkalmatlan (erdő, legelő, nádas) volt. A személyek számára juttatott terület (7.sz. táblázat) csaknem egésze az agrárnincstelének kezébe került.

Ez annyiban tér el a földreform más országokban megvalósult gyakorlatától, hogy ott a juttatott földekből jelentősebb arányban részesültek a már birtokkal rendelkezők is. 1946. márciusában az MKP összehívta a Földhözjuttatottak Országos Kongresszusát. Ott meghallgatták az újjgazdák termeléssel összefüggő kéréseit, követeléseit, az igaerő-biztosítás, vetőmag- és alkatrészellátás, hitellehetőségek, demokratikus érdekképviselés, haszonbérleti díjak és sok más kérdésben. A pártok programjukba vették a követelések teljesítését. 1946-ban és 47-ben a földreform befejezését rögzítették. A juttatások telekkönyvezése még hosszú ideig elhúzódott.

7. sz. táblázat

Az 1945-1947-es földbirtokreform
juttatásai

<u>Rendeltetés</u>	<u>Juttatott terület (ha)</u>
Személyek részére	1 875 290
Minta-, tan- és kísérleti gazdaságok részére	29 394
Állami tó- és nádgazdaságok részére	26 783
Községi tulajdonba került erdő	48 134
Közbirtokosság tulajdonába került erdő	9 168
Állami tulajdonba került erdő	782 973
Közlegelők	243 132
Egyházi, javadalmi célokra	11 359
Telepítési célra	52 833
Házhelyek céljára	63 523
Közcélokra	15 050
Tartalékterület	64 760
<u>Összes igénybevett terület</u>	<u>3 222 399</u>

Mezőgazdasági Adattár I. köt. Központi Stat.Hiv.Bp.1965.

A juttatott föld megváltási árának törlesztését ugyan felfüggesztették, de bevezették a progresszív adózást és a beadási kötelezettséget. Életbe lépett a juttatott földek 10 évre szóló ingatlanforgalmi tilalma is. Az elemi hiányok (hitel, gép, alkatrész, vetőmag stb.) állandósulása mellett erősödtek az elvonások (alacsony termelői árszínvonal, adózás, beadási kötelezettség).

Az 1945-ös földreform nyomán a súlyos társadalmi és birtokpolarizáció csökkent, ugyanakkor a gazdasági szempontból kevésbé előnyös méretű 5 hold körüli birtokok száma

növekedett. Mindez azzal magyarázható, hogy a földreform elsősorban szociális szempontokat figyelembe vevő politikai döntés volt, s nem a gazdasági fejlődés alapjait megteremtő intézkedés. Családi munkán alapuló kisparaszti mezőgazdaságot hozott létre, a művelés alatt álló területet rendkívüli módon felaprózta. A gépesített nagyüzemi gazdaságot teljesen felszámolta, s az ehhez kapcsolódó szellemi tőkét is kizárta.

A létrejött új birtokok túl kicsinek bizonyultak, melyek nem tudták kihasználni a család rendelkezésre álló munkaerőjét és visszavetették a mezőgazdasági árutermelést. S mivel a földreformot nem követte agrárreform, mely a kisbirtokok maximális kihasználásának, az intenzív mezőgazdaság kialakulásának feltételeit megteremtette volna, sohasem tudjuk meg, hogy a Németh László és Somogyi Imre által megálmodott Kertmagyarország megvalósult volna-e és hogyan?

Epilógus - "A paraszti jövő"

A földreform szükségességét szinte senki sem vitatta, csak a mértékben és az ütemben voltak jelentős nézetbeli eltérések. Hegedüs András (14) egykori földosztó miniszteri biztos így emlékezik vissza az 1945-ös földreformra: "Két elképzelés küzdött egymással: az egyik szerint a földet a szegényparasztoknak kell kapniuk egyenlő mértékben; a másik koncepció szerint a földet elsősorban is olyan vállalkozó parasztoknak kell juttatni, akik képesek arra, hogy gazdaságukat modernizálják és életképes egységként üzemeltessék. Ezzel meg kívánták erősíteni a századforduló után kifejlődőben lévő polgárparasztságot... A földreformtervezet az ideiglenes Nemzeti kormány az MKP és az NPP közös munkájaként született meg... Eredendően Erdei Ferencék még radikálisabb földreformra készültek. Az MKP javaslata volt parasztbirtokok esetében a 200 kh, úribirtok esetben a 100 kh-s maximum mentesítése az igénybevétel alól, ami bizonyos mértékig enyhítette Erdeiék javaslatát.

... A földreform korlátozott magántulajdont hozott létre... Kötelezték a tulajdonost a föld megművelésére, különben elvették a juttatott földet. Ezzel összehasonlítva egy gyors haszonbérbe adás sem okozott volna több bizonytalanságot a földhasználatban (a tavaszi munkálatok elvégzésében) és a későbbre halasztott tulajdonjogi rendezés sok igazságtalanságnak vehette volna elejét. A történelemből nem szégyen tanulni..."

Pártay Tivadar a Kisgazdapárt (FKgP) egyik újjászervezője egy vele - 1989-ben - készített interjúban így összegezte véleményét a földreformról: "Tulajdonképpen 45-ben nem volt különálló tervezet, mert a Kisgazdapárt elfogadta a koalíciós tervezetet, amelyik 200 holdas birtokhatárt hagyott volna meg és a földosztás szükségességében nem volt differencia. Most különböző árnyalati különbségek voltak a

végrehajtásban, ezt Kerék Mihály dolgozta ki, de ezek nem voltak lényeges különbségek. Mielőtt megkezdődött a földosztás tulajdonképpen akkor már el lett fogadva egy koalíciós földreformtörvény, amiben oroszlánrésze a kommunista pártnak volt. A pártközi tárgyaláson aztán magáévá tette a többi is. Nekünk nem volt egy kimondottan ellenzéki földreform javaslatunk. Mi elfogadtuk a földreform javaslatot és a magunkét hozzá igazítottuk.

Nem voltak meg azok a közigazgatási szervek, amelyek biztosították volna ennek a nagyon lényeges reformnak a tiszta végrehajtását és akik lejöttek földet osztani, ezek egyáltalán nem nyújtottak garanciát arra, hogy a törvény alapján és törvényhez ragaszkodva lesz végrehajtva a földreform. Később aztán ez megboszulta magát, mert olyan földeket is igénybe vettek, amelyek a törvény szerint nem estek a földreform alá. Ez olyan helyen nyilvánult meg, ahol nem volt elég a nagybirtok. Ahol több volt az igénylő, mint a kiosztható föld, ott sok helyen rámentek a középparasztok, meg még a kisebb parasztnak a földjére is és kiosztották önhatalmúlag. Főleg azért tartottuk elsietettnek, mert nem volt mivel megmunkálni a földet. Mi attól féltünk a legjobban, hogy az elaprózott birtokokat nem lesz, aki megdolgozza. A másik ilyen félelem az volt, hogy ezeknek a földhöz juttatott embereknek a nagy százaléka uradalmi cseléd volt, aki nem szokott önálló gazdálkodáshoz. Tehát önálló gazdálkodásra, tervszerű gazdálkodásra, ami elengedhetetlen a mezőgazdaságban, nem gondoltuk alkalmasnak őket. Azért gondoltuk, hogy ez egy kicsit elsietett dolog, de hát elé állni nem lehetett miután ez politikai jellegű volt és a Kommunista Párt ezt és a háta mögött az orosz hadsereg, a megszálló hadsereg is forszírozta. Volt olyan határozat, hogy felül kell vizsgálni a törvénytelen földfoglalásokat és a törvénytelenül végrehajtott földosztásokat. Voltak is ilyen esetek, amikor felülvizsgálták, de nem tudtak érvényt szerezni a

határozatoknak. Ott veszett el a csata, amikor Vorosilov marsall behívatta Tildy Zoltánt és közölte vele, hogy csak kommunista lehet a belügyminiszter. Namost nagyon-nagyon rövid idő alatt a rendőrségtől mindenki kikerült, aki nem kommunista volt. Ott csak kommunista maradt meg. Most bárki volt a miniszter, bármilyen normális határozatot hoztak, bármilyen rendeletet adott ki, végrehajtani a faluban kellett. A faluban nem lehetett végrehajtani, mert a rendőrség először nem volt hajlandó segédkezet nyújtani a végrehajtáshoz; másodsor, ha az előljáróság forszírozta, akkor képesek voltak tettelegesen befolyásolni az előljáróságot. Úgyhogy az, hogy a földművelésügyi miniszter végig, - majdnem végig - kiszagda volt, nem befolyásolta a vidéki dolgokat, mert egyszerűen a hatalomnak nem volt hatalma, hogy végrehajtsa."

Veres Péter (36) 1948-ban megjelentetett egy könyvet. A címe "A paraszti jövő". Akkor íródott és egy olyan - családi gazdaságokra épülő - mezőgazdaság modelljét vázolta fel, amely felett akkor már kimondták a halálos ítéletet. A könyv azért íródott - mondja a szerző - "hogy ismét figyelmeztessük a gondolkodó embereket, a politikai pártokat és az ország népét, hogy ez a kérdés még nincsen elintézve a földreformmal."

A földreform csak megindított egy folyamatot, csak ki-mozdította a holtpontról a magyar életet, de az agrártúlnépesedés még mindig itt van: a törpe és kisbirtok tőkehiánya, a külterjes termelés és az agrárkiviteli kényszer és az ezzel összefüggő nyersanyag- és fűtőanyag-behozatali kényszer továbbra is itt áll előttünk, mint új magyar sorskérdés. Ime, a mai birtokmegoszlás a nagy földosztás után:

Birtoknagyság csoport	Család-száma	Területe kat.hold	%	Átlag terület
600 n.ölon aluli	147.000	46.131	0,30	500 n.öl
600-1600n.öl közötti	333.000	260.000	2,04	1.250 n.öl
1 és 2 kat.hold "	417.000	625.600	4,91	1 kat.h. 800 n.öl
2 és 5 kat.hold "	506.000	1.934.484	15,19	3kat.h.1.310 n.öl
5-10 kat.hold	387.000	3.382.019	26,5	8kat.h.1.171 n.öl
10-20 kat.hold	174.000	2.769.647	21,7	15kat.h.1.438 n.öl
20 kat.holdon felül	83.000	3.740.389	29,3	44 kat.h.1.162 n.öl
	<u>2.047.000</u>	<u>12.758.270</u>	<u>100,%</u>	

A magyar mezőgazdaságot már a múltban is két egészségtelen véglet, a sokezerholdas nagyuradalom és az életképtelen törpebirtok jellemezte. Most éppen az előbb felsorolt agrártúlnépesedés miatt, már a földreform sem hozhatott egészséges birtokelosztást. Túl sok lévén az igénylő, túl alacsonyok lettek a juttatások. Csak az egyik véglet tűnt el, a nagybirtok, a másik véglet, a 10 holdon aluli, tehát a család foglalkoztatására nem elegendő törpebirtok óriási arányban megszorodott.

Foglalkozási csoport	A juttatottak száma	A juttatott terület összesen kat.hold	Az egy-egy személy részére juttatott átlagos terület kat.hold
1. Gazdasági cselédek	109.875	922.255	8,4
2. Mezőgazdasági munkások	261.088	1.286.463	4,9
3. Törpebirtokosok	213.930	829.477	3,9
4. Kisbirtokosok	32.865	143.131	4,4
5. Szegődményes iparosok és kisiparosok	22.164	53.866	2,4
6. Képesített (okl.) gazdák	1.256	14.548	11,6
7. Erdészeti alkalmazottak	1.164	6.998	6,0
	<u>Összesen: 642.342</u>	<u>3.256.738</u>	<u>5,1</u>

A juttatások mérve, csak a képesített gazdáknál, vagyis a volt gazdatiszteknel haladta meg a 10 holdat. De ez összesen csak 1.256 ember, vagyis nem számottevő. Az átlagjuttatás 5,1 hold.

Különösen feltűnő és meggondolkoztató, hogy a Magyarországon ma még dívó külterjes vagy félig külterjes gazdálkodás mellett legegészségesebb birtokkategória, a 10-20 hold közötti, mindössze 174.000 családra terjed..."

"Mindegyik üzemtípus, ha jó kézben van és a környező feltételek kedvezőek, hihetetlen eredményeket tud felmutatni. Nem is az üzem szempontjából kell ezt a kérdést nézni, hanem az ember és a nép szempontjából. Nem a nép van a gazdálkodásért, hanem a gazdálkodás van a népért. Ha az emberi-ségnek nagy többsége paraszti őstermelő és ennek az óriási tömegnek nagy többsége kisüzemben dolgozó kisbirtokos vagy kisbérelő és ha a földnélküli millióknak a vágya és az álma is az, hogy önálló szabad parasztok, kisüzemi termelők legyenek, akkor a demokrácia elvei értelmében ezt a kívánságot tiszteletben kell tartani. A kormányoknak az a kötelességük, hogy ezt a kisüzemi termelést úgy szervezzék meg minden téren, értékesítéssel, hitellel, gépekkel, traktor-állomásokkal, szövetkezetekkel, szakiskolákkal és mintagazdaságokkal, hogy a legfejlettebb nagyüzemekkel is felvehessék a versenyt.

És ezt lehet is. Ha a nagy gépek nem alkalmasak a kisüzemben, akkor gyártani kell apró gépeket, s ha a nagy gépekkel az apró gépek nem is versenyezhetnek erőben, gyorsaságban és teljesítményben, de a jókedvű parasztok millióinak az egyéni szorgalma, lelkesedése, és vállalkozó kedve, a szabad "invenció" és "intuición" helyrehozzák a hátrányt. Fő az, hogy mentől több ember szabadnak érezze magát. S ha már az ipari termelés egyszerűsödő és egyirányú, de a mezői termelésben maradjon meg a sokféleség, a változatosság, az egyéni kezdeményezések, ötletek, kísérletek, pró-

bálkozások végtelen lehetősége, mert ez az élő és folyton változó természettel harcoló mezőgazdaságban nemcsak erőpazarlás, hanem erő megtakarítás, új formák, új módszerek születése is. Ezen felül nemcsak jólét kell az embereknek, hanem jó érzés is, ezt pedig a szabadság is adja, nemcsak a telegyomor. Egyszóval a kisüzem vagy nagyüzem kérdése nem csupán tudományos kérdés, vagy gazdasági szakkérdés, hanem elsősorban politikai kérdés is, hiszen az emberiség többségének a véleményéről van szó.

A most végrehajtott magyar földreform, a majdnem teljes földosztás után joggal merül fel az a kérdés mindenkiben: hogyan termeljük mi a földosztás után. Itt van mellettünk egyfelől a Szovjetunió a kolhozrendszerrel, másfelől a nyugati és a középeurópai országok a szabad kisbirtokos rendszerrel.

Nagy és nehéz kérdés ez nekünk, hiszen a föld a mindenünk: jól kell gazdálkodni fele, hogy mindnyájan megéljünk belőle. Ez a megélhetés nehéz lesz, mert földművelő lakosságunk arányszáma a művelhető földhöz viszonyítva, mint már előbb bizonyítottuk, nagyon nagy, majdnem legnagyobb egész Európában. Ezért folyik a vita évek óta és még ma is a gondolkozó emberek közt, a falvakon, tanyákon a parasztok közt is: kolhoz, vagy nem kolhoz? A felelet erre a magyar paraszti tömegekben majdnem egyöntetű, tehát pártkülönbség nélkül: nem.

Ennek a teljes tagadásnak sokféle magyarázata van. A legismertebb az, amit uraink szoktak mondani, hogy a magyar paraszt sajátságosan és minden más néptől különbözően egyénieskedő, szabadságszerető fajta: szeret úr lenni a maga portáján.

Nem az hát itt az igaz, hogy a magyar paraszt úrifajta, hanem éppen az ellenkezője, a magyar kisparaszt azért ragaszkodik az egyéni gazdálkodáshoz és a szabad termeléshez, mert

megunta már a szolgaságot és úgy látta, hogy igazi emberi élete csak a szabad kisparasztoknak van, annak, akinek nem a hajcsár, nem a kerülő és a gazda, hanem a saját szorgalma parancsol és aki nem azért kel korán, mert szól a csengő, vagy a kürt, hanem azért, mert szól már a pacsirta és mert hajtja a munka, a gond, a föld és az állatok szeretete, a paraszti kötelességérzet.

Magyarországon kevés önálló kisparaszt volt eddig és ha politikailag elnyomott volt is, de a cselédhez és a napszámoshoz viszonyítva mégis szabadabb emberi élete volt. Erre vágyódott a földnélküli paraszt is: ezért vágyik az egyéni gazdálkodásra, ezért földéhes. Mivel itt csak az volt ember, akinek földje volt, minden önérzetes, szabadságra vágyó paraszt földet akart. Ha a mezei munkásembernek, a cselédnek és napszámosnak is lett volna olyan megélhetése és emberi becsülete, mint az iparosnak és a gazdának és ha a földnélküli sors nem járt volna együtt jogtalansággal, éh-séggel, girhességgel és rongyossággal, akkor a magyar paraszt sem volna annyira földéhes és egyénieskedő.

Világosan és röviden befejezve: a mezőgazdaságban maradjon meg a szabadság, a kisüzem vitájában pedig döntsön maga a parasztság. Ahol az önként vállalt szövetkezés a nagyüzemet helyezi előtérbe - például öntözőműveknél, rizstelepeknél, gyümölcserdőknél, ridegállattartásnál, itt-ott a takarmánytermelésnél és agabonatermelésnél is stb. - ott legyen nagyüzem. De ahol a parasztok a kisüzemet tartják jobbnak s ez kedvesebb nekik, ott maradjon a kisüzem."

"Még sohasem sikerült az embereket hitük, meggyőződésük és akaratuk ellen boldogítani és ez a jövőben sem fog sikerülni. De nem is kell. Semmiféle elméleti tétel vagy tudományos igazság megvalósítása nem lehet oly sürgős, hogy miatta az emberek, a dolgozó és dolgozni szerető emberek

millióit - már pedig a parasztok ilyenek - elégedetlenné és boldogtalanná kellene tenni. Egyébként is minden okos termelési és gazdálkodási reformot elfogadnak a parasztok, ha közvetlen hasznát látják. Az állam vezetőinek arra kell törekedniök, hogy a parasztok csakugyan benne legyenek az állam gazdasági kormányzásában, hogy saját maguk tapasztalják és érezzék a nehézségeket és arra kell törekedniök, hogy a parasztok közvetlenül és egyenesen és mennél hamarabb tapasztalhassák a gazdasági újítások, termelési és szervezési változtatások hasznát. Ez talán nehezebb dolog, mint a rendeletekkel való kormányzás, de biztosabb, tartósabb és a nép számára megnyugtatóbb és, ha szabad itt ezt a szót használni - boldogítóbb is."

IRODALOMJEGYZÉK

1. Berend T.I.-Ránki Gy.: A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó - Közgazd. és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1972.
2. Berettyán Júlia: Az 1945-1947. évi földreform. AKI, 1990.
(Kézirat)
3. Bernát István: A nemzeti erő forrása. Stephaneum Nyomda R.t. Bp. 1912.
4. Bédy Jenő: Földreform, hitbizományi reform, telepítés, nemzeti földpolitika. Pécsi Egyetem Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1935.
5. Botfai Húvös István: Nem földreform, mezőgazdasági reform kell az országnak. Bp. 1939.
6. Czettler Jenő: Agrárpolitika I. kötet. Stephaneum, Bp. 1945.
7. Donáth Ferenc: Az FKgP földreform-javaslat, 1945. Agrártörténeti Szemle, 1962. 1-2.sz.
8. Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon 1945-1947. Akadémiai Kiadó, Bp. 1969.
9. Donáth Ferenc: Reform és forradalom. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977.
10. Erdei Ferenc: Parasztok. Athenaeum Kiadása. Bp. 1938.
11. Erdélyi Aladár: Régi magyar családi hitbizományok története és joga. Unio Könyvnyomda, Bp. 1912.
12. Fejes János: A magyar földkérdés kialakulása a 17. század végétől napjainkig. Nagy Károly Nyomdai Műértékek Kiadása, Debrecen, 1943.
13. Gunst P.-Lőkös L. (szerk.): A mezőgazdaság története, Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1982.
14. Hegedüs András: A történelem és a hatalom ígéletében, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1982.
15. Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1983.

16. Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp. 1939.
17. Kerék Mihály: A magyar föld. Magyar Élet Kiadása, Bp. 1941.
18. Kerék Mihály: A földreform útja. Bp. 1942.
19. Kovács Imre: A néma forradalom. Cserépfalvi Kiadása, Bp. 1938.
20. Kovács Imre: Parasztok, írók, programok. Magyar Élet, Bp. 1941.
21. Matolcsy Mátyás: Új élet a magyar földön. Cserépfalvi Kiadása, Bp. 1938.
22. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt pártprogramja. Népszava, 1930. szept. 12.
23. Az MKP és az SzDP határozatai 1944-1948. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1967.
24. A Nemzeti Parasztpárt földreform-tervezete. Néplap, Debrecen, 1945. jan. 14.
25. Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon, Akadémiai Kiadó, Bp. 1972.
26. Pető I.-Szakács S.: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985. I. köt. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1985.
27. Salamon Konrád: A harmadik út kísérlete. Eötvös Kiadó, Bp. 1989.
28. Somogyi Imre: Kertmagyarország felé. Magyar Élet, Bp. 1943.
29. Szabó Dezső: Az elsodort falu. Táltos Könyvkiadó, Bp. 1919.
30. Szabó Dezső: Szellemi honvédelem - újabb művei. 54. sz. Bp. 1939.
31. Szabó Zoltán: A tardi helyzet. Cserépfalvi Kiadása, Bp. 1935.
32. Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Cserépfalvi Kiadása, Bp. 1938.
33. Szárszó, 1943. Magyar Élet Kiadása, Bp. 1943.
34. Szekfű Gyula: Forradalom után. Gondolat Kiadó, Bp. 1983.
35. Várkonyi Endre: Akié a föld... Akadémiai Kiadó, Bp. 1989.
36. Veres Péter: A paraszti jövődő. Bp. 1948.
37. Vida István: Koalíció és pártharcok 1944-1948. Magvető Kiadó, Bp. 1986.
38. I. Wallerstein: A modern világgazdasági rendszer kialakulása.

3. A földkérdés szovjet megoldása

A magyar földviszonyok sorsát 1948-tól évtizedekre megpecsételte a sztálini séma másolása, amelyet a pártideológia az agrár- és földpolitika számára, mint az egyedül üdvözítő "szocialista modellt" tett kötelezővé. A termőföld termelőeszközkénti elsajátításának hazai története így nem tekinthet el a "szocialista" ősforrástól, az orosz földviszonyok "társadalmasításának" történetiségétől.

Az 1917 előtti orosz földviszonyok

Az ázsiai termelési módnak éppen a földviszonyokon elsődlegesen mérhető túlsúlyából következik, hogy Oroszországban az európai értelemben vett földtulajdon - tehát az elsajátítási magánautonómia - a földesúri tulajdont tekintve a XVIII. század, míg a paraszti elsajátításban a XIX. század közepéig meg sem jelenhetett. I. Péter uralkodásáig mind a voicsina (örökletes, apai-nagyapai felmenőtől háramlott adománybirtok), mind a pomesztye (katonai szolgálati hűbérbirtok) megszerzése és mindenkori birtoklása is egyedül a cár - semmi által nem korlátozott - kegyétől függött. Az úri földtulajdon önállósulási törekvéseit pedig nem egy cár nemcsak a születési előjogok elvetésével gátolta, hanem - a bizánci bazileuszok és a tatár kánok példájára - a bojárság kiírtásával vérbefojtotta.

A földhasznosítás sajátos orosz képződménye az obscsina. Ennek intézménye a földek ősi közös tulajdonán és egyéni használatán alapuló paraszti földművelő közösséget, továbbá annak önkormányzati szervezetét (a mír-t) jelenti. Két alapfunkciót teljesített: egyfelől a bürokratikus adógazdaság legalsó láncszemeként az adóalap megtermelését és behajtását. Másfelől mint öngazgatási szervezet saját közösségének érdekérvényesítését. Történeti mércével mérve az orosz földközösség

mindkét szerepében a társadalmi haladást is szolgáló küldetést teljesített. A tengődésre ítélt obscsina ui. - bár a muzsik embertelen megnyomorítása, a személyiség elsorvasztása és a piaci automatizmusok elfojtása árán - meghatározóan hozzájárult ahhoz, hogy Oroszországnak a XIX. századra sikerült az európai centrumhoz félperifériaként felzárkózni. Másrészt a társadalmi öngazgatás csírája - bármennyire is korlátozott volt növekedése - egy értékteremtő folyamat rejtett mozzanatát hozta felszínre: az obscsina tagjainak évezredes egymásrautaltsága kitermelte a közösségi tudatot, az adott munkaszervezet kooperációs keretei közt a túléléshez az összefogás parancsát.

Az obscsina bonyolult létét és működését a szakemberek a XIX. század közepétől indult kutatások óta is változatlanul vitatják. A földközösség néhány alapténye azonban az eltérő megítélések mellett is megvilágítja az orosz földkérdés lényegét, amellyel a szovjet agrárforradalomnak történeti örökségként kellett számot vetni. Nevezetesen:

- Az obscsina kényszerközösség, amely 1649-től a holop (rabszolga) jogi státusába süllyesztett, röghöz kötött muzsiktól nemcsak a költözködési és mozgásszabadságot tagadta meg, hanem semmilyen jogcímet (pl. a földről való lemondást) nem hagyott számára a kilépésre;

- Az állami és a földesúri adórendszerrel szemben egyaránt egyetemlegesen kötelezett adóközösség. Eszerint az egyes kötelezett - bármely okból eredő - teljesítőképtelensége esetén az adószedő a követelést az obscsina bármelyik más tagján hajthatta be. Ez a vállalkozói készségek és képességek intézményesített elvetésével egyértelmű: az obscsina az egyéni törekvést, szorgalmat, kezdeményezést stb. valósággal bűntette, hiszen aki csak minimálisan is többlettermékhez vagy jövedelemhez jutott, azzal tulajdonosként nem rendelkezhetett, hanem azt tőle bármikor ellenérték nélkül elvonhatták;

- A föld kiegyenlítő újrafelosztása (az "egyenlősítés") miatt a muzsik még földhasználóként is csak bizonytalan ideig lehetett a föld "gazdája", mert a mír az adott parcellát bármikor elvehette tőle. Termelői biztonsága és beruházói érdekeltsége hiányában a termőföld kizsigerelésére kényszerült;^{x/}

- A földközösség egyes tagjainak jutó osztásföldek - bármely elválasztó út vagy mezsgye nélkül - közös táblát alkottak. Ez a kötelezően azonos művelési mód kényszerét jelentette: mindenkinek egy és azonos időpontban kellett a művelés adott munkafázisát teljesíteni. A földművelő azon túl, hogy saját munkaidejét nem oszthatta be, a termesztett növényfaj és a művelési kultúra kérdéseiben sem rendelkezhetett. E művelési rendszer intézményesen kizárta a paraszti termelési tapasztalatok bővítését, a kísérletezést vagy a természetben bármely ésszerűsítést. Emellett - még a gyepüt vagy a barázdát is nélkülöző közös tábla - a növekvő birtokaprózódással a nagyobb üzemméret előnyeit is felszámolta;

- Az obscsinával együttjárt évezredes földművelési kultúra - melynek primitív agrotechnikája a gazdálkodás ésszerűségét alapvetően sérti - a szovjet földnacionalizálás után is fennmaradt.

A lenini földpolitika

Lenin és a bolsevikok számára a szocialista agrárforradalomhoz lényegében két támpont volt meghatározó: a marxi ideológiai hagyaték és a föld- és az agrárviszonyok oros valósága. 1917-ben a 130 milliós népességből 2,58 millió volt a munkások száma, a parasztságé pedig 120 millió. A kommunisták előtt tehát nem lehetett kétséges, hogy a politikai hatalmat csak a parasztság megnyerésével szerezhetik

^{x/} Az obscsina-földek a talajjavítást a XX. századig szinte nem ismerték.

meg. A későbbi hadikommunizmus kudarca azt is bebizonyította, hogy a 120 milliós "paraszti tengerrel" szemben a hatalom megtartása még nehezebb, mint annak forradalmi megragadása volt. A földkérdés így kezdettől fogva döntő politikai kérdéssé vált.

Marx szerint a földnacionalizálás - tehát a földmagántulajdonnak mint az abszolút földjáradék forrásának a felszámolása - és a nagyüzemi földhasznosítás az előfeltételei az agrárviszonyok társadalmasításának. Ezt lehetőleg fizikai erőszak nélkül, kisajátítási kártalanítás mellett kell végrehajtani. Ugyanakkor e cél szolgálatára a szövetkezetet nem tartotta alkalmasnak. Engels már a nagyüzemi, szövetkezeti termelés jövőképét vázolja fel. Ez önkéntes részvétellel, társadalmi segítségnyújtással létrejövő evolúciós folyamat, amelyben a politikának a parasztság egyes rétegeit differenciáltan kell kezelnie.

Lenin a földkérdésben ortodox marxista, így a föld államosítására és a nagyüzemre vonatkozó alaptételeket jórészt változtatás nélkül átvette. A lenini föld- és agrárkoncepció megítélése azonban korántsem ennyire egyszerű. Nemcsak arról van szó, hogy történelmi korszakonként, illetve a politikai kényszerhelyzettől függően (pl. taktikai engedményre szorítva) más-más színezetű elveket vallott. Ezen felül azonos történelmi időpontban (sőt azonos vitapartnerrel szemben is) olykor alapvető kérdésben korábbi önmagának ellentmondó álláspontot fejtett ki aszerint, hogy a logikai érveket felsorakoztató közgazdász avagy a politikus Lenin szólalt-e meg.

Ez a kettősség felfogásának még olyan pontjánál is tetten érhető, amelyet az utókor egyértelmű nézetként tart számon, mint pl. a földmagántulajdon tagadását. Míg számos politikai dokumentum és szövegforrás nyilvánvalóvá teszi, hogy Lenin a kizárólagos állami földtulajdon mellett tört lándzsát,

1908-ban több alkalommal kifejtett álláspontja nem veti el kategórikusan a földmagántulajdont. Ha ugyanis a nacionalizálás már megtisztítja a földviszonyokat azok középkori béklyóitól. "...a tulajdonos fanatizmusa jelentkezhethet és annak idején szükségszerűen jelentkezik is, mint a tojásból már kibújt farmernek az az igénye, hogy saját gazdaságot biztosítson magának...". Szerinte ugyanis "... a szabad parasztgazdálkodás teljes diadala megkövetelheti a magántulajdont.^{x/} Végeredményben elméletileg nem zárkozott el a földviszonyok jövőbeli tulajdoni többszektörúságától. Más kérdés, hogy ez a rugalmasság - sem Lenin életében, mégkevésbé azután - nem ment át a szovjet földpolitika gyakorlatába, amely a kizárólagos állami földtulajdon merevségét csak napjainkban próbálja a földbérlettel enyhíteni.

Hasonlóan tanulságos Lenin földáruelemele. Ez amellett, hogy többféle értelmezésre nyújt alapot, főként azért figyelemre méltó, mert az áruviszonyok általános tagadása ellenére a föld nacionalizálásánál az árugazdaság egyes intézményeit (pl. jelzálog, földbérlet) kívánja működtetni a földtőke szabad áramoltatása érdekében.^{xx/}

x/ Lenin: A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905-1907-es első orosz forradalomban. (1908) LÖM, Kossuth 1968. 16.k. 246-249. o. Hasonlóan: "...de később, amikor a földet nacionalizálás útján már teljesen megtisztították, lehetséges lenne a felosztás mint az új, szabad farmerek jelszava." (Lenin: Az agrárkérdés Oroszországban a XIX. sz. végén. (1908) LÖM, Kossuth 1974. 17. k. 148. o.)

xx/ Egyfelől "a nacionalizálás azt jelenti, hogy megszüntetik az abszolút földjáraadékat, átruházzák az államra a föld tulajdonjogát, megtiltják a föld mindennemű átruházását, vagyis kiküszöbölnék mindenfajta közvetítőt a földön gazdálkodók és a földtulajdonosa, az állam között". Másfelől "A ...földnek az egész nép tulajdonába való átadása nem jelenti a földnek a kereskedelmi forgalomból való kivonását, hanem ellenkezőleg: a földnek az áruforgalomba való még általánosabb, még szabadabb, még gyorsabb bevonását jelenti." (Az első idézetre ld. Lenin: Néhány megjegyzés P.Maszlov "Válasz"-ához. (1908) LÖM, 17.k. Kossuth 1974. 47.o. - a második idézetre ld. Lenin: A baloldali narodnyikokról. (1914) LÖM, 25.k. 160.o.) Hasonlóan ld. Lenin: A "dolgozó" parasztság és a földdel való kereskedelem. (1914) LÖM, 24. k. 346.o.)

Végeredményben a lenini földkoncepció meghatározó elemei - amelyek a forradalom előestéjén a bolsevik földpolitikát irányították - a következők:

- a tőkés magántulajdonnak, mint a járadékszerzés lehetőségének az elvetése;
- a csökkenő hozadék elvének tagadása a mezőgazdaságban;
- a nagyüzem fölényének állítása a kisüzemmel szemben;
- a polgári szövetkezés értékrendjének (önkéntesség, önszerveződési evolúció stb.) az elutasítása.

Földnacionalizálás

1917 tavaszán a földkérdésben a mensevik és bolsevik álláspont összeesése egyértelművé tette, hogy a paraszti tömegekre nem erőszakolható a nagyüzemi kollektivizálás, hanem ragaszkodnak az önálló, egyéni kisüzemi, obscsina típusú, ill. az egyenlősítő földhasználathoz. Az 1917. október 26-án a földről hozott dekretum - mint a népakaratnak tett engedmény - az orosz történelemben az első lépés a keleties-ázsiai alapzat despotizmusának lerombolására és a társadalmi demokratizmus érvényesítése felé. A bolsevik kompromisszumkészség eredményeként a föld elkobzásos nacionalizálása a következő főbb intézkedésekre épül:

- a földmagántulajdon és a földpiac a föld államosításával megszűnik. A földalap össznépi tulajdonba kerül, amelyet megváltás nélkül az egyenlősítő földhasználat alapján a dolgozók birtokába adnak;

- a földhasználat állampolgári jog mindazok számára, akik a földet saját, családi munkával vagy szövetkezetbe tömörülve akarják művelni. Bérmunka alkalmazása tilos;

- a földet munka- vagy szükségleti norma (lélekszám) alapján kell felosztani. A földhasználati formák - a földhasználó saját döntése alapján - egyéni gazdaság, tanya, obscsina (földközösség), artyel (egyszerűbb szövetkezet), TOZ kommuna;

- ha a földalap a szükségletek kielégítésére kevés, az igényeket a lakosság áttelepítésével kell teljesíteni.

Mindez a polgári demokratikus földreformnál annyival kevesebb, hogy egyrészt a földet nem tulajdonukba kapják a parasztok, hiszen a marxizmus szerint a kisárutermelői termelőeszköztulajdon újratermeli a földjáradékot, a kapitalizmust. Másrészt kisajátítási kártalanítás helyett elkobzást alkalmaznak. A minőségi többlet pedig a polgári földnacionalizáláshoz képest a közösségi földhasználat preferálása. A forradalom első jogi aktusában ez még egyértelműen demokratikus tartalommal jelentkezik: nem csorbítja a kisparaszt földhasználati jogállását, hanem azt megerősítik, a kolhozok és a szovhozok megalakítása a termelő önkéntes akarathatározásától függ, de nem kötelező, a törvény a földhasználati formák sokszínűségét és esélyegyenlőségét tételezi. Hogy alapvetően azonban a hatalom bolsevik megragadásához nem mellőzhető, átmeneti taktikai engedményről van itt szó, az már az 1918. január 27-én elfogadott - a föld szocializálásáról szóló - törvényből is kitűnik. Ez zöld utat ad Marx nagyüzemi dogmájának, mikor leszögezi: "a szocialista gazdaságra való áttérés céljából a földművelésben az egyéni gazdaság rovására fejleszteni kell a kollektív gazdaságot, amely a munka és a termékek szempontjából gazdaságosabb." Az egyenlősítő földhasználat mezőgazdaság alanyai körében pedig már szó sincs az egyenjogúságról, hanem a földszükségletek kielégítési sorrendjét a nagyüzemi kollektívák javára rangsorolják: a jogosultak közt elsőek a kommunák és a szövetkezetek, az obscsina pedig mögéjük szorul.^{x/}

^{x/} Ld. a Szovjetek III. Kongresszusa által 1918. január 27-én elfogadott, a föld szocializálásáról szóló tv. 11. cikkely e) pontját és 20. cikkelyét.

A mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása

Lenin agrárpolitikája - a termelés csődje és a tömegpusztító éhség hullámok miatt - a hadikommunizmus kezdetétől erőteljesen radikalizálódik. Már 1918. február 10-én "keresztes hadjáratot" hirdet a kulákság ellen,^{x/} így érvényesítve falun a paraszti rétegek egymás ellen uszítását és a hirhadt "szalámi-taktikát", melyet utóbb Sztálin emelt tökélyre. 1918. szeptemberében a természetbeni adózásról bevezetett rendelet a gazdag-, a közép- és a szegényparaszt jövedelemelvonását ugyan differenciálja, de az adóalany-csoportokat önkényesen alakítja ki: a szegényparasztság aránya legyen 40 %-nál, a középparasztságnál 20 %-nál kisebb. Pusztán e formális mérce milliók sorsát döntötte el. 1919 márciusában pedig Lenin durván megsérti a neki tulajdonított - valójában Engels által megfogalmazott - szövetkezeti elveket, amikor a városi szövetkezeteket kommunákba kényszeríti és mindenki számára kötelezővé teszi a belépést.

Mivel az éhínséget, a munkanélküliséget és a belső forrongásokat az erőszakos gabonarekvirálás sem tudja csillapítani, 1921. februártól a mezőgazdaságra is kiterjesztik a központi tervutasítást. A magángazdaság tervkötelezetté válik: kötelező vetéstervet kell teljesítenie, sőt a vetés módszereit is utasítás írja elő. A hadikommunizmus tehát csakhamar kétségtelenné tette, hogy a földnacionalizálás nyújtotta határidő nélküli ingyenes földhasználat a muzsikot valójában kisémmizí: a kötelező beszolgáltatás a teljes termését elvonja. Ráadásul - a forradalom hirdette szabadság és demokrácia ellenére - olyan állami-katonai terrorral, amelynek módszerei semmivel nem emberségesebbek a cári bürokratizmus adógépezeténél. A földhasználati juttatás hatalmas energiát - erkölcsi tőkét - szabadított fel a parasztságban. Ezt viszont a termelői érdektelenség, a kizsákmányoló elvonási politika és mindezek

^{x/} LÖM 35. k. 334. o.

miatt a pártállam diktatúrájával való szembenállás előbb semlegesítette majd felszámolta.

A mezőgazdaság az ország egyetlen működő szektora volt, amely élelmiszer-termelési kulcspozíciójával a hatalom és a társadalom létét egyaránt megszabta. A 120 milliós "paraszti tenger" háborgása szétfoszlatta Lenin illúzióját, hogy a "kommunista termelésre és elosztásra" közvetlenül át lehet térni. Mivel az ország az éhhalál szélére sodródott, Lenin 1921. áprilisában meghirdeti az új gazdaságpolitikát (NEP). Ez - noha a földforgalom befagyasztását csak csekély mértékben oldja a földbérlet bevezetésével - az agrárviszonyokban az áru-értékkategóriák javára lényeges engedményeket tesz. Lehetővé válik a gyárak, üzemek, magánvállalatok bérbeadása, a belföldi szabad kereskedelem, a parasztek kötelező beszolgáltatását pedig a terményadó váltja fel. A kizsákmányoló adópréstől és a termelés katonai diktatúrájú kézivezérlésétől való szabadulás a parasztokat érdekeltté teszi a többlet-termelésben: ha nincs lovuk, akár maguk állnak a faeke elé. A termelési kedv és a teljesítmények fellendülése eredményeként az éhhalállal fenyegetett országból rendkívül gyorsan gabona-exportőr válik. Ez történelmi bizonyítéka annak, hogy adott viszonyok közt a termelők egyéni érdekelttsége a fejletlen termelőeszközöket és termelési kultúrát is képes ellensúlyozni.

A NEP azonban kérész-életű. A bolsevik program a - nyugat-európai centrumból kirobbanó - szocialista világforradalom víziójára épült. Az ennek messianisztikus eljövételére várakozás korszaka azonban a 20-as évek közepén kijózanító gyorsasággal lezárult. 1926. októberében a "szocializmus egy országban" doktrínát a XV. Pártkongresszus hivatalos programmá emelte. Lenin a szocialista modernizáció egyetlen esélyét a társadalom számára már az októberi forradalom küszöbén megfogalmazta: "...vagy elpusztulunk, vagy gazdaságilag is utolérjük és túlszárnyaljuk az előre haladott országokat...

Elpusztulni vagy teljes gőzzel előre iramodni. Így tette fel a kérdést a történelem.^{x/} A "győzelem vagy halál" gladiátori alternatívája elodázhatatlanná tette a nehézipar bármely áron való megteremtését. Ennek pedig a "szocialista eredeti felhalmozás" oltárán a mezőgazdaság esett áldozatául.

Sztálin 1927 őszén lát hozzá a mezőgazdaság állami-katonai diktatúrával végrehajtott nagyüzemi átszervezéséhez. A módszerek nem sokkal humánusabbak, mint amelyekkel az angol középkor "földbirtoktisztításának" (clearing of estates) vérzivatarára élt. Ahogy Samuelson írja, "a szovjet mezőgazdaság 1929-1935 közötti kollektivizálása a modern történelem egyik drámája volt."^{xx/}

A NEP-engedmények visszavonása nem különösebb gond, hiszen azok átmenetileg sem függeszthették fel a marxi-lenini gazdaságideológiát, így a magántulajdon, a kisárutermelés és a kisüzem tagadását. Másfelől a sztálini felfogásban osztályszövetség, osztályharc és osztálynélküli társadalom nem zárják ki egymást, mert dialektikus ellentétük "magasabb rendű" egységet alkot. Az osztályszövetség célja ezért a parasztság fokozatos átalakításával az, hogy "...íly módon előkészítse az osztályok megszüntetéséhez szükséges feltételeket."^{xxx/} Az eddig szövetségesnek vallott parasztság leigázása és kiszajátítása ezzel polgárjogot nyert.

Csak hogy ez az ideológia már az érintettek előtt sem rejtette el az erőszakos kollektivizálás igazi miértjét. Azt, hogy az egyközpontú, hatalmi önkénnyel való társadalomirányítás a gazdasági szereplők tevékenységét csak akkor képes irányítani és jövedelmüket elvonni, ha nem védi őket tulajdonosi

^{x/} Lenin: A fenyegető katasztrófa és hogyan kell ellene harcolni. (1917. szept.) Vál.Műv. 2. k. 127-128. o.

^{xx/} Samuelson-Nordhaus: Közgazdaságtan. III. KJK, Bp. 1988. 127. o.

^{xxx/} SZÖM, 11. k. 177. o.

autonómia, hanem - az alapvető termelőeszköztől megfosztva - a totális diktatúrának alávetett, arctalan tömeget alkotnak. Míg az önálló parasztot az állami terror is csak időszakosan, számos akadály leküzdésével tudja uralmának alávetni és a monolit tervgazdaságba betagolni, ezek a gondok a kolhozba kényszerített muzsik "kezelésénél" elesnek. Az eredeti tőkefelhalmozás sztálini leleménye a kolhoz, amely a gigantikus iparosításhoz szükséges, ingyenes külső forrást a paraszti jövedelmek legegyszerűbb elvonási mechanizmusával szavatolja. Piaci körülmények közt a mezőgazdaságból forrást elvonni nem lehet, mert a piac csak az értékarányos cserét ismeri el. A forráselvonás erőszakos módjait - a kötelező beszolgáltatást, a tervutasításos rendszert, a bankóprést, a kölcsönkötvényt stb. a hadikommunizmus már kipróbálta - sikertelenül. A kísérletek a földdel, a termelőeszközökkel és munkaerejével rendelkező parasztság ellenállásán buktak meg. Ha viszont a szövetkezetesítés megsemmisíti a paraszt tulajdonosi rendelkezését, ezzel kiüti kezéből az élelmiszerfegyvert: a földtől végleg "megszabadítva" bérmunkássá válik, aki eszköze hiányában az iparba is kényszeríthető. A szövetséges parasztot tehát a "szocializmus" (a háztájival) a kolhozhoz kötött jobbágygá, ill. ipari bérmunkássá formálja. A termelt nemzeti jövedelemről pedig az állam tetszőlegesen rendelkezhet, mert a forgalom piacon kívüli csatornába terelhető, az ár szabadon meghatározható, az előírt tervkötelezettség számonkérésének nincsenek többé intézményi akadályai és akár a képződő teljes forrást el lehet vonni a parasztságtól.

Az utóbbi felismerés Sztálin egyik "zseniális leleménye", amely egyáltalán nem rekedt meg az ideológia világában. A szovjet nagyüzemnek a kapitalista nagyüzemmel szembeni "fölényét" elemezve mutatott rá Sztálin - többek közt - arra a döntő különbségre, hogy az előbbinél a parasztok beérik a minimális

profittal, sőt haszon nélkül is megfelelően dolgoznak.^{x/}
A kizsákmányolás gazdasági törvényé emelt utóbbi axiómája már önmagában is hosszú történelmi időszakra megpecsételte a parasztság sorsát. Az út pedig egyirányú: "...ahhoz, hogy a szovjet rendszer megszilárduljon, ... át kell térni az egész mezőgazdaság társadalmasítására is."^{xx/}

A szocialista eredeti felhalmozás sztálini "kényszer-zubbonyát" sem a parasztság, sem a haladó értelmiség nem volt hajlandó felvenni. A beszolgáltatási kényszer és a kollektivizálási erőszak hírére a parasztlak 1928 tavaszán bevetetlenül hagyták a földeket. Az ellenzék legjobbjai pedig közgazdasági és politikai érvekkel tiltakoztak a parasztság kuláklivizálás címén elkezdődött megsemmisítése és a nagyüzem monopoluralma ellen. Így Buharin - aki a NEP-et elsőpró kivételes rendszabályokat és az agrárnépességet koldussá tevő adópolitikát "a parasztság katonai-feudális kizsákmányolásának"^{xxx/} nevezte, ésszerű alternatívákat javasol a szövetkezetesítési önkénnyel szemben. (Pl. piaci szabad ár, gabonahiány esetén import, az egyéni parasztgazdaság erőteljes fejlesztése stb.) Csajanov pedig - kinek világhírűvé vált életműve középpontjában az önellátó, közepes méretű parasztlak életképességének elemzése áll - az ország regionális különbségei alapján hangsúlyozta, hogy nem lehet az eltérő területekre azonos agrárgazdasági megoldást erőltetni. Az erőszakos kollektivizálás ellen mint a szerves szövetkezeti fejlődés híve lépett fel: csak a fokozatos átalakulás létjogosultságát ismerte el, így a sztolipini korszakban kialakult egyszerűbb hitel-, értékesítési és géphasználati szövetkezetek mellett érvelt. A nagyüzemi gigantomániát támadta azt

x/ SZÖM, 11. k. 196. o.

xx/ SZÖM, 11. k. 7. o.

xxx/ SZÖM, 11. k. 348. o.

bizonyítva, hogy a hatékonyság nem nő arányosan az üzemmérettel. Ezért pl. az állattartás és a zöldség-gyümölcsstermesztés szerinte szövetkezés esetén is családi művelésű, kisüzemi megoldásokat igényel.

Az SzK(b)P KB 1928. évi plenumán Frunkin, Rikov és Oszip Csernov bírálták a parasztság állampolgári jogait sárbatipró "kuláknyúzást". Sztálin a tények hatására annyit kénytelen elismerni, hogy "funkcionáriusaink bizonyos része a faluban áthágja a törvényeket... a kuláknak szánt csapások olykor a középparasztokat, sőt még a szegényparasztokat is sújtják.^{x/} A parasztság érdekei és az agrárszerkezet ésszerű fejlesztése melletti ellenzéki kiállás azonban a sztálini dialektika univerzális ideológiai védőpajzsába ütközött. Abba a sémába, hogy "a 'baloldali' elhajlás a jobboldali elhajlás árnyéka."^{xx/} A személyi diktatúráját mind korlátlanabb hatalommal kiépítő pártfőtitkár a KB és a KEB 1929. áprilisi plenumán már adminisztratív eszközökkel - a teljes diktatúra és a sajtócenzura bevezetésével - söpörte el agrárpolitikája ellenzőit. Ezzel minden akadály elhárult a kollektivizálás felgyorsítása előtt.

Hogy a parasztság kolhozokba kényszerítése a népiértéssel felérő - európai mérce szerint megdöbbentően embertelen - folyamat lett, azt csak évtizedekkel később elsőként Szolzszenyicintől tudta meg a világ.^{xxx/} A sztálini terrornak útjában állt az obscsina is. Ezért - a megnyerésére tett rövid taktikázás után - a kollektivizálási önkény azon is kiméretlenül átgázolt. Mivel az obscsina nem vállalta a kollektivizálásban a neki szánt szerepet, Sztálin a földközösség - és annak évezeredes önkormányzati szerve, a mír -

^{x/} SZÖM, 11. k. 293. o.

^{xx/} SZÖM, 11. k. 301. o.

^{xxx/} Alexander Szolzszenyicin: A GULAG-szigetcsoport 1918-1956. I. k. Új Idők Kiadó, 60-63. o.

"erőszakos haláláról" döntött. 1930. július végén - amikor a kolhozosítás üteme már felgyorsult - határozat írta elő, hogy az általános kollektivizálás körzeteiben a földközösségeket fel kell számolni. Ez az értékpusztítás alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a szövetkezeti forma a szovjet agrárviszonyokban végképp eltorzult.

1933. január 7-én Sztálin önelégülten jelenti be, hogy "a kolhozok a parasztgazdaságok több, mint 60 %-át, a földterület 70 %-át fogják át. A kulákság mint osztály szét van verve.^x 1937-ben a kolhozok száma 243,7 ezerre nőtt, azok a parasztgazdaságoknak már 93 %-át egyesítették.

De mi volt mindennek - nem az ára, hanem - az eredménye? A gabonatermelés 1931-32-ben jóval a háború előtti szint alá visszaesett. A kolhozosítás eredményét a New York Times a következőkben összegezi: "A kollektivizálás szégyenletesen megbukott. Oroszországot az éhínség szélére juttatta.^{xx/} A szovjet agrárgazdaság az elmúlt 70 év erőfeszítései - így a többszöri reform kísérletek - ellenére sem volt képes az élelmiszerkérdés megoldására. A realitás még napjainkban is a jegyrendszer. Az élelmiszer-termelés és az önellátási igény pedig az 1990-es évtized fordulóján - bár más színvonalon - éppoly égető, politikailag-gazdaságilag destabilizáló létkérdés, mint ahogy a forradalom után felmerült. Gorbacsovnak épp azzal a problémával kell megküzdenie, amivel Lenin kezdte.

Lenin: "Petrográdban, Moszkvában a munkások tízezrei éheznek, kapnak éhtífuszt, hálnak éhen." (1921)^{xxx/} Gorbacsov: "Az élelmiszer kérdéssel kezdem, mivel ez talán a legfájóbb pont a társadalom életében, a legégetőbb probléma." (1988)^{xxxxx/}

x/ SZÖM, 13. k. 201. o.

xx/ SZÖM, 12. k. 236. o.

xxx/ LÖM, 26. k. 428. o.

xxxxx/ SzKP XIX. Országos Értekezlete, Kossuth, Bp. 1988. 13. o.

A szovjet modernizációs mintát a magyar szövetkezeti és földviszonyokra erőltető ideológiának egyik sorsdöntő eszköztára lett Sztálin: "A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" c. 1952-ben közzétett munkája. Ez átfogó elméleti-gyakorlati rendszerét rögzítette az agrárágazat szocialista iparosítást szolgáló kiszípolozásának, a parasztság jogfosztottságának és elnyomásának, továbbá a termelői szövetkezés alapértékei megsemmisítésének. Mezőgazdaságunk haladást csak ott és annyiban ért el, ahol e sztálini sémától - így különösen a kizárólagos állami tulajdon és a nagyüzemi dogma elsajátítási felsőbbrendűségének kényszerképzetétől - sikerült megszabadulnia. Alapvető történelmi tapasztalatunk tehát, hogy földviszonyainkat távol kell tartanunk a tőlük rendszeridegen sémáktól, modellektől. Ezért azok követése, adaptálása vagy szolgai másolása helyett a magyar földviszonyok szükségletstruktúrájából kinövő, saját gyökerű szerves fejlődés feltételeinek a megteremtésére kell törekednünk.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Dr. Herich György: A szovjet utas agrárfejlődési modell kialakulása és piaci alkalmazkodásának egyes kérdései.
(Kand. Ért. Pécs, 1989. 1-223. o.)
2. Dr. Tanka Endre: Az obszcinától a társasgazdálkodásig. Az orosz földviszonyok fejlődési vázlata. (Szöv.Kut. Int.Közl. 209. sz. Bp. 1989. 1-108.o.)

4. A földtulajdon és a földhasználat megbolydulásai, a szövetkezetszervezés hullámai az 1948-1956. közötti időszakban

A pártideológián alapuló eddigi hivatalos történetírás szerint az 1948-1949 évektől (a "fordulat évétől"), az 1960-as évek elejéig tartott a "szocializmus alapjai lerakásának és megszilárdításának" az időszaka, s ezeken az alapokon bontakozott ki az 1960-as évek második, ill. az 1970-es évek első felében "a fejlett szocialista társadalom építése".

Vizsgált időszakunkban (az 1948-1956. évek közötti időben) az állami életben kiteljesedtek - mint "a szocializmus alapjai" megteremtésének döntő (hatalmi!) feltételei - a proletárdiktatúra szervezetei és intézményei, s a népgazdaság meghatározó ágazataiban: az iparban, az építőiparban, az erdőgazdálkodásban, a vízgazdálkodásban, a közlekedésben, a hírközlésben, a kereskedelemben és a szolgáltató ágazatok többségében - uralkodóvá váltak a "szocialista" (elsősorban az állami tulajdonon alapuló) termelési viszonyok. Lényeges, de sikertelen erőfeszítések történtek - e vizsgált időszakban két ízben is (1949-1953-ban és 1955-1956-ban) -, hogy a döntően és meghatározóan kisüzemi mezőgazdaság is a kollektivizálás kibontakozása és kiteljesedése eredményeként - "szocialista útra" térjen át.

A vizsgált időszak (1948-1956) periódusainak általános jellemzői

Az 1948-1956 közötti időszakot, - amelyet "Rákosi-korszak"-nak nevez a hazai közvélemény - mind általánosságban, mind pedig az agrártörténesek szempontjából cikcakkpolitika jellemezte. Ebben az időszakban, viszonylag rövid ideig tartó, a stabilitást mindig nélkülöző, ismételten megtörő, egymásnak is ellentmondó, politikai-személyi torzalkodásokban bővelkedő,

voluntarista fordulatokkal tarkított politikai-gazdaságpoli-
tikai- agrárpolitikai periódusok váltogatták egymást, elsősor-
ban attól függően, hogy a Szovjetunióban zajló politikai ese-
mények és személyi-hatalmi változások (Sztálin-Berija uralma,
Sztálin halála; a Hruscsov-éra színváltozásai - benne pl. az
SzKP KB 1953. évi szeptemberi mezőgazdasági határozatai -,
Berija kivégzése, az SzKP XX. kongresszusa, a nemzetközi
helyzet változásaira való szovjet reagálások stb.) az ittho-
ni pártvezetésben kiket, hogyan érintettek: erősítettek vagy
gyengítettek...

Mindenesetre az 1948-1956. évi időszakban az egymást vál-
togató politikai periódusoknak - témánk szempontjából - "jeles"
határkövei voltak:

- az MKP PB 1948. februári gazdaságpolitikai és áprilisi
szövetkezeti irányelvei;
- az MKP és az SzDP 1948. évi júniusi egyesülése, az MDP
megalakulása, s az MDP I. kongresszusán az egyesült párt Prog-
ramnyilatkozatának elfogadása;
- az MDP 1948. júliusi első szövetkezeti konferenciája;
- Rákosi Mátyás 1948. aug. 20-i beszéde; az 1936. évi
sztálini alkotmány adaptációja alapján alkotott magyar al-
kotmány 1949. augusztus 18-i elfogadása;
- az MDP 1951. évi februári II. kongresszusa;
- az MDP KV 1953. évi júniusi ülése; a Nagy Imre vezette
"új szakasz" politikája;
- az MDP KV 1955. évi márciusi ülése; a rákosista erők
felülkerekedése;
- az MDP KV 1955. évi júniusi ülése; az agrár- és szövet-
kezetpolitika "álbaloldali" alapon történő újrafogalmazása;
- az MDP KV 1956. évi június ülése; Rákosi leváltása,
a "tisztta lappal újraindítás" politikájának meghirdetése.

1948. és 1956. között tehát a politikai változások alapján

- az 1948. júniustól 1951. februárig,
- az 1951. februártól 1953. júniusig,
- az 1953. júniustól 1955. márciusig,
- az 1955. márciustól 1956. júniusig,
- az 1956. júniustól 1956. október 23-ig tartó politikai-gazdaságpolitikai-agrárpolitikai periódusokat lehet elkülöníteni.

Témánk szempontjait tartva elsősorban fontosnak - de így is a teljesség igénye nélkül - a felsorolt történelmi periódusokat a következőkben lehet vázlatosan jellemezni:

- 1948. júniusától-augusztusától 1951. februárjáig jellemző volt: a parasztság egyes rétegeinek egymásra uszítása, a "falusi osztályharc" kibontakoztatása és kiélezése; a kuláklisták elkészíttetése; a kötelező és erősen progresszív beszolgáltatási rendszer kiteljesedése és a beszolgáltatási, valamint az adóterhek általános növelése; az erőszakos szövetkezetszervezés, s az ezzel együttjáró földrendezések, tagosítások, valamint a földfelajánlások megkezdése.

- 1951. februárjától 1953. júniusáig-júliusáig tovább fokozódott a mezőgazdaságnak mint ágazatnak általában, de különösen és kiváltképpen az egyénileg gazdálkodó parasztságnak a tűréshatárt elérő (az erőltetett iparosítás javára történő) kizsákmányolása (beadás, adó); a "falusi osztályharc" kiélezése, a parasztság földtől való megfosztása (földcserék, tagosítások, földfelajánlások); a megműveletlen parlagterületek növekedése (1953-ra egymillió kat. hold szántóföld hevert parlagon); parasztság szövetkezetbe léptetésének erőszakolása; az MDP 1951. évi februári II. kongresszusán határozattá emelkedett irreális mezőgazdasági beruházási (200 %) és ter-

melési (50 %) tervek kitűzése, s ennek megfelelően a mezőgazdaság teljes kollektivizálásának négy évre időzített feladata.

- 1953. nyarától-őszétől 1955. márciusáig az un. "új szakasz politikájának" ellentmondásos, és különösen már 1954-ben élénk politikai-ideológiai-személyi csatározások közepette végbement érvényesülése során pozitíven értékelhetjük: a begyűjtési és az adóterhek mérséklését, ill. a felhalmozódott hátralékok elengedését, a begyűjtési rendszer bizonyos, az enyhítések irányába elmozduló változtatásait; az erőszakosan szervezett szövetkezetek feloszlításának és a szövetkezetekből való kilépéseknek a lehetővé tételét, a szövetkezetszervezés önkéntességének biztosítását és lemondást a teljes kollektivizálás négy év alatt történő végrehajtásáról; az egyéni gazdálkodás lehetőségeinek bővítését (a földrendezések és tagosítások mérséklését és korlátozását, a földjeiktől megfosztott és újra gazdálkodni kívánó parasztok bizonyos keretek közötti kártalanítását az állami tartalékföldről; kismértékű földforgalom és kishaszonbérletek engedélyezését, a kuláklisák megszüntetését stb.); a mezőgazdaság mint ágazat közgazdasági, gazdaságpolitikai és társadalmi jelentőségének elismerését és terheinek csökkentését.

- 1955. márciusától-júniusától 1956. júniusáig - bizonyos formai, személyi és frazeológiai változásokkal körítve - lényegében változatlan tartalommal (erőszakos szövetkezetszervezés, begyűjtési és adóterhek növelése, tagosítások folyósítása, a "falusi osztályharc" újraélesztése stb.) visszarendeződött az 1951-1953. közötti agrár- és szövetkezetpolitikai vonalvezetés.

- 1956. nyarától (júniusától) őszéig ellentmondásos volt a helyzet mind a politikai koncepciókban (1956. júniusi KV-ülés személycseréi és határozatai), mind pedig a falusi-mezőgazdasági reálfolyamatok valóságában. Jóval a forradalmi folyamatok gyakorlati kibontakozása (1956. okt. 23. - nov. 4.) előtt a parasztság már a nyáron megkezdte a maga "csendes forradalmát". Terjedtek és országos méretűvé váltak már augusztus-

ban-szeptemberben a szövetkezetekből való kilépések, föld- és vagyonkivitelek, számos szövetkezet oszlott fel ténylegesen, vagy látszólag - papíron - megmaradt, de a tagok "felosztották maguk között a földet és a vagyont" és egyénileg fogtak hozzá az őszi munkák végzéséhez. Országos méretűvé vált a begyűjtési kötelezettségek és az adófizetések "elhalasztása" s "elmulasztása" is. "Kezükbé vették" a parasztok a földrendezések ügyét is, ami lényegében abban merült ki, hogy "illegtálcán" szétosztották maguk között a közös szövetkezeti földet (pl. úgy, hogy a tsz névlegesen átalakult tszcs-vé).

Mindezeknek a politikai történéseknek és fordulatoknak megfelelően alakultak: torzultak, gabalyodtak, romlottak - 1953-ban és 1954-ben rövid időre valamelyest javultak - a földtulajdoni és a földhasználati viszonyok is az adott periódusokban. Eredmény: a parasztság meghatározó - különösen képpen pedig a földtulajdonnal rendelkező - tömegeiben általános volt a zűrzavar a földtulajdoni és -használati helyzeteket illetően, eluralkodott az egzisztenciális bizonytalanság és - József Attila szavaival élve - "fortélyos félelem" igazgatta a paraszti cselekedeteket.

A szövetkezetszervezés, a tagosítások és a "földfelajánlások" első hulláma (1948-1953)

Azok a pártmegnyilatkozások, amelyek Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-i kecskeméti beszédét megelőzték, - bár felvetették a "szövetkezeti termelés" bővítésének és megkülönböztetett állami támogatásának a szükségességét - nem sejtették azt, hogy hamarosan termelőszövetkezet-szervezési kampány indul a magyar mezőgazdaságban. Több egymást követő lényeges eseményhez fűződő deklarációt is lehet példának említeni:

Egyik: az MKP 1948. februári gazdaságpolitikai, majd az áprilisi szövetkezeti irányelvei, amelyek lényegében a beszerző, értékesítő és fogyasztási szövetkezés terjesztésében,

a földművesszövetkezetek erősítésében jelölték meg a falusi szövetkezetek fejlesztésének középtávú főfeladatait, s a "szövetkezeti termelés" kérdését csak óvatosan vetették fel^{x/}

Másik: az MDP megalakulásakor (az MKP és az SzDP egyesülésekor) elfogadott pártprogram mint "döntő feladat"-ot a mezőgazdaság területén "a paraszti kisbirtokokra épülő mezőgazdaság" fejlesztését hangsúlyozta.^{xx/}

Továbbá: a Tájékoztató Iroda határozataira való reagálás, amikor is Rákosi Mátyás 1948. július 2-án azt mondotta a budapesti pártfunkcionáriusok előtt egy pártaktíva ülésen, hogy: "Akik... most azt hirdetik, hogy a kommunisták egyik napról a másikra hirtelen felvetik a kolhozkérdést, azok természetesen csak zavart akarnak kelteni, félre akarják vezetni a parasztságot."^{xxx/}

Végül: az MDP 1948. július 10-11-i első szövetkezeti konferenciája, amely még egyik legveszélyesebb jelenségnek ítélte a falusi szövetkezeti munkában: "a fejlődés különböző szakaszainak az átugrását", s ugyancsak a földművesszövetkezetek fejlesztését jelölte meg fő feladatnak - bár e konferencián már élesebb hangot ütöttek meg a falusi "tőkés veszély" elleni harc kérdésében, s hangsúlyozták a "szövetkezeti közös termelés" előnyeit is.^{xxxx/}

Ezek után robbant, mint villámok nélkül a mennydörgés Rákosi kecskeméti beszéde, 1948. augusztus 20-án. "Két út áll a magyar dolgozó parasztság előtt. Az egyik út a régi, ... a túlzásba vitt egyéni gazdálkodás, ahol mindenki csak magával törődik, ahol az az elv uralkodik, hogy aki bírja marja..." A másik út: "az összefogás, a szövetkezés útja..." A kérdés, hogy merre menjen a parasztság, fel van vetve és a válasz is

x/ Lásd a 28.sz.függelékét.

xx/ Lásd a 29.sz.függelékét.

xxx/ Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. Szikra, 1949.54.old. (A mi kiemelésünk.) Lásd még a 30.sz. függelékét.

xxxx/ Lásd a 31.sz. függelékét.

világos. A dolgozó parasztság a szövetkezés, a kölcsönös segítség és a közös munka útját választja.^{x/}

a/ A szövetkezetszervezés kibontakozása és erőszakolása

1948. második felében gyorsan peregtek az események:

- Megalkották a haszonbérletekről szóló kormányrendeletet,^{xx/} amelynek értelmében igénybe vették a 25 kh-nál (14,4 hektárnál) nagyobb bérleteket, ill. azokat, amelyek a saját tulajdonban (használatban) lévőkkel együtt nagyobbak voltak 40 kh-nál (23 hektárnál). Igénybe vették a mezőgazdasággal nem élethivatásszerűen foglalkozók 5 kh-nál (2,9 hektárnál) nagyobb bérleteit is. (A földreform után ez volt az első olyan beavatkozás a földhasználati viszonyokba, amely már nem a nagybirtokosokat, hanem az akkor magánparasztnak, többségében persze "kulák"-nak minősülő gazdálkodókat érintette elsősorban!)

Az így "kisajátított" bérleteket döntően földbérlőszövetkezeteknek, vagy fmsz-eknek vagy az fmsz-ek kereteiben működő földbérlőcsoportoknak juttatták^{xxx/} a földbérlő bizottságok, amelyek a hivatkozott rendelet alapján a közigazgatás és a társadalmi szervek képviselőiből alakultak. Később valamennyi földbérlőszövetkezet és -csoport tszcs-vé alakult. A tszcs-ék ügyleteit az fmsz bonyolította le térítés ellenében.^{xxxx/}

- Újra szabályozták a fmsz-ek feladatait, s ezekben előkelő helyet kapott: a tagok tulajdonában (bérletében) lévő földeken a tervszerű mezőgazdasági termelés elősegítése, irányítása: gazdálkodás az fmsz-ek földjein és bérletein;

x/ Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát, Szikra 1949. 293-295-298.o.

xx/ 90000/1948. Korm.sz.rendelet a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről. Magyar Közlöny, 1948. 194.sz. 1923-1925.o. Kihirdetés: 1948. aug.29.)

xxx/ Lásd a 32.sz. függelékét

xxxx/ Lásd még Fazekas Béla: A mg-i tsz-i mozgalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 54-57. old.

további "nagyüzemi eszközöknek" az fmsz-ek tulajdonába adása.^{x/}

- A Hangya szövetkezetek beolvadtak az fmsz-ekbe.

- Felszámolták a Magyar Országos Szövetkezeti Központot (MOSzK) és létrehozták a Szövetkezetek Országos Szövetségét (SZÖVOSZ) (1949. aug.).

Rákosi tehát nem beszélt hiába: lényeges intézkedések születtek és 1948. őszén országos méretekben - egyelőre az fmsz-eken belül - megindult a különféle termelő- és földbérlődcsoportok erőteljes szervezése. 1948. decemberében, egy szovjet és bolgár tapasztalatok adaptációja alapján készült rendeletervezetet vitatott meg "A termelőszövetkezeti csoportok első országos értekezlete." E vita tanulságait is hasznosítva alkották meg a 14000/1948. Korm.sz. rendeletet a földművesszövetkezetek és a földbérlődszövetkezetek termelőszövetkezeti csoportjairól. Ez foglalta magában a mezőgazdasági szövetkezeti csoportok első alapszabály mintáját, amely rendezte a termelő- és bérlődcsoportok jogállását, formáit, szervezeti és működési rendjét.^{xx/}

Az alapszabályminta szerint háromféle tszcs alakulhatott, midegyik az fmsz-ek kebelében:

- Az I. II. típusú tszcs-ékben megoszlott az egyéni tulajdonban lévő, ill. a bérelt földek közös ill, egyéni használata.

- A III. típusú tszcs-ben a tszcs tagjai - háztáji földön (ami ekkor 1,5 kh lehetett családonként) kívül - az összes földjüket közös művelésbe adták, függetlenül attól, hogy tulajdonukban lévő vagy bérelt földről volt szó. Ugyancsak "a közösbe kellett vinni" az összes igavonó állatot, valamint

x/ 8000/1948. Korm.sz. rendelet a földművesszövetkezetekről. Magyar Közlöny, 1948. 182.sz. 1771. old.

xx/ Magyar Közlöny, 1948. 278. sz. 2569-2576 old.

a haszonállatokból is azokat, amelyeket a mintaalapszabály "közösbe vinni" rendelt. Közös használatba kellett adni a mintaalapszabály által meghatározott egyéb termelési eszközöket (szekeret, vetőgépet, ekét, boronát, stb.) is. A közös használatba (művelésbe) adott föld után a tszcs-tagok a kishaszonbér összegének megfelelő földjáradékot, az állatokért térítést kaptak. A közösben végzett munkáért - teljesített munkaegységeik arányában - (a "maradványelv" alapján számított munkaegységértéken) - pénzbeli és természetbeni részesedést kaptak.

A központi intézkedések alapján, a helyi szervek szervezőmunkája eredményeként már 1948. végéig 468 tszcs alakult; közülük 70 volt I., 119 volt II. és 279 volt III. típusú tszcs. A csoportok jó része az őszi szántást, vetést közösen végezte, s 1949. tavaszától már általánossá vált bennük a munkák közös végzése...

1949. tavaszától lendült neki igazán a szövetkezetszervezés a magyar falvakban és mezővárosokban. Kielezték a falusi osztályharcot, progresszíven növekedtek a begyűjtési és az adóterhek, s egyre erőteljesebb nyomást gyakoroltak a helyi párt- és állami szervek a parasztságra. 1949. második felében már a középparasztok közül is egyre többen kényszerültek tszcs-be lépni.^{x/} A tszcs-ék száma 1948. decemberében 468, a tagok száma alig 10.000, a földterületük mintegy 40.000 hektár volt. 1950. decemberében már 2185 volt a tszcs-k száma, a tagok száma 120.000, a használatukban lévő földterület 440.000 hektár volt.^{xx/}

A tszcs-eket a szervezés első szakaszában az fmsz-hálózat, ill. az állam látta el földdel és termelési eszközökkel:

^{x/} Nem volt ritka az a módszer, hogy azokat a középparasztokat, akik közel álltak a "kulákismérvekhez" (kat.holdban és aranykoronában) azzal fenyegették meg, választhatnak: kulákok lesznek vagy tszcs-tagok... Nem volt veszélytelenebb a "kulák-bérenc"-cé nyilvánítás ódiума sem...

^{xx/} Lásd a 33. sz. függelék

- 1949. végéig az fmsz-ek 13.000 hektár földet, ezenkívül 600 istállót, 200 raktárat, górért, pajtát, számos pincét, présházat, silót stb. adtak át a tszcs-éknek.

- 1950 végére a tszcs-ék földterületének 59 %-a származott állami juttatásból, az összes vagyonuk 65 %-ban állami beruházásokból, ill. hitelekéből keletkezett, a közös lóállomány 49 %-a, a szarvasmarhák 50 %-a, a juhok 63 %-a származott közvetlen vagy közvetett állami juttatásból.^{x/}

Ezekre a juttatásokra azért is volt múlhatatlan szükségük a tszcs-éknek, mert tagjaik döntő többsége (1949. végén 98,5 %-a, 1950. végén pedig 80,3 %-a) agrárproletár vagy olyan törpebirtokos volt, aki sem földet, sem állatot, sem egyéb gazdasági felszerelést nem tudott bevinni a közös gazdaságba. (1950. decemberében pl. a 77.000 tszcs-család közül 38.000-nek volt háztáji gazdasága és 530.000 család tartott állatot.)

Már 1949. második felében és 1950-ben jellemző volt, hogy a III. típusú tszcs-ék alakítását erőltették, az I. és a II. típusú tszcs-éket is III. típusúvá alakították át. 1950. végén a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában csak 2 % volt (1948. végén még 40 %!) az I. és a II. típusú tszcs-ék aránya.^{xx/}

A munkák közös végzésében lényeges segítséget nyújtottak az ekkor szervezett gépállomások. 1948. végén 110 gépállomás működött 1484 traktorral, 1950. végén már 361 gépállomáson 6730 traktor állt a tszcs-ék rendelkezésére.

Az MDP 1951. évi februári II. kongresszusán elhatározták, hogy az első ötéves tervidőszakban, 1955. végére lényegében be kell fejezni a mezőgazdaság szocialista átszervezését. Ennek érdekében tovább élezték a falusi osztályharcot; növelték az egyéni parasztság terheit (beszolgáltatás, adó);

x/ Fazekas Béla: i.m. 61. és 66. old.

xx/ Az adatokat Fazekas Béla: i.m. 65., 66. és 67. oldaláról vettük.

fokozódott az egyéni parasztgazdaságok felszámolása, a kulákok korlátozása likvidálásba csapott át; a parasztságra egyre több bírságot, büntetést szabtak ki; állandósultak a börtönbe zárások, internálások, vagyonelkobzások stb.^{x/} S ekközben - "felülről" kapott irányszámok alapján, eszközöket nem változtatva - egyre erőteljesebbé vált a szövetkezetszervezés. 1950. decemberében mint láttuk 2185 tszcs, 120.000 taggal, 440.000 hektár földön működött, 1953 június 30-án pedig 5.224 tszcs és önálló tsz, 376.000 taggal, 1.620.000 hektár földterületen gazdálkodott.^{xx/} 1953. közepén - a tszcs-ék növekedése és velük párhuzamosan az állami gazdaságok erőteljes fejlesztése, valamint az állami tartalékterületek bővülése következtében - a szocialista szektorhoz tartozott az ország mezőgazdasági területének 46 %-a, ezen belül a szövetkezetekhez: 26 %-a. Az egyéni gazdaságok részesedése 54 %-ra zsugorodott.

A szövetkezetek földtulajdoni és földhasználati viszonyaiban annyi változás történt, hogy - a földtulajdonnal rendelkező parasztok szövetkezetbe lépése következtében - az 1950. évi csaknem 60 %-ról, 1953. közepéig 34 %-ra csökkent a használatukban lévő állami tulajdonú földek, s 66 %-ra növekedett a tszcs-tagok által bevitt földek aránya.

A szövetkezetek számbéli gyarapodásával együttjárt gazdasági eredményeik romlása. Területegységre számítva 1951. és 1953. között a szövetkezetek közös gazdaságai fele annyi termelési értéket állítottak elő, mint az egyéni és egyéb gazdaságok. Növekedtek a szövetkezetek begyűjtési és hitelterhei, s ezzel együtt hátralékaik és adósságaik is. Csökkent a tagok közösből származó jövedelme, romlott a munkafegyelem, sokasodtak a kilépések.^{xxx/}

x/ Lásd a 34.sz. függelék

xx/ Lásd a 35.sz. függelék

xxx/ Lásd Fazekas Béla: i.m. 78-84. old.

b/ Tagosítások, földfelajánlások

A szövetkezetszervezéssel, a szövetkezetek megalakításával együttjártak a tagosítások. Ezek elsődleges indoka: a szövetkezetek "nagyüzemi táblái"-nak a kialakítása volt, de a tagosítás mint eszköz arra is "jó" volt, hogy egyre több olyan parasztgazda válassza a szövetkezetbe lépést, akit a "földrendezés" hátrányosan érintett.

1949-től 1953-ig mintegy 4 millió kat. hold földterület érintésével 2280 helységben (a községeknek és mezővárosoknak 70 %-ában) végeztek tagosításokat:

Részleges tagosítás érintett 1949-ben 463, 1950-ben 1013, 1951-ben 714, 1952-ben 834 és 1953-ban 104 helységet. Általános tagosítás történt 1950-ben 352, 1951-ben 200, 1952-ben 311 és 1953-ban 98 helységben.^{x/}

A tagosítások méreteire utal, hogy 1949. és 1955. között az állami gazdaságokat 2019 esetben, a tszcs-éket 7204 esetben, az egyéni gazdaságokat 544.517 esetben érintette "földrendezés", s ez összesen 6.950.000 kat. hold. (majdnem 4 millió hektár) termőföldet mozgató meg.^{xx/} (A legtöbb tagosítás 1951-1952-ben és 1955-ben történt.)

Az egyéni parasztok általában rosszul jártak a tagosítással. Nemcsak azért, mert megszokott és ismert földjeiket veszítették el, s cserébe "ismeretlen" földeket kellett elfogadniuk, de azért is, mert 15-20 %-kal gyengébb minőségű és lakóhelyüktől 58 %-kal távolabb fekvő csereingatlant kaptak.^{xxx/}

x/ Ezeket az adatokat nem lehet összeadni, mert egyes helységeket az egymást követő években többször is érintettek tagosítások. (De az is gyakori volt, hogy egy-egy helységben évenként kétszer is tagosítottak...) Az adatok forrása Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Akadémiai Kiadó, 1972. 103. old. Lásd még a 36.sz. és a 37. sz. függeléseket.

xx/ Lásd a 38.sz. függeléseket

xxx/ Fazekas Béla: i.m. 75. old.

A növekvő begyűjtési és adóterhek, büntetések és "kártérítések", s ezek mellé még a tagosítások miatt is egyre több parasztgazda adta fel részben vagy egészében gazdálkodását. Az államnak történő földfelajánlások ^{x/} a következő okok miatt mentek végbe:

- Számos kuláknak minősített parasztgazda csökkentette területét a "kulákmérce" (25 kat. hold) alá, hogy mentesüljön a kulákká minősítéstől. (Ettől függetlenül persze un. "politikai kulák" maradt...) Ez volt azonban a kuláknak minősítettek kisebbik része; a nagyobbik része teljesen felszámolta a gazdaságát. (A kuláknak minősített gazdaságok száma az 1949. évi 47.200-ról 1956-ra 6.400-ra csökkent.)

- A "dolgozó" parasztnak minősített gazdák földfelajánlással egyrészt ugyancsak csökkentették gazdaságuk földterületét, hogy "kedvezőbb" begyűjtési és adósávba kerüljenek, másrészt (s ez volt a "dolgozó" paraszti földfelajánlóknak a kétharmad része) teljesen felszámolták gazdaságukat (ebbe már a tagosítások is belejátszottak).

1952-ben pl. egy tagosítás után hat hónappal megvizsgáltak 400 csereingatlant, s kiderült, hogy azoknak már csak 70 %-át művelték meg. Általános volt, hogy ott, ahol már másodszor tagosítottak, az egyéni gazdák nem fogadták el a csereingatlant, felajánlották az államnak ^{xx/} vagy szövetkezetbe léptek. A problémát azonban még az is fokozta, hogy a felajánlott földeket a szövetkezetek és az állami gazdaságok is csak részben tudták átvenni, ill. megművelni.

x/ Lásd a 39. sz. függelékét

xx/ Aki feladta egyéni gazdálkodását és szövetkezetbe sem lépett, az általában és többségében az állami iparba (Sztálinváros, Komló, Inota, Kazincbarcika stb.) ment dolgozni - kisebb részük az ekkor növekedő állami gazdaságokban talált munkát.

Periódusunkban, 1949. és 1953. között összesen több mint egymillió hektár földet "ajánlottak fel" a parasztek és más gazdálkodók az államnak, lényegesen csökkent az egyéni gazdaságok száma^{x/}, de ezekben az években igencsak csökkent a mezőgazdasági terület is^{xx/} és 1953. nyarára az egész mezőgazdaság, de különösen annak szövetkezeti szektora súlyos válságba került...^{xxx/}

A Nagy Imre vezette "új szakasz" agrárpolitikája (1953-1954)

Az MDP KV 1953. évi júniusi ülésének határozatai nyomán, Nagy Imre miniszterelnökké történt megválasztásával "új szakasz" kezdődött az agrárpolitikában, s az agrárszektor reál-folyamataiban is. Nagy Imre már az MDP KV 1953. június 27-i ülésén tartott beszámolójában^{xxxx/}, majd az 1953. július 4-i országgyűlésen beterjesztett miniszterelnöki expozéjában^{xxxxx/} helyesen tárta fel az 1948 és 1953 közötti agrárpolitika és agrárfejlődés társadalmi, gazdasági anomáliáit és javaslatokat tett a változtatásokra. A KV-ülés és az országgyűlés után jelentős intézkedések születtek:

1953 második felétől növekedett a mezőgazdaság állami támogatása: meggyorsult a gépesítés, jelentősen növekedett a traktorok száma, javult az erőgépek munkagépekkel való el-látottsága; nőtt a műtrágyafelhasználás, kiterjedt a talaj-javítások területe; az egyéni parasztek és a szövetkezetek számára vetőmagakciókat szerveztek, a gyárak mezőgazdasági kéziszerszámokat és fogatos eszközöket kezdtek gyártani.

x/ Lásd a 40.sz. függelék

xx/ Lásd a 41.sz. függelék

xxx/ Lásd a 42.sz. függelék

xxxx/ Lásd Tóbiás Áron: In memoriam Nagy Imre. Szabad Tér Kiadó, 1989. 17-39.old.

xxxxx/ Lásd: A Nagy Imre vonal. Dokumentumválogatás. Szerk.: Dér Ferenc. Reform. 1989. 248-266. old.

Mindezen műszaki-technikai javítások mellett azonban lényegesebbek voltak azok az intézkedések, amelyek enyhítették a parasztságra nehezedő súlyos terheket és lehetővé tették a szövetkezetek feloszlását, ill. a szövetkezetekből való kilépéseket:

- Törölték a terménybeszolgáltatási hátralékokat és az adókat.

- Csökkentették a terménybeszolgáltatási kötelezettséget (kb. 10-24 %-kal), majd némileg megreformálták a begyűjtési rendszert: közölték a gazdaságokkal, hogy több évre előre milyen begyűjtési kötelezettséggel számoljanak^{x/}; az egyéni és a szövetkezeti gazdaságok számára előnyösebbé tették a szerződéses termelés feltételeit, javították a termelői árakat.

- Jelentős adóhátralékokat engedtek el, elengedték, ill. prolongálták a szövetkezeti hiteltartozásokat, csökkentették a gépállomási munkadíjakat.

- Azoknak a gazdálkodóknak, akik földjüket korábban felajánlották az állam részére, de az új helyzetben ismét gazdálkodni akartak, az állami tartalékföldekből kártalanítást adtak.

- Megszüntették a kuláklisztákat.

- A tagosításokat a falvak parasztságának elhatárolásától tették függővé, s előtérbe helyezték az önkéntes földcseréket. Elrendelték a cseréknél az élő és a holt leltár, ill. a földminőség értékkülönbségének a megtérítését.

- Megengedték (1953. októberétől) a termelőszövetkezetekből való kilépést és a szövetkezetek feloszlását.

^{x/} Lásd Csendes Béla: A mezőgazdasági termékek felvásárlása. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 43-76. old. és a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1953. évi 27. sz. tv-erejű rendelete.

Mindezen intézkedéseknek az volt a - témánk szempontjából legfontosabb - következménye, hogy lényegi változás indult meg a földhasználati viszonyokban: csökkent a termelőszövetkezetek aránya, s növekedett az egyéni gazdaságok (egyéni földhasználat, gazdálkodás) szerepe és jelentősége.^{x/}

Már 1953. júliusától év végéig mintegy 110.000 család (az összes 37 %-a) és 144.000 szövetkezeti tag (a szövetkezeti tagság 38 %-a) lépett ki a szövetkezetekből; feloszlott 744 szövetkezet (251 I. és II. típusú tszcs, valamint 493 III. típusú tsz.), s ezzel a szövetkezeti szektor földterülete 30 %-kal csökkent. Ez a folyamat - mérsékeltebben - 1954-ben - sőt 1955 első hónapjaiban - is folytatódott. Azonban az ellenkezőjére is volt példa: 1954-ben kerekén 40 ezer parasztgazda (mintegy 30 ezer család) lépett szövetkezetbe, s 35 I. és II. típusú tszcs, valamint 37 III. típusú tsz alakult. Emellett általában megjavult a szövetkezetek gazdálkodása.

Végeredményben 1954 végére, az 1953. év közepi 22,8 %-ról a szövetkezeti szektor földterületének az ország összes mezőgazdasági területéből való részesedése 16,6 %-ra csökkent.^{xx/}

A szövetkezeti szektor részesedésének csökkenésével egy időben bővültek és erősödtek az egyéni gazdaságok.^{xxx/} A szövetkezetekből kivált családok többsége a visszakapott földön újra kezdte - ill. folytatta az abbahagyott - egyéni gazdálkodást. 1954-ben jórészt gazdára találtak a "szabad" állami tartalékföldek is, ezekből mintegy 350.000 hektárt kaptak vissza kártalanításként (csereingatlanként a korábban "felajánlott" földjeik helyett), vagy kishaszonbérletbe az egyéni gazdálkodók.

x/ Lásd a 43. és a 44.sz. függelékek adatait.

xx/ Lásd a 45.sz. függelékét.

xxx/ Lásd a 46.sz. függelékét

Megindult egy korlátozott földforgalom is. Összesen mintegy 80 ezer "iparba vándorolt" paraszt tért vissza (1953. és 1955. között) a mezőgazdaságba, mintegy 21 %-kal emelve az egyéni gazdaságok számát.^{x/}

Az állami gazdaságok területe és létszáma 1949 és 1954 között egyenletesen emelkedett, majd ekkor meg is állapodott. 1949 után a parasztság által "felajánlott" földek jelentékeny részét az állami gazdaságok kapták meg, ezáltal földterületük az 1949. évi 90.000 hektárról 1954 végére 900.000 hektárra növekedett (1989-ben az állami gazdaságok 905.200 hektár földterületen gazdálkodtak!) Folytonos tagosításokkal, földcserékkel alakult ki az állami gazdaságok mai, viszonylag összefüggő és általában jó minőségű földterülete. 1954-ben 200.000, 1989-ben mintegy 126.000 ember dolgozott az állami gazdaságokban. Részesedésük az ország mezőgazdasági területéből 1954-ben 10, 1989-ben 11 %.

- x -

Mint már utaltunk is rá az "új szakasz" politikájának időszaka sem volt mentes ellentmondásoktól, hisz végig jellemző volt a Rákosi-csoport ellenállása, ill. időnként ellentámadása a hozott intézkedésekkel, a kibontakozó folyamatokkal szemben. Az MDP 1954. évi május 24-30-i III. kongresszusán jóváhagyták mind Rákosi Mátyás, mind Nagy Imre beszámolóját, s azokban foglalt kompromisszumokat^{xx/} határozottá emelték. Ez a kompromisszum azonban nem tartott sokáig...

x/ Lásd a 44.sz. függelék

xx/ Lásd Az MDP III. kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. 1954. máj. 24-30. II. kiadás. Szikra, 1954. 48-56., 179-184., 234-239. old.

Mindenesetre 1953 és 1954 úgy vonul be a magyar agrárpolitika-történetbe is, hogy ez volt az - akármilyen ellentmondásos -, de első reformkísérlet, amely valamiféle úton-módon igyekezett a hazai sajátosságokat is érvényesíteni az agrár- és a szövetkezeti politikában... Sok mindenben nem, de abban egyetérthetünk Hegedüs András emlékirataiban írtakkal, hogy az 1953. évi júliusi "... kormányprogram ... az első átfogó, racionalizálási, sőt demokratizálódási reform Kelet-Közép-Európa második világháború utáni történetében."^{x/}

A Rákosi-csoport ellentámadása: visszarendeződés, újabb szövetkezetszervezési kampány (1955-1956)

Az MDP KV 1955. évi márc. 2-4-i ülése újabb fordulatot jelentett a magyar agrártörténetben. A KV-ülés határozata a következőket állapította meg:

"Különösen nagy kárt okoztak azok a marxizmus-leninizmus-tól idegen, jobboldali nézetek, amelyek pártunk parasztpolitikájának fő kérdéseiben jelentkeztek... Egyesek a faluban végzett munkájukban nem támaszkodnak a szegényparasztságra, nem harcolnak a kulák ellen, megfélemlenek a munkásosztály vezető szerepéről és a munkás-paraszt szövetség céljáról: a szocializmus építéséről és a kizsákmányolás elleni harcról... Újra feléledtek... a marxizmus-leninizmus által már régen szétzúzott olyan kispolgári elméletek is, amelyek szerint az egyszerű árutermelő paraszti gazdaságokra, a népi demokrácia viszonyai között, a bővített újratermelés a jellemző... E hamis tételből... kiindulva, egyesek tagadni kezdték a mezőgazdaság szocialista átszervezésének parancsoló szükségességét... Az ilyenféle nézeteknek nagy szerepük van abban,

^{x/} Hegedüs András: A történelem és a hatalom ígézetében. Kossuth Könyvkiadó, 1988. 228. old.

hogy a termelőszövetkezeti mozgalmunk az elmúlt évben számszerűleg nem nőtt, sőt valamelyest csökkent... Azok, akik azt hirdetik, hogy egyéni gazdálkodás mellett a szegény- és középparasztok zöme magas jólétet érhet el, és hogy a sok százezer egyéni parasztgazdaságból álló mezőgazdaságunk a termelőszövetkezetek fejlesztése nélkül is virágzóvá és élenjáróvá lehet, becsapják a dolgozó parasztságot... Pártunk Központi Vezetősége... szükségesnek tartja, hogy az önkéntesség lenini elvét betartva, a párt- és állami szervek sokoldalú politikai, gazdasági és szervező munkát végezzenek a termelőszövetkezeti mozgalom... kiszélesítése érdekében... elsősorban felvilágosító munkával biztosítani kell azt, hogy már ebben az évben... meginduljanak a belépések és a régi tsz-ek mellett újak is alakuljanak..."

"Pártunkban egyesek helytelenül foglaltak állást a begyűjtés kérdésében is... Nem húzták alá a begyűjtési kötelezettség fontosságát és tétlenül szemlélték a begyűjtési fegyelem meglazulását... Pártunk Központi Vezetőségének az a véleménye, hogy ... meg kell követelni az állampolgári kötelességek teljesítését..."^{x/}

Miután Nagy Imrét eltávolították a vezetésből, megfosztották minden pártbeli és állami tisztségétől, az MDP KV 1955. június 7-8-i ülésén - ahol már Hegedüs András új miniszterelnök tartotta az előadói beszédet - részletes határozatot hozott "A mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól."^{xx/} Majd újraindult, ill. kibontakozott a második szövetkezetszervezési kampány. 1955 eleje és 1956 közepe között majdnem 500-zal nőtt a szövetkezetek száma és a tsz-terület nagysága megközelítette az 1953. június végi arányokat.^{xxx/}

^{x/} A politikai helyzet és a párt feladatai. Az MDP KV 1955. március 2-4-i ülésének határozata. Szikra, 1955. 11., 12., 13., 14. old.

^{xx/} Lásd a 47.sz. függelék

^{xxx/} Lásd a 48.sz. függelék.

A szövetkezetszervezési kampány módszerei sokban hasonlítottak az 1951-ben és 1952-ben alkalmazott eljárásokhoz:

- ismét növelték a begyűjtési terheket, az adót, s megszigorították a kirótt kötelezettségek teljesítésének számonkérését, feltételekhez kötötték az 1954 előtti hátralékok végleges elengedését, esedékessé tették az 1953-ban felfüggesztett tsz-hitelek törlesztését;

- a tervek lebontásánál és a szerződéses termeltetésnél ismét az adminisztratív eszközök kerültek előtérbe;

- élesedett a falusi osztályharc;

- újra kezdődtek az egyéni parasztság számára sérelmes tagosítások;

- ismét a tsz-típust erőltették a parasztokra a szervezők (az I. és a II. típusú tszcs-ék száma ebben az időben 190-nel - 17 %-kal - csökkent, az önálló és a III. típusú tsz-ek száma viszont 672-vel - 21 %-kal - szaporodott;

- a kampány sikere érdekében 1200 városi kádert küldtek falusi munkára.

Eredmény: a szövetkezetek száma nőtt, az egyéni gazdaságé csökkent,^{x/} s emelett lényegesen újra megnehezedett a magyar mezőgazdaságban az egyéni gazdálkodás, s a paraszti lét...

Az 1956. év nyarán beállott megtorpanás

A "megtorpanás" már 1955 novemberében-decemberében bekövetkezett. (Érdemes lenne kideríteni: miért? Mintha érződött volna az SzKP XX. kongresszusának előszele...) Az MDP PB 1955. december 1-i ülésén már felpanaszolják, hogy "a közös gazdaságokban gyengül a munkafegyelem, az 1955. év nyarán-őszén újonnan szervezett szövetkezetekben nem vonják össze az állatokat, nem adják be a vetőmagot, nem kezdik meg a közös munkát..."

^{x/} Lásd a 48.sz., 49.sz. és az 50.sz. függelék adatait.

Sőt egyes szövetkezetekből kilépnek a már belépett tagok...
"mindent el kell követni, hogy közös gazdálkodást folytassanak mert... szétmegy az egész... nem szabad addig jutni, hogy 1953 most újra megismétlődhessen...^{x/}

1956 tavaszán pedig még tovább fokozódott az ellenállás a körülményekre tekintettel nem lévő szövetkezetszervezési kampány folytatása ellen. (A parasztok előbb megértették a XX. kongresszus szellemét, mint a Rákosi irányította pártvezetés.)

A pártvezetés a nyár elején már kénytelen volt meghátrálni: lemondott a tsz-szervezés erőltetett üteméről és beérte azzal, hogy 1960-ig csupán a túlsúlyát kívánta biztosítani a szocialista szektornak a mezőgazdaságban,^{xx/} s revízió alá vették a beszolgáltatási rendszert is.^{xxx/}

Az MDP KV 1956. július 18-21-i ülése után (Rákosi menesztése!) megpezsdült politikai tevékenység hatására, de annak következtében is, hogy a mezőgazdaság szempontjából igen kedvezőtlen volt az 1956. évi időjárás a parasztság egyre kevésbé tett eleget begyűjtési kötelezettségének, s egyre nagyobb intenzitással bontakoztak ki a termelőszövetkezetekből való kilépések. Mind több paraszt hagyta ott azokat a tsz-eket, amelyekbe 1955 nyárvégén, őszén bekényszerítették...

Megtorpant a kampány, s a parasztság úgy jutott el 1956 őszéhez, hogy "csendes forradalmát" már jóval előbb elkezdte...

x/ Az MDP PB 1955. dec.1-i ülésének jkv.-e. Párttörténeti Intézet Filmtár. PB/2217.

xx/ Előterjesztés a PB számára a tsz-mozgalom továbbfejlesztésének irányelveiről. 1956. júl. 4. Párttörténeti Intézet Archivuma. 2/8/651.

xxx/ Intézkedési terv a KV 1956. júl. 18-21-i határozatából eredő, a begyűjtéssel kapcsolatos feladatok végrehajtásáról. 1956. aug. 7. Párttörténeti Intézet Archivuma. 2/8/581.

5. A földtulajdoni és a földhasználati viszonyok változásai az 1956-1975 közötti időszakban

Ebben az időszakban is, éppúgy mint általában: a hazai mezőgazdaság földtulajdoni és földhasználati viszonyait azok a politikai események, folyamatok és fordulatok alakították, amelyek meghatározói voltak a társadalmi, benne a falusi-paraszti viszonyok változásainak. Ezekből a politikai-társadalmi történésekből - témánk: a földtulajdoni és a földhasználati viszonyok alakulása szempontjából - kiemelkedik:

- az 1956. évi októberi-novemberi forradalom;
- a "Kádár-rezsim" 1957-1958. évi konszolidációja;
- a mezőgazdaság 1959-1961. évi szövetkezetesítése ("szocialista átszervezése"), s a szövetkezetegyesítési kampány első hulláma;
- a mezőgazdasági szövetkezetek "megszilárdítása";
- a gazdaságirányítási rendszer 1966-1968. évi reformja; a szövetkezeti földtulajdon 1967-1969. évi megteremtése;
- a gazdasági reformoknak az 1970-es évek elején történt megtorpanása; a mezőgazdaság iparosításának kibontakoztatása, s ezzel együtt a szövetkezetegyesítések második hulláma.

A címben megjelölt történelmi időszak annyiban jelenthet történelmileg is elkülöníthető szakaszt, amennyiben a kezdetét az un. "Rákosi-rendszer"-nek, az 1956. évi októberi-novemberi forradalom által is megpecsételt bukása, végét pedig az un. "Kádár-rezsim" ellentmondásainak kiéleződése, s hanyatlásának a kibontakozása jelzi. (Utóbbihoz azt kell megjegyezni, hogy az MSzMP XI. kongresszusán, 1975. márciusában, hiába fogadták el és hirdették meg a párt új "Programnyilatkozatát", e programnyilatkozatban megfogalmazott és kitűzött feladatok végrehajtásának kibontakoztatására és a valóságba való átültetésére - az egyre élesebben jelentkező poli-

tikai, gazdasági, ideológiai, erkölcsi válságjelenségek fokozódása és a társadalom ellenállása miatt - már nem kerülhetett sor.)

Az 1956. évi októberi-novemberi forradalmi események hatása a földtulajdoni és a földhasználati viszonyokra

Amint az a Rákosi-korszak történelmi elemzéséből is kiderül a parasztságot ugyan meggyötörték, de meg is edzették és igen "hasznos" tapasztalatokkal "gazdagították" is az 1956 előtti 8-10 év történelmi-politikai eseményei. Minden oka meg volt a parasztságnak arra, hogy bizalmatlan, zárkózott, óvatos és racionális legyen, hogy ne hamarkodja el a dolgokat... Nem célunk itt és most az okok mélyére hatolni, mindenesetre tény, hogy az előzőekben vázolt megpróbáltatások ellenére vagy miatt a parasztság tömegei viszonylag igen mérsékelten vettek részt a forradalmi eseményekben. A paraszti tömegeket - viszonylagosan kevés kivételtől eltekintve - 1956 október 23. és november 4-e között, de utána is nem annyira az országos "nagypolitika", hanem inkább a saját helybéli ügyei, sérelmei, terhei, s az ország és saját további életét megalapozó őszi munkák időszerű feladatai foglalkoztatták. Természetesen folytatták azt, amit már a nyáron elkezdtek: feloszlatták az erőszakosan szervezett szövetkezeteket (vagyonostul!), kiléptek szövetkezetekből földestül, állatostul, a felszerelést, a vetőmagot s a szükséges takarmányt sem hagyva "bent", ezenkívül ki-ki vérmérséklete vagy elszenvedett sérelmei szerint harcolt a kötelező beszolgáltatás ellen (nem kevés helyen égették el a tanácson tárolt begyűjtési kötelezettségeket és hátralékokat tartalmazó papírokat, beadványokat írtak a kormánynak vagy egyenesen Nagy Imrének). Viszonylag kevés faluban, de helyenként túlkapásokkal is részt vettek egyes parasztok a falubéli vagy odahelyezett önkényeskedő, falusi "kiskirályok" (párttitkárok, tanácselnökök, tsz-vezetők, begyűjtési megbízottak) felelősségrevonásában is.

A kötelező beszolgáltatási rendszer októberi^{x/}, majd - visszamenőlegesen október 25-i hatállyal - novemberi^{xx/} eltörlése; a szövetkezetekből való kilépés legalizálása és további biztosítása, a szövetkezetek feloszlata szabadságának, s a megmaradó szövetkezetek nagyfokú önállóságának (az államtól való lényeges függetlenségének) deklarálása; az egyéni gazdálkodás lehetőségének szavatolása; korlátozott (5 kh) földforgalom engedélyezése (a magángazdaságok birtoknagyságának 20-25 kat.holdban való megsabása); a tagosítások megszüntetése, ill. a parasztságra bízása; mindezek mellett: az elmúlt évtized agrárpolitikai hibáinak és a parasztság ellen elkövetett bűnöknek az elítélése - kielégítette a parasztság döntő hányadának igényeit, s teljesítette legfőbb követeléseit.^{xxx/}

Ami a földtulajdoni és a földhasználati viszonyok alakulását illeti, ebben a döntő változásokat a szövetkezetek feloszlása és a szövetkezetekből történő tömeges kilépések jelentették, amelyek alapvetően átstrukturálták a földbirtokviszonyokat az egyéni gazdaságok javára, s a "szocialista szektor" rovására.^{xxxx/} Részletes és egyértelmű adatokkal a szinte hetenként változó helyzetről nem rendelkezünk: hisz már számos szövetkezet feloszlott 1956 nyarán és kora őszén,

x/ Közlemény a Minisztertanács üléséről. Szabad Nép, 1956. okt. 29., Magyar Nemzet 1956. okt. 32. Nagy Imre rádiónyilatkozata. Szabad Nép, 1956. okt. 29.

xx/ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 21.sz. törvényerejű rendelete. (1956.nov.12.) Magyar Közlöny, 1956. 93. sz. 568. old.

xxx/ Lásd bővebben: A magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívása a parasztsághoz. Magyar Közlöny, 1956.96.sz.579. old.; továbbá a 65/1956.(XI.27.) FM sz. utasítás. Magyar Közlöny 1956. 96. sz. 580-581. old.

xxxx/ Lásd az 51. és az 52.sz. függelék

november 4-ig kevesebb termelőszövetkezet oszlott szét mint utána^{x/}, s a szövetkezetek száma 1957. januárjában volt a legkevesebb: 1467.^{xx/} Ezután január második és február első felétől kezdve a szövetkezetek egy része újra megalakult, vagy semmisnek mondta ki feloszlását - főként az 1/1957. és a 4/1957. FM sz. utasítások hatására, amelyek a tsz-ek pénzügyi, hitelrendezési kérdéseiről, valamint "az elhurcolt vagyontárgyak visszaadásáról" és "a feloszlások szabályszerű lebonyolításáról" intézkedtek (pl. ráterhelték a tsz-hitelek arányos részét a kilépettekre!). Mindezek eredményeként 1957 májusára már 2570 tsz volt az országban.^{xxx/} A KSH felmérése és hivatalos közlése szerint a szövetkezeti szektor részesedése az ország mezőgazdasági területében az 1956. évközepe 20,3 %-ról 1957. év közepére 11,3 %-ra csökkent; az egyéni gazdaságok aránya ugyanezen időszakban 54,9 %-ról 63,8 %-ra emelkedett.^{xxxx/}

x/ Megyei mezőgazdasági titkárok 1957. jan. 29-i értekezletének jegyzőkönyvéből. Párttörténeti Intézet Archivuma. MGO I. /1/2-1.

xx/ Az MSzMP Ideiglenes KB Mg-i Osztálya és az FM 1957. május 5-i jelentése a tsz-mozgalom helyzetéről. Párttörténeti Intézet Archivuma. 288. f. 2-1957/27.

xxx/ Lásd Gyenis János: az MSzMP agrárpolitikájának néhány főbb jellemzője az 1957-1961 közötti időszakban. In: Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai (1957-1961). Kossuth Könyvkiadó - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1976. 242. old. és Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Akadémiai Kiadó, 1972. 164-165. old.

xxxx/ Mezőgazdasági Adattár. KSH, 1960. I. köt. 14. old. Meg kell jegyezni, hogy más számítások és felmérések más adatokat produkálnak aszerint, hogy milyen szövetkezeteket hogyan vesznek számításba (pl. tsz-ek, tszcs-ék, egyszerűbb szövetkezetek stb.), meg néha aszerint is, hogy kinek miért készült a felmérés ill. a jelentés! Az adatok tehát nem egyértelműek, nem egyeznek meg egymással, s nem is minden tekintetben megbízhatóak. Csak a fő tendenciák bemutatására alkalmasak. Lásd pl. az 1., a 2. és a 3. sz. mellékletek adatait. Fazekas Béla szerint "A szocialista szektor részesedése a mezőgazdasági területből 1956 végén 31 % volt, amiből 9 % a termelőszövetkezetekhez, 12 % az állami gazdaságokhoz, 10 % az állami vállalatokhoz és a tanácsokhoz tartozott." (Eszert az egyéni gazdaságok részesedése 69 % volt! Gy. J.). Fazekas Béla: A mg-i tsz-mozgalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 96. old.

A földtulajdoni és földhasználati viszonyoknak az 1956. októberi és novemberi forradalmi események hatására történt változásai nem voltak problémamentesek.

Először is a termelőszövetkezetekből kilépő kezdetben mintegy 200.000, de még 1957. nyarán is mintegy 170.000 parasztgazda földigényét kellett kielégíteni. Ez pedig már önmagában is nagyobb területet igényelt, mint amekkora az az egymillió kat. hold föld volt, ami a szövetkezetek közös tábláiból a jogszabályok szerint (65/1956., 73/1956., 1/1957. és 4/1957. FM sz. utasítások) egyáltalán kikerülhetett.^{x/}

Másodszor lehetővé vált az 1949. szept. 1. után kártalanítás nélkül átvett ("felajánlott") földek részbeni visszaadása (20. ill. 25 kat. holdig). Ez újabb 165.000 parasztgazdát érintett, s újabb 500.000 kat. hold nagyságú földterületre jelentett igényt.

Mindez oda vezetett, hogy a tsz-ekből kilépettek földigényét - állami tartalékterületek igénybevételével 100 %-ig, az egyéb kárvallottak követeléseit pedig csak 70-80 %-ban elégtették ki 1957 első hónapjaiban.^{xx/}

Bonyolította a földtulajdoni és a földhasználati viszonyok rendezését az is, hogy szinte mozgalommá vált 1956 végén, 1957 elején az un. "ősi föld" visszakövetelése. ("ősi földön" az eredetileg birtokolt, az ősöktől örökölt, vagy az 1945. évi földreform során kapott paraszti parcellákat értették.) E földek döntő többsége azonban az 1950-es évek elején végrehajtott tagosítások, földcserék során többször cserélt gazdát, nagyobb részük állami gazdaságok vagy megmaradt termelőszövetkezetek

x/ A gyakorlatban a 25 kat. holdnál nagyobb szövetkezeti táblákat, ill. az un. "beruházott területeket" nem volt szabad megbontani, ill. visszaadni. Továbbá: a térítést élvező birtokterülete nem haladhatta meg a 20-25 kat. holdas maximumot.

xx/ Az FM tájékoztatója a vitás tulajdoni és használati kérdésekről. 1957. márc. 25. Párttörténeti Intézet Archivuma. MGO II/b. c.-6. Az FM tájékoztatója a földrendezési feladatokról. 1957. május 4. Párttörténeti Intézet Archivuma. MGO III./1/2-7.

közös táblájába volt betagosítva. 1957 elején tehát az "ősi földek" visszaadása újabb tagosítási hullámokat indított volna el, nagyrészt az állami gazdaságok és a megmaradt tsz-ek rovására. A Kádár-kormány ellenállt ezeknek a követeléseknek. Az 1957. jan. 6-i kormánynyilatkozat már "a szocializmus falusi vívmányainak" határozott védelméről beszél, s az "ősi földek" követelőihez intézve intelmeit, e nyilatkozatban többek között a következőket olvashatjuk: "Az állami gazdaságok és a meglévő termelőségtervezetek tagosított földterületéhez senki büntetlenül hozzá nem nyúlhat..."^{x/} A parasztság ekkor már (1957 elején!) nem is követett el ilyen könnyelműséget...

A szövetkezeti földhasználati viszonyok 1956 évvégi és 1957 év eleji alakulásához még azt kell kiegészítésként hozzá tenni, hogy mivel a szövetkezetekből való kilépések eredményeként az 1956 évközepe 7,5 kat. holdról, az 1957. év közepére 9,5 kat. holdra növekedett az egy tsz-tagra jutó földterület,^{xx/} országos méretekben jellemzővé vált a megmaradt termelőségtervezetekben a háztáji földterületeknek az alapszabályi korlátokat meghaladó növelése, és az akkor még központilag tiltott különféle részes művelési módszerek bevezetése. (Nem volt ritka 1957 elejétől az sem a tsz-ekben, hogy kívülállóknak adtak bérbe részesművelésre földet...)

x/ A forradalmi munkás-paraszt kormány nyilatkozata a legfontosabb feladatokról. Népszabadság, 1957. jan. 6.

xx/ Orbán Sándor i.m. 169. old.

Földtulajdoni és földhasználati viszonyok, agrártársadalmi struktúra a "Kádár-rezsim" 1957-1958. évi konszolidációja periódusában

E periódus tulajdonképpen már 1957. januárjában megkezdődött. Gondosan tanulmányozva az 1956. nov. 27-én közreadott: A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívását a parasztsághoz,^{x/} s ezt összevetve az 1957. évi január elejei kormánynyilatkozattal,^{xx/} valamint az MSzMP Ideiglenes KB 1957. évi februári határozatával^{xxx/}; továbbá összevetve a 65/1956., a 73/1956., az 1/1957. és a 4/1957. sz. FM utasításokat, valamint az 1016/1957. Korm.sz. határozatot azt tapasztalhatjuk, hogy bár alig észrevehetően, s inkább csak frazeológiában és a szövetkezeteket védő és támogató deklarációk szintjén, de keményedett a "vonal"^{xxxx/}. Ez megmutatkozott a szövetkezetek felbomlásának "mederbe terelésében", a pénzügyi és hitelproblémák megítélésének a kezelésében, az "elhurcolt vagyontárgyak visszaadásával" kapcsolatos szabályokban, s a földforgalmi, földhasználati viszonyok szabályozásában.

x/ Magyar Közlöny, 1956. 96.sz.

xx/ A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nyilatkozata a legfontosabb feladatokról, Népszabadság, 1957. jan.6.

xxx/ Lásd az 55.sz. függelék

xxxx/ E "keményedés" végül a legszemléletesebben az MSzMP 1957. évi júniusi pártértekezletének a határozataiból tűnik ki. (Lásd a 63.sz. függelék)

E periódus kiemelkedő eseményei: az 1957. évi, május 9-11-i országgyűlés, amely megerősítette a kormány addigi tevékenységét; az MSzMP 1957. évi június 27-29-én megtartott országos pártértekezlete, amely jóváhagyta az MSzMP Ideiglenes KB politikai irányvonalát és lényeges politikai, gazdaság- és társadalompolitikai, valamint ideológiai kérdésekben foglalt állást: értékelte az 1956. októberi-novemberi eseményeket, az elmúlt évtized fontosabb történelmi eseményeit és kijelölt néhány legfontosabbnak ítélt általános feladatot^{x/}; végül az MSzMP agrárpolitikai téziseinek 1957. júliusában történt meghirdetése, amely egyrészt megkísérelte rendszerbe foglalni az MSzMP megújhodott agrárpolitikáját, másrészt elméleti-ideológiai alapját kívánta volna képezni a mezőgazdasággal kapcsolatos további párthatározatoknak, s új jogszabályok megalkotásának. Számunkra itt fontos esemény volt még az 1957. évi aug. 13-i KB-titkársági határozat a tsz-ek megszilárdításáról és az 1957. évi aug. 27-i PB-határozat az fmsz-ek továbbfejlesztéséről.^{xx/}

A hatalom és a gazdaság 1957. évi konszolidációjáról, s az Agrártézisek szerepéről jelentőségéről számos értékelő tanulmány, könyv és egyéb publikáció látott napvilágot. Az általam egyik legkorszerűbbnek tartott - témánkhoz is kapcsolódó - értékelést a 6. mellékletben ismertetjük^{xxx/}; ennek részleteivel tehát itt nem foglalkozunk. Mindenesetre, ami e periódusban jellemző és sajátos földtulajdoni-földhasználati viszonyokat illeti, arról vázlatosan a következőket mondhatjuk:

x/ Lásd az 55.sz. függelék

xx/ Lásd MSzMP határozatait és dokumentumait 1956-1962. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 123-140. old.

xxx/ Lásd az 56.sz. függelék

a) Az állami gazdaságok terrénumában nem történt szinte semmilyen változás. Földterületük (kerekén 900.000 ha), az ország mezőgazdasági területéből való részesedésük (10-12 %) nem változott ezekben az években, s "földcseréik" is igen mérsékeltek voltak, mellőzték a kényszereket.

b) A mezőgazdasági szövetkezetek csökkenését, majd újból kezdődő növekedését a 2.sz. melléklet táblázatainak adatai szemléltetik. Egy olyan jelenségre azonban utalni kell, ami a táblázatok adataiból nem derül ki: nevezetesen arra, hogya a mezőgazdasági szövetkezetek földtulajdoni viszonyaiban történtek bizonyos változások. 1957. elejére lényegesen megváltozott a szövetkezetek tagjainak a szociális összetétele: annak következtében ugyanis, hogya a szövetkezetekből elsősorban a földtulajdonos - sőt a középparaszti kategóriába tartozó gazdák léptek ki, a 4 hektárnál (7. kat. holdnál) nagyobb földterülettel termelőszövetkezetbe lépett családok aránya az 1956. évi június 30-i 28 %-ról 1957. közepére 16 %-ra csökkent. Az összes termelőszövetkezeti család 45-47 %-a 1957. közepén földnélküli (agrárproletár) volt. Ennek eredményeként a termelőszövetkezetek által használt földterületben dominált az állami tulajdonban lévő földek aránya, mezőgazdasági területük 75-77 %-a (a szántóföldnek 71 %-a) állami föld volt, olyan földterület, amelyet az állam az ún. "állami tartalékföldekből" adott át termelőszövetkezeti ingyenes használatra, s 23-25 %-ra zsugorodott össze a termelőszövetkezeti használatban lévő olyan földterület, amit a tsz-tagok vittek be, s ami "papíron" az ő egyéni tulajdonukat képezte!

Mint már jeleztük is, s az 53.sz. függelék adataiból is kiderül: az egy szövetkezeti tagra jutó mezőgazdasági összes földterület a földtulajdonosok kilépésével nem csökkent, hanem inkább növekedett, az 1956. okt. 1-ei 7,6 kat. holdról 1957. közepére 9,7 kat. holdra, a szántóterület 5,9-ről 7,2 kat. holdra. Az egy tsz-családra jutó összes mezőgazdasági

terület 12,1, a szántóterület 8,9 kat. hold volt. (Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük itt meg, hogy 1957. közepén az egyéni gazdaságok egy keresőjére kb. 5 kat. hold szántóföld jutott.) A termelészövetkezetek tehát nem szenvedtek földhiányban, volt miből a háztáji földeket "alapszabályellenesen" megnövelni, s kívülállóknak részesbérleteket adni...^{x/}

c/ Periódusunkban az egyéni gazdaságok léte, struktúrája, szociális helyzete és bővülése érdemli meg a legnagyobb figyelmet. A deklarált agrárpolitika - felismerve a mezőgazdasági termelésnek (az élelmiszer-termelésnek és -ellátásnak) a hatalom megszilárdítása szempontjából döntő jelentőségét, s ebben az egyéni gazdaságok meghatározó szerepét - kiállt ezek támogatása, termelési biztonságának megszilárdítása mellett, s ezt számos konkrét intézkedés is alátámasztotta.^{xx/}

1957-ben mintegy 1,3 millió egyéni gazdaságot tartottak nyilván, ezek gazdálkodtak az ország mezőgazdasági területének kerekén 52, szántóterületének 71 %-án, s foglalkoztatták a kereső lakosságnak több mint a felét.^{xxx/}

Az egyéni gazdaságok legfőbb "szépséghibája" a struktúrában rejlett: nagyfokú elaprozódottságukban.^{xxxx/} A gazdaságoknak több mint a fele olyan 5 kat. hold alatti gazdaságtípushoz tartozott 1957-ben (de 1958-ban is), amelyeknek a döntő többsége - az adott termelési struktúrában, műszaki színvonalon és közgazdasági feltételek között - nem tudott egy családot

x/ Az adatok forrása: A KSH 13/1959. sz. mezőgazdasági jelentése.
xx/ Lásd az 57.sz. függelékét

xxx/ Meg kell jegyezni, hogy az adatok e témában sem teljesen azonosak, különbözhetnek pl. attól függően, hogy ki mit tekintett ezidőben "egyéni gazdaság"-nak. (Pl. egyes felvételek már egy 400 négyszögöles területet is ide soroltak!)

xxxx/ Lásd részletesen az 58.sz. függelékben

eltartani. (E családok többségének egy-két tagja mezőgazdaságon kívüli, vagy mezőgazdasági bérmunka vállalására kényszerült...) Ezeknek a gazdaságoknak a kezében volt a mezőgazdaságilag hasznosított területnek több mint 26 %-a. (Összehasonlításként: az egy tsz-családra jutó földterület ekkor 12,1 kat. hold volt!) Az egyéni gazdaságok között - az 1,3 millióból - csak alig több mint 300.000 olyan 8 kat. holdnál nagyobb gazdaság volt, amely mint árutermelő gazdaság számba jöhetett és képes volt az adott közgazdasági viszonyok között a bővített újratermelésre is. E gazdaságok átlagos birtoknagysága 12,7 kat.hold (7,3 hektár) volt.

További "szépséghibája" volt az egyéni gazdaságoknak:

- a megdöbbenően alacsony színvonalú felszereltségük és tárgyi feltételeik, műszaki fejlettségük elégtelensége;
- árutermelésük alacsony színvonala;
- munkaerőhelyzetük ellentmondásossága (a kisgazdaságokban munkaerőfelesleg a nagyobbakban munkaerőhiány).^{x/}

Mindezek ellenére minden adat azt bizonyítja, hogy 1957-ben megpezdült az egyéni parasztok gazdálkodási kedve. Már egy 1957. eleji vizsgálatból-felmérésből az derül ki^{xx/}, hogy a föld ára jelentősen megnövekedett. Pl. Somogy megye tabi járásában 1956-1957 telén 4.000-5.000 Ft-ról, 8.000-10.000 Ft-ra emelkedett egy kat. hold átlagos értékű szántóföld ára, s a jobb földekért 15.000 - 20.000 forintot is elkértek, s meg is adtak.^{xxx/} Egy kat. hold szőlő ára történelmi borvidékeken 50.000-100.000 Ft körül alakult (pl. Eger és Gyöngyös vidékén 50.000-80.000 Ft volt). Egy pár jó ló ára az 1956. évi 8.000-10.000 Ft-ról 14.000-18.000 Ft-ra, egy közepes tehén ára 3.000-4.000 Ft-ról 5.000-6.000 Ft-ra emelkedett,

x/ Lásd az 58.sz. függelékét.

xx/ A vizsgálat-felmérés eredményét az "MSzMP Ideiglenes KB Falusi Osztályának 1957. febr. 15-i feljegyzése" foglalta össze. Párttörténeti Intézet Archivuma. 288.F.2-1957/26.

xxx/ A Baranya megyei Erzsébet községben 1957.márciusában Nagypáti 3 kat. hold, holdanként átlagosan 12 aranykoronás szántóföldet adott el 45.000 Ft-ért. Ekkor Pécs külvárosában vett nekem 60.000 Ft-ért egy 60 m²-es, frissen felújított házat 150 négyszögöles telken. A két érték közötti különbözetet egy tehén és néhány malac eladásából fedezte.

egy jó tehénért 8.000-10.000 Ft-ot is megadtak. E vizsgálat azt is panaszolja, hogy a kereskedelem nem tudja kielégíteni a paraszti keresletet mezőgazdasági eszközökből, kisgépekből (daráló, vetőgép, szecs kavágó, eke, borona stb. nem volt kapható) és építési anyagokból.

Az MSzMP 1957. évi júniusi pártértekezletének határozatai, továbbá a tsz-ek megszilárdításáról hozott 1957. évi augusztusi MSzMP KB Titkársági határozat, majd az ugyancsak 1957. augusztusában az fmsz-ek továbbfejlesztéséről hozott MSzMP PB-határozat szelleme és frazeológiája több tekintetben eltért az 1957. évi MSzMP-agrártézisek szellemétől. A megyei-járásai-városi pártszervek, tisztségviselők, funkcionáriusok és apparátusbeliék "vérmérsékletük" szerint használhatták ki a deklarációkban fellelhető különbözőségeket és ellentmondásokat, és különbözőképpen érvényesíthették ezeket gyakorlati politikai munkájukban. Így is történt! Volt ahol ezt, volt ahol azt a határozatot tekintették "vonalvezetőnek", volt ahol erre, volt ahol arra helyezték a hangsúlyt. Mindenesetre a parasztság már 1957. végén 1958. elején észrevette, hogy egyre keményebben ítélik el az "ellenforradalmat", vonják felelősségre az "ellenforradalmárokat", s azokat akik "szétrombolták a szövetkezeteket", s egyre többet foglalkoznak a "szövetkezeti gazdálkodás fölényével", s egyre többet emlegetik a "mezőgazdaság szocialista átszervezésének" szükségességét, persze a "lenini elveket" érvényesítve. Mindez fokozta az egyéni parasztok bizalmatlanságát, s a történelmi tapasztalatok "bősége" is óvatosságra intette őket. 1957.végén - 1958. elején már csökkenni kezdett a "beruházási hajlam" az egyéni gazdaságokban... A paraszti jövedelmek a fogyasztási szférába vándoroltak: bútort (kombinált szekrényt, reamiét, foteleket, kárpitozott székeket stb.) vettek, felújították a házat, vagy éppen házat (lakást) vettek a városban élő gyerekeknek... Ez a tendencia az 1958. esztendőben egyre inkább fokozódott, s az egyéni gazdálkodás perspektívája a parasztság számára egyre inkább megkérdőjeleződött...

A mezőgazdaság kollektivizálásának befejezése

1958-ban már nemcsak az volt a jellemző, hogy a deklarált agrárpolitikai dokumentumokban egyre erőteljesebb hangsúlyt kapott a mezőgazdaság átszervezésének a szükségessége^{x/}, de a mezőgazdasággal kapcsolatos állami irányítási eszközök (ár-, adó-, hitel, támogatáspolitikai) is egyértelműen a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek kedveztek.^{xx/} Az agrárpolitika eszközrendszerében kiemelkedő jelentőségűnek számított az 1958. január 1-én életbe léptetett 3004/1958.Korm. sz. határozat, amely a termelőszövetkezetek megkülönböztetett állami támogatásának a rendszerét foglalta egységes szerkezetbe, s mint ismeretes - évről évre módosítva - 1967-ig volt érvényben. Ugyanakkor egyre fokozottabban érvényesültek a párt- és az állami szervek beavatkozásai a termelőszövetkezetek életébe és gazdálkodásába.^{xxx/}

A mezőgazdasági szövetkezetek számbéli gyarapodásában és a tagok létszámának, sőt a szövetkezeti földterületeknek a növekedésében tapasztalható, az 1957. év első felét jellemző átmeneti "meglendülés" után (visszalépések, újra alakulások, új szövetkezetek alakítása), 1957. második felében, s 1958-ban megtorpant a szövetkezetek számbéli, tagsági és területi gyarapodása. Sőt az volt a jellemző 1957. második felében és 1958-ban is, hogy beléptek ugyan egyének és családok a szövetkezetekbe, de sokan - különösen az iparosodottabb vidékeken - ki is léptek a szövetkezetekből.^{xxxx/} A szövetkezetek földtulajdoni és földhasználati viszonyaiban, területi méreteiben nem történtek említésre méltó változások, de a ki- és belépésekből adódó fluktuáció következtében növekedett az egy szövetkezeti tagra jutó földterület nagysága (a tsz-ekben pl. az

x/ Lásd pl. az 59.sz. függelék

xx/ Lásd a 60.sz. függelék

xxx/ Lásd a 61.sz. függelék

xxxx/ Lásd a 62.sz. függelék

1957. évi június 30-ai 9,5 kat. holdról, 1958. december 31-ig 10,7 kat. holdra növekedett az egy szövetkezeti tagra jutó mezőgazdasági terület).

Anélkül, hogy elmerülnénk a mezőgazdaság kollektivizálásának harmadik hullámával (első volt 1948-1949-től 1953-ig; a második 1955-1956; a harmadik 1959-1961) kapcsolatos részletekbe, néhány olyan tézist fel kell vázolni, ami az MSzMP 1958. decemberi KB-határozatának - az ügy szempontjából - döntő jelentőségű elhatározásait megelőzte. (Ez a határozat volt ugyanis a mezőgazdaság kollektivizálása befejezésének a politikai nyitánya!)

a) Kedvezett a "merész" pártbéli döntéseknek mindenekelőtt a belpolitikai helyzet: a politikai és a gazdasági konszolidáció viszonylagosan gyors kialakulása; a szövetkezet-szervezés körüli ideológiai-politikai különbözőségek és "belső" pártbéli viták leegyszerűsödése.^{x/}

b) Kedvezett az MSzMP KB döntéseinek a nemzetközi helyzet alakulása is: az 1956. évi forradalmi eseményekkel kapcsolatos nyugati reagálások mérséklődése; a "szocialista világrendszer" látványos sikereinek egyre intenzívebb deklarálása.^{xx/} Nem véletlenül írta Kádár János 1961-ben hogy: "... nagy és viszonylag gyorsan elért sikereinknek döntő előfeltétele volt a nemzetközi helyzet.^{xxx/}

Az 1958. évi decemberi KB-határozat a mezőgazdasági termelőszövetkezeti típus szervezésére helyezte a hangsúlyt és az átszervezés sikerét a politikai feltételek és módszerek primátusára alapozta^{xxxx/}; s ezt a koncepciót - nem becsülve le a

x/ Lásd a 63.sz. függelék

xx/ Lásd a 64.sz. függelék

xxx/ Kádár János: A mezőgazdaság szocialista átszervezése Magyarországon. Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1961.4.sz.13.old. (Az én kiemelésem. Gy.J.)

xxxx/ Lásd a 65. sz. függelék

gazdasági feltételek lehetséges biztosítását sem - mindvégig érvényesítette.

A mezőgazdaság kollektivizálásának példátlan méretei és az 1950-es évek első felére emlékeztető politikai kampánya, s ezzel együtt a földhasználati viszonyok lényegi megváltozása 1959 eleje és 1961 tavasza között három szakaszra tagolódott.^{x/}

Első szakasz: az 1958. november és 1959. márciusa közötti időszak. Ekkor a szövetkezetekbe vitt mezőgazdasági földterület nagysága meghaladta a kétmillió kat. holdat, a tsz-be lépett családok száma kerekén 300 ezerrel, a tsz-tagok száma 340 ezerrel növekedett. A szövetkezeti szektor aránya a mezőgazdasági területben az 1958. decemberi 8,5 %-ról 1959. március 31-ig kerekén 22 %-ra, a szántóterületben 28 %-ra nőtt.

Erre a szakaszra az volt a jellemző, hogy

- a kollektivizálás olyan országrészekben és megyékben tört leginkább előre, amelyek a mezőgazdasági termelés szempontjából kedvező adottságú területeknek, gazdaságilag pedig fejlett régióknak számítottak és ahol nem számoltak ilyen átütő eredményekre;^{xx/}

- gyakorlatilag csak mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakultak számos tszcs is tsz-szé alakult át, és a szervezés fő formája tsz-községek (-városok) kialakítása volt:;

x/ Itt jegyezzük meg, hogy az 1958-1962. évek összefoglaló szektoralakulási adatait a 66.sz. függelékben táblázatba foglalva szemléltetjük. Az itt közölt és a 66.sz.függelékben közölt adatok között lehetnek különbségek - ezek abból adódnak, hogy az adatok felvételének időpontjai és tárgyai különbözőek. (Van ahol év közepi, van ahol év eleji adatok szerepelnek, egyik adatban szerepelnek a másokban nem az "egyszerűbb" és egyéb szövetkezetek, egyik felvételben a családok, ill. a tagok szerepelnek, a másokban a keresők stb.)

xx/ Győr-Sopron, Szolnok, Veszprém és Komárom megyében például lényegében befejeződött az átszervezés. Győr-Sopronban 92,8, Szolnokban 88,4, Veszprém megyében 81,6, Komárom megyében 75,3 %-ra növekedett a szocialista (állami és szövetkezeti) szektor területi részesedése.

- a középparasztok tömegeit is beléptették a tsz-ekbe.^{x/}

Második szakasz: 1959. novemberétől 1960. márciusáig.

Ekkor a szövetkezetekbe vitt mezőgazdasági terület meghaladta a 3,5 millió kat. holdat, a tsz-be lépett családok száma 328 ezerrel, a tagok száma 380 ezerrel növekedett. 1960. júniusáig a szövetkezeti szektor részesedése a mezőgazdasági területből elérte a 45 %-ot (a szántóterület a 60 %-ot). E szakaszban Fejér, Somogy és Heves megye is tsz-megyévé vált, s az ország városainak és községeinek 70 %-a lett tsz-község.

Harmadik szakasz: 1960. novemberétől, 1961. februárjáig.

Ebben az időszakban a mezőgazdasági szövetkezetek összes területe mintegy kétmillió kat. holddal növekedett. Az ekkor szövetkezetekbe lépett családok száma 291 ezer, a tagok száma 340 ezer volt. Ezzel a szövetkezeti szektor részesedése az ország mezőgazdasági területéből mintegy 70 %-ra, szántóterületéből 75,5 %-ra növekedett.

Erre a "harmadik szakaszra" az volt a jellemző, hogy a mezőgazdasági művelés szempontjából kedvezőtlen adottságú területeken, továbbá a szőlőt, gyümölcsöt, zöldséget intenzív kisüzemi formában termelő vidékeken, végül a vegyes profilú, de szőlőkkel, gyümölcsökkel erősen tagolt, tanyás településeken tszcs-eket, szakszövetkezeteket, vagy más egyszerűbb szövetkezeti formákat is szerveztek.

Lényegében 1961. februárjában befejeződött a magyar mezőgazdaság kollektivizálása. Az átszervezés befejezését megállapító és értékelő MSzMP KB-határozat, 1961. február 17-én így fogalmaz: "... az ipar után a mezőgazdaságban uralkodóvá vál-

^{x/} 1958. december 31-én a földnélküli tsz-tagok aránya a tagság 53,5 %-át tette ki. Ez az arány 1959. december 31-ig 20,6 %-ra csökkent, s ugyancsak 1959. december 31-ig a 8 kat. holdnál nagyobb területtel tsz-be léptettek aránya a tagságban felülmúlta a 30 %-ot.

tak a szocialista termelési viszonyok... E győzelem következtében fejlődésének új szakaszába lép az egész magyar nép és maga a dolgozó parasztság."x/

A mezőgazdaság 1959-1961. évi átszervezésének menetét számos MSzMP KB és egyéb határozat és alapvető szövetkezeti kérdéseket meghatározó jogszabályok terelték a politikai, az ideológiai és a hatalmi érdekek által megkívánt irányba.xx/

Az átszervezés eredményeként 1961-ben a mezőgazdasági földek tulajdoni és használati viszonyainak a formái a következők szerint alakultak:xxx/

1. Az állami gazdaságok, amelyek az ország mezőgazdasági területéből 12 %-ban részesedtek^{xxxx/} állami tulajdonú földeken, nagyüzemi rendszerben gazdálkodtak, földhasználatukban az jelentette a változást, hogy fokozódott kereteikben a földkoncentráció: egyrészt egyesüléseik révén növekedett az egy gazdaságra jutó átlagterület, másrészt a tsz-ekkel történt földcserék útján mérséklődött földjeik elaprozódottsága, növekedtek táblaméreteik. (Az állami gazdaságok átlagos szántóterülete 1958-ban pl. 2850 kat. hold - 1611 hektár - volt, de ez többnyire 20-30 egymástól különálló, sok esetben több község határában elterülő tagból állott.)

x/ Az MSzMP határozatai és dokumentumai 1956-1962. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 497. old. (Az én kiemelésem. Gy.J.)

xx/ Lásd a 67.sz. függelékét.

xxx/ A következőkben közölt adatokat a Mezőgazdasági Adattár I. köt. 12-15. oldaláról (KSH 1965), továbbá Fazekas Béla: A mezőgazdasági tsz-mozgalom Magyarországon (Kossuth Könyvkiadó, 1973) c. könyvének 99-144. old. vettem.

xxxx/ Ebben az adatban nincs benne a különböző más állami vállalatok és a tanácsok földterülete, amelynek részesedése kb. 10 % volt.

2. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek földhasználati és földtulajdoni viszonyaira a következő tagoltság volt jellemző:

a) Az átszervezés befejezése eredményeként a mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatába került az ország mezőgazdasági területének mintegy a 70 %-a (a szántóterület 75,5 %-a).

- A termelőszövetkezetek használatában lévő szántóföldek 86 %-át közösen "nagyüzemi módon", 14 %-át a háztájiban egyénilleg "kisüzemi módon", művelték meg. (A termelőszövetkezetek használatába került szőlőterületből 1961-ben pl. 51 % volt a háztáji gazdaságok részesedése.)

- A termelőszövetkezeti földhasználatot már a kezdet-kezdetén, de főként később, végig az 1960-as években jellemezte a kapások részesművelésbe (családi művelésbe) adása, amely földhasználati formában az egyéni és a közös, a nagyüzemi és a kisüzemi művelés, s az akkori technikai-technológiai színvonalon az igen célszerű munkamegosztás (és érdekeltség is!) ötvöződött.

b) A termelőszövetkezeti használatba került földek tulajdonviszonyai 1961-ben a következő képet mutatják:

- földjeik 78 %-a "bevitt" föld, amely telekkönyvileg a tsz-be lépett tagok magántulajdonában maradt;

- a tsz-ek használatában lévő földek 22 %-a olyan állami tulajdonban lévő föld, amelyet az állam engedett át a közös gazdaságoknak ingyenes használatra. (1958-ban a termelőszövetkezeti földekben még 77 % volt az állami földek aránya...)

3. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportok, szakszövetkezetek és egyéb mezőgazdasági szövetkezetek - részesedéseiket és teljesítményeiket illetően - nem voltak jelentősek az átszervezés után sem. A tszcs-ék száma 1961. márc. 31-én 350 volt, 67.000 családdal, 72 ezer taggal, s 390 ezer kat.

hold (230 ezer hektár) összes területtel. A szőlő- és gyümölcs-termelő szakszövetkezetek, szakcsoportok és hegyközségek száma 119 volt, 30.000 taggal, s 60 ezer kat. hold (35 ezer hektár) összes területtel. A tszcs-ék és az egyéb "egyszerűbb" szövetkezetek együttes részesedése az ország mezőgazdasági területében ekkor 3 % körül alakult.

A tszcs-ékhez és az egyéb egyszerűbb szövetkezetekhez tartozó földek a tagok egyéni tulajdonában voltak, döntő részben egyénileg, kisüzemi módon művelték ezeket a földeket, s csak kisebb részben végeztek közös művelést és nagyüzemi termelést.

Az egyéb mezőgazdasági szövetkezetekhez sorolták a halászati termelőszövetkezeteket is. Ezek egyidősek a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel, szervezetük és alapszabályuk is hasonló. Természetes vizeken és tavakon gazdálkodtak és gazdálkodnak ma is - földtulajdoni és földhasználati viszonyaik változatosak, kevés földet birtokolnak, s ennek döntő részét a tagok háztájként művelték és művelik.

4. Az egyéni gazdálkodás a mezőgazdasági területnek mintegy a 3 %-ára szorult vissza, s mintegy 2 %-ot tettek ki a munkások és az alkalmazottak illetményföldjei, kisegítő gazdaságai.

Földkoncentráció, szövetkezetegyesítések az 1961-1967 közötti időszakban

Az 1961-1967 közötti időszak kezdete a mezőgazdaság kollektivizálásának a befejezése, vége az 1967. évi IV. tv. (a földtörvény) megalkotása a szövetkezeti földtulajdon létrehozásának törvénybe iktatása.

Ezek az évek "a mezőgazdasági szövetkezetek megszilárdítása", "a szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás kialakítása" címszavakkal szerepelnek a tsz-történetírás lapjain.

Az időszakra valóban jellemző a termelőszövetkezetek nagyüzemi jellegű üzemi, vezetési és munkaszervezetének a kialakulása, eszközállományuk (álló- és forgóvagyon) gyarapodása, termelésük mennyiségi eredményeinek fokozatos növekedése.

Ugyanakkor erre az időszakra az is jellemző, hogy a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában jelentős földkoncentráció alakult ki: a szövetkezetek egyesítése útján. (Ugyanez a folyamat a mezőgazdaság állami szektorában, az állami gazdaságokban is végbement.)

A szövetkezeti területi méretek növekedése szinte kezdetől, az 1950-es évek elejétől fogva folyamatosan jellemezte a magyar mezőgazdaság szövetkezeti szektorát. Az 1950. évi 213 hektárról pl. 1956-ig 351 hektárra, 65 %-kal emelkedett az egy tsz-re jutó földterület nagysága. Ugyanebben az időben emelkedett az egy tsz-tagra jutó földterület mérete is: 3,87-ről 5,95 hektárra (55 %-kal).^{x/} Ekkor azonban még szórva-nyosan fordultak csak elő tsz-egyesítések, a területnövekedésnek más okai (pl. állami földek juttatása, középparasztok tsz-be léptetése) voltak...

A szövetkezeti egyesítések a tömeges szövetkezetszervezés periódusában, 1959-1961-ben váltak gyakoriakká, s már ekkor is minden egyesítést "felülről" (járástól, megyétől) kezdeményeztek, miután megtörtént egy-egy település "szövetkezetesítése". A szövetkezetszervezés mintegy, első lépésnek, az egyesítés pedig második lépésnek számított a "szocialista szövetkezeti nagyüzemek" kialakítása útján.

Ebben az időszakban, 1959-1961-ben mintegy 1500 szövetkezetegyesítés történt.^{xx/} Szinte szólamná vált: "egy falu - egy tsz". Az egyesítések oka akkor kettős volt:

x/ Lásd a 68.sz. függelék

xx/ Fazekas Béla: A mezőgazdasági tsz-mozgalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 145. old. Továbbá: 69.sz.függelék.

Egyrészt azért történtek tsz-egyesítések, mert a nagyobb községekben alakult több tsz nehezen tudott megosztózni a település határán; volt, amelyik jobban járt (jobb földekhez jutott), volt amelyik rosszabbul járt (rosszabb földekhez jutott) az osztozkodáskor. Ezeket a különbségeket az egyesítéssel meg lehetett szüntetni...

Másrészt azért egyesültek tsz-ek, mert a gyengébb szövetkezetek tagsága viszonylag könnyen belement abba, hogy szövetkezetük egy erősebb, jobban gazdálkodó tsz-szel olvadjon össze. A jobban gazdálkodók pedig akkor egyeztek bele - ha nehezen is -, ha ezáltal megoldhatták pl. munkaerőgondjaikat, vagy éppen földterületeiket (tábláikat) egészíthették ki így előnyösen.

Az átszervezés befejezése után már egészen más indokok alapján történtek az egyesítések. Ekkor már a "nagyüzemi keretek bővítése", az "optimális üzem nagyság kialakítása" került a szakvezetés, a kutatások, valamint a helyi (megyei, járási, városi, községi) párt és állami vezetés érdeklődésének a középpontjába. Az országos hatalmi és igazgatási centrumok (MSzMP KB, Minisztertanács, FM) nyíltan nem ösztönöztek,^{x/} de burkoltan igencsak emlegették: "az ésszerű szövetkezeti méretek kialakítását", s eltúrték az ezzel kapcsolatos "túlkapásokat" is. Azt mondhatjuk, szinte általános volt a vélemény^{xx/}, hogy a nagyobb méretű gazdaságokban tágabb tere nyílik a korszerű technika alkalmazásának, az új tudományos eredmények, valamint a korszerű üzemi és munkaszerve-

x/ Időnként tsz-egyesítést nehezítő központi intézkedések is születtek. Az FM ill. a MÉM engedélye kellett az egyesítéshez.

xx/ Nyilvánvalóan hatott az agrárgazdasági szemléletre az is, hogy a többi szocialista országban is növekedtek a szövetkezetek méretei, s a hazai iparban is erőteljes centralizációs folyamatok (vállalategyesítések) mentek ez időben végbe. Az ideológiának is volt egy olyan sugallata, hogy egy szövetkezet "minél nagyobb, annál szocialistább"...

zési eljárások bevezetésének, a munkaerő ésszerűbb felhasználásának, a termelési szerkezet célszerűbb alakításának stb.^{x/}, s ezek révén a gazdaságosság fokozásának.

Továbbá: ösztönözte a tsz-egyesítéseket - közvetve - az is, hogyan egyre inkább fokozódott a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában is a "gazdaság pártirányítása", és az állami szervezetek (tanácsok, bankok, kereskedelmi és egyéb vállalatok stb.) egyre közvetlenebb, s egyre nyíltabb, drasztikusabb beavatkozása a szövetkezetek életébe és gazdálkodásába^{xx/}. A központi, a regionális és a helyi párt- és tanácsi apparátusokba egyre több szakember (legalábbis: iskolázott ember) került. A mezőgazdasági osztályoknak, csoportoknak, referenseknek növekedett a felelősségük a "hatáskörükbe" tartozó mezőgazdasági szövetkezetek eredményes gazdálkodásáért. A korabeli párt-határozatok egyre élesebben vetik fel a gyengén gazdálkodó szövetkezetek gazdálkodásának a megjavítását. Ennek az volt a legegyszerűbb útja-módja, hogyan az ilyen szövetkezeteket "eltüntették", beolvasztották a közepesen, vagy jól gazdálkodó szövetkezetekbe, amelyekkel így "lenyelezték" a problémákat. Meg hát egyszerűbb is volt "a területen" kevesebb számú szövetkezetet "irányítaniuk" az állami és pártszerveknek, az apparátusoknak, funkcionáriusoknak mint többet...

Végeredményben a tsz-ek száma az 1961. 4204-ről 1967-ig 3033-ra - 28 %-kal - csökkent. (Az egyesítések 40 %-a egy év alatt - 1961 és 1962 között - történt, mintegy ezzel téve fel az átszervezés befejezésére a koronát.) Az egy tsz-re jutó földterület nagysága ezzel 1016 hektárról 1463 hektárra (44 %-kal)^{xxx/} növekedett.

x/ Lásd a 70.sz. függelék

xx/ Lásd a 71.sz. függelék

xxx/ Lásd a 72.sz. függelék

Az egyesítések évenként számos tsz-t érintettek, s nagy létszámú tsz-tagság helyzetét változtatták meg, nagy területű mezőgazdasági termőföldeket "mozgattak meg" újra. Amint az a korabeli számításokból kiderül 1960-ban az összes tsz 20, 1961-ben 19,5, 1962-ben 5,1, 1963-ban 9,9 %-át egyesítették, s ez 1960-ban a tsz-tagság 13,6, 1961-ben 14,1, 1962-ben 3,9, 1963-ban 7,9 %-át érintette. 1960-ban az egyesítésekkel "megmozgatták" a tsz-földek 13,5, 1961-ben 14,9, 1962-ben 4,0, s 1963-ban 7,3 %-át.^{x/}

Szektorsziñten a tsz-ek mezőgazdasági területe ezidőben alig változott, 1961 és 1967 között mindössze 3 %-kal növekedett. Szektoron belüli változások voltak: földrendezések, egymás közötti ill. állami gazdaságokkal való földcserék. Az egyesülések következtében fokozatosan kialakultak a "nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas táblaméreték", átformálódtak a községek-városok határai, ahol is most már véglegesen eltűntek a mezsgyekaróknak a nyomai, de a földvédelem addig kialakult módszerei és "műtárgyai" is (fasorok, vízlevezető árkok, csatornák, átereszek stb.)

A szövetkezetek egyesítésének nem voltak egyértelműen pozitívek a gazdasági eredményei - arról nem is beszélve, hogy emberileg egyértelműen negatív volt az eredmény, hisz

- az egyesítések döntő többsége a szövetkezeti tagság akarata ellenére (jobb esetben "meggyőzése" eredményeként), különböző manipulációkkal ment végbe;

- a megnagyobbodott tsz-ekben fokozódott a szövetkezeti tagság tulajdonosi elidegenedése, a vezetési hierarchiának való alárendeltsége, kiszolgáltatottsága stb.

^{x/} Lásd a 73.sz. függelék

Egy - a téma vonatkozásában - ekkor írt, átfogó jellegű könyvben ez áll:

"Az egyesült termelészövetkezetek jelentős részénél az egyesülés előtti gazdasági helyzethez viszonyítva nem következett be javulás. Az 1960-ban történt 385 egyesülés közül 238-ban, az 1961-ben történt 358 egyesülés közül 147-ben csökkent átmenetileg - az egyesülés előtti helyzethez viszonyítva - a gazdálkodás színvonala. Kedvezőtlen volt az is, hogy az egyesült termelészövetkezetekben az egységnyi területre jutó ráfordítások 10-12 %-kal meghaladták az országos átlagot."^{x/}

Tovább folytatódott a földkoncentráció az állami gazdaságokban is. 1950 és 1958 között az állami gazdaságok száma 375-ről 417-re emelkedett, de egyúttal - az államnak "felajánlott" magánparaszti földekből eredően - az egy gazdaságra jutó földterület 1266,7 hektárról, 2330,9 hektárra növekedett. 1958 és 1970 között viszont az állami gazdaságok száma 417-ről 180-ra csökkent (összevonásokkal!), s az egy gazdaságra jutó földterület 2331 hektárról 5544 hektárra, 2,4-szeresére növekedett.^{xx/}

A gazdaságirányítás 1966-1968. évi reformja. A szövetkezeti földtulajdon 1967-1969. évi létrehozása

A gazdaságirányítási rendszer általános reformját a mezőgazdaság irányításában megelőzte néhány olyan alapvető intézkedés, amely mintegy "kísérlete" volt a nemzetgazdaság állami irányítása 1968. évi megváltoztatásának. Az 1965-1966-os gazdasági évtől kezdve pl. a tsz-ek nem kaptak termelési és fel-

^{x/} Nagy Sándor: A termelészövetkezeti gazdaságok ésszerű nagysága. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 76. old.

^{xx/} Lásd a 74.sz. függelék

vásárlási irányszámokat. Megszűnt az előzetes tervekészítés, valamint a szerződéskötésekkel kapcsolatos előzetes tanácsi koordináció, a hatósági közbeavatkozás. Ezzel az intézkedéssel az új gazdaságirányítási rendszernek azt a fontos alapelvét, hogy a vállalatok gazdálkodásának irányítását kötelező tervutasítások nélkül, a közvetett gazdasági szabályozókkal (ár-, adó-, hitel-, kamat-, támogatási stb. politikával) is meg lehet valósítani, a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában két évvel az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése előtt sikeresen "kipróbálták".

1966 január elején az állam 9 %-kal emelte a mezőgazdasági árszínvonalat, 1967. január 1-én pedig lényeges termelőszövetkezeti hitelrendezést (hitelek elengedését) hajtottak végre. Mindezek javították a tsz-ek jövedelmi viszonyait és elősegítették a "közvetett" (indirekt) irányítás kísérletének a sikerét.

A reform gazdasági önállóságot, az állam és a szövetkezetek kapcsolatainak "lazítását", a szövetkezeti jelleg (elvek) következetesebb érvényesítésének tiszteletben tartását, a vállalati gazdálkodás kibontakozásának a lehetőségeit ígérte a mezőgazdasági szövetkezeteknek.^{x/} Sem az MSzMP-nek a reformmal kapcsolatos irányelvei, sem a KB-határozat nem tartalmazott olyan passzust, amelyből a szövetkezeti földtulajdoni és földhasználati viszonyok bármiféle változtatására következtetni lehetett volna...

Magyarországon a mezőgazdasági termelőszövetkezetek - néhány kivételtől (pl. belterületi építési telek) eltekint-

^{x/} Lásd az MSzMP KB irányelvei a gazdasági mechanizmus reformjára (1966. május) és az MSzMP KB 1966. május 25-27-i ülésének határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról. In: Az MSzMP határozatai és dokumentumai. 1963-1966. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 399-408.old. valamint 471-474. old.

ve - nem szerezhettek földtulajdont.^{x/} A szövetkezeti közös gazdaságok által használt földterület^{xx/}

- a szövetkezetbe lépett emberek (családok) által be-
vitt^{xxx/} földekből;

- az állam által a szövetkezetek "ingyenes és örökös" használatába átadott állami földalapi területekből^{xxxx/};

- egyéb állami tulajdonban lévő földekből;

- esetleg bérelt földekből tevődött össze.

A magyar mezőgazdaság szövetkezeti átszervezése közben és az átszervezés befejezése után egyre több szövetkezeti tag lépett ki a szövetkezetekből, legtöbbjük a faluját is elhagyta. Továbbá: sok családban a legöregebbek voltak a földtulajdonosok, ők léptek be a szövetkezetbe földjükkel, a fiatalabb családtagok pedig az iparban, állami gazdaságokban stb. vállaltak munkát. Így az 1960-as évek közepére a kilépések, az elhalálozások miatt egyre jobban növekedett a mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában lévő olyan földterületeknek a mennyisége és aránya, amelyeknek a tulajdonosa "kívülálló" volt, nem volt tagja a szövetkezetnek.^{xxxxx/}

x/ Lásd a 75.sz. függelékét

xx/ Lásd a 76.sz. függelékét

xxx/ Lásd a 77.sz. függelékét

xxxx/ Lásd ugyancsak a 77.sz. függelékét

xxxxx/ Lásd a 78.sz. függelékét

Azért fontos erre utalni, mert ez volt az alapvető ürügye "A földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvény"^{x/} megalkotásának, amely végül is "létrehozta" a közös szövetkezeti földtulajdont a magyar mezőgazdaság szövetkezeti szektorában.

E törvény megalkotásának a következő volt a menete:

1. Az MSzMP IX. kongresszusán (1966. nov. 28 - dec. 3.) úgy határoztak, hogy: "Alapvető politikai és gazdasági érdekek fűződnek a földtulajdon olyan rendezéséhez, amely megvalósítja a nagyüzemi földhasználat és földtulajdon egységét, a szövetkezeti földtulajdont. Meg kell teremteni az elvi és törvényes lehetőségeit annak, hogy a termelőszövetkezetek használatában levő földek megfelelő megváltási ár ellenében termelőszövetkezeti tulajdonba kerülhessenek."^{xx/}

2. Nem kellett sokáig várni, a kongresszus után egy jó félévre az országgyűlés már el is fogadta az új földtörvényt, s villámgyorsan megszülettek a kormány szintű jogszabályok és a miniszteri rendeletek a törvény végrehajtására.

A szövetkezeti földtulajdon keletkezésének a forrásait is meghatározta a törvény. A termelőszövetkezet a szövetkezeti földtulajdont

- a termelőszövetkezettel tagsági viszonyban nem álló személyek (kívülállók) tulajdonában lévő, de termelőszövetkezeti használatban levő földek kötelező megváltásával;

- állami tulajdonban lévő földeknek termelőszövetkezeti tulajdonba átengedésével;

- földfelajánlások (tsz-tagoktól, házastársuktól, özvegyüktől, örököseiktől, földjáraadókra jogosult idős személyektől stb.) elfogadásával;

^{x/} Lásd a 79.sz. függelék

^{xx/} Az MSzMP IX. kongresszusának határozata. In: Az MSzMP határozatai és dokumentumai. 1963-1966. Kossuth Könyvkiadó 1968. 545. old.

- a polgári jog szabályai szerint szerezheti meg.

Bennünket a továbbiakban elsősorban az un. "kívülálló"-k^{x/} termelőszövetkezeti használatban lévő földjeinek a kötelező megváltása érdekel elsősorban bár a "földmegváltás" kiterjedt egyéb, közösségi tulajdonban lévő földekre is és a tsz-tagok (a "kívülálló"-nak nem minősülő személyek) is felajánlhatták a tsz-nek "megvétele" a földjüket, továbbá a tsz-ek az általuk használt állami földeket is "megválthatták".^{xx/}

A szövetkezeti földtulajdon létrehozásának deklarált indokai a következők voltak:

A törvény preambulumban olvashatjuk:

"A termelőszövetkezeti mozgalom eredményei lehetővé teszi, ugyanakkor a szövetkezeti gazdálkodás biztonságához fűződő alapvető politikai és gazdasági érdekek és a gazdaság-irányítás reformja megkívánják a nagyüzemi földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztését. A földtulajdon és a földhasználat egységének megteremtése és fokozatosan a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása a szocialista mezőgazdaság továbbfejlesztésének, különösen a termelőszövetkezetek gazdasági önállósága megszilárdításának fontos előfeltétele." (Az én kiemeléseim. Gy.J.)^{xxx/}

Majd a törvényhez fűzött ún. "Indoklás"-ban a következők szerepelnek:

- "Állandó törekvés volt, hogy a ...nagyüzemi táblákba összevont földek még abban az esetben is a termelőszövetke-

x/ Lásd a 80.sz. függelék

xx/ Lásd a 81.sz. függelék

xxx/ Lásd a 79.sz. függelékben megjelölt forrásmű 265.old.

zetek használatában maradjanak, ha a használat alapjául szolgáló jogviszony megváltozik vagy megszűnik. Ennek megvalósításához jelentős segítséget nyújtott a bíróságok helyes gyakorlatára is."^{x/}

- "Az idegen tulajdonban lévő földek használata - folytatja az "Indoklás" - nagy terhet ró a termelőszövetkezetekre.^{xx/} A kívülállóknak egyre nagyobb számmal lépnek fel a szövetkezeti földhasználat biztonságát zavaró, földkiadásra és haszonbér növelésére irányuló igényekkel."

- "A használat és a tulajdon egységének fokozatos megteremtése elősegíti a zavartalan nagyüzemi gazdálkodást. A termelőszövetkezeti földtulajdon mint a társadalmi tulajdon része, ugyancsak erősíti a szocialista termelési viszonyokat, kizárja a földek magántulajdonba való visszakerülését."^{xxx/}

A törvény végrehajtása során a "kívülállók" minősítését tisztázták; a megváltandó földeket meghatározták, felmérték; a mentesítési kérelmeket elbírálták; maga a tulajdonváltozás folyamata 1969. jan. 1-én vette kezdetét, s 1970-től kezdtek meg a "térítés"-ek fizetését.^{xxxx/}

A szövetkezeti földtulajdon megszüntetését, létét politikusok, gyakorlati szakemberek, tudósok, politikai testületek - deklarált nyilatkozataikban - egyértelműen pozitíven értékelték.^{xxxxx/} Magának a szövetkezeti közös földtulajdon létének kétségtelenül meg kell adni a jogosultságát, de az a szövetkezeti földtulajdon, amely az 1967. évi földtörvény alapján jött létre itt Magyarországon, már születésének

x/ Lásd a 82.sz. függelék

xx/ Lásd a 83.sz. függelék

xxx/ Lásd a 79.sz. függelékben közölt forrásmű 307-308.old.

xxxx/ Lásd a 84.sz. függelék

xxxxx/ Lásd a 85.sz. függelék

pillanatától hordoz magában néhány igen lényeges "szépséghibát." Mindenekelőtt az ún. "kivülállók" földjének a kötelező megváltása az, ami igen lényeges átértékelést követel (ez volt ugyanis a szövetkezeti földtulajdon keletkezésének alapvető és legbővebben buzogó forrása). Miről is volt szó a kivülállók földtulajdonának szövetkezeti tulajdonná való átalakításában?

1. Ennek a tulajdonkeletkezésnek - amilyent úgy tudom, hogy előtte nem ismert a történelem, s a jog sem - kényszer volt a bábája. Kényszerítették a földtulajdonosokat tulajdonuk átadására; kényszerítették a szövetkezeteket a tulajdon megszerzésére ("megváltására"), kényszerrel állapították meg a valóban jelképes "vételárat" (amit még a törvény is majdnem következetesen "térítés"-nek nevez). A vételárba beszámították a földjáradékot, ill. a haszonbért is! Így lényegében ez a bizonyos "térítés" öt évi földjáradékkal, ill. haszonbérrel volt egyenlő. Valójában ingyen történt ez a "megváltás", hisz a termelőszoövetkezet miközben fizette a részleteket, használta a földet... Tehát ebben a földtulajdon-változtatási akcióban nyomát sem lelmi a szabad elhatározásnak, egyezkedésnek, megállapodásnak...

2. A parasztok be lettek csapva. Amikor ugyanis beléptek a termelőszoövetkezetbe nem volt arról szó, hogy kilépésük esetén elvesztik bevitt földjük tulajdonát, sőt arról volt szó - s ezt törvényerejű rendelet szavatolja, s implicite a párt ideológiai tételei, határozatai és deklarációi sem elleneztek^{x/} 1966. novemberéig -, hogyan kilépés esetén a bevitt földjükkel azonos értékű, sőt lehetőleg azonos nagyságú földet vihetnek ki a szövetkezetből. (Zárójelben jegyzem meg, hogy sem az MKP, sem az MDP, sem az MSzMP, de a többi szocialista és nem szocialista ország kommunista pártjai közül

^{x/} Lásd a 86.sz. függelék

egyik sem hirdette és hirdeti meg programjaiban a kistulajdonosok direkt módon való kisajátítását. E pártok ideológiájában a tőkés és a nagybirtokosok kisajátítása szerepel, s a parasztok, ill. a kispolgárok "szocialista útra vezetését" a szövetkezeti mozgalom keretében képzelik el, de arról sehol sem esik szó, hogy a szövetkezetből kilépő, vagy más módon "kívülálló"-nak minősülő személy kistulajdonát, e személyek megkérdezése és beleegyezése nélkül, állami kényszerrel, s jelképes térítéssel közös szövetkezeti tulajdonná kell átalakítani.) Mindenesetre mi véghez vittük a kistulajdonosok kisajátításának és a szövetkezeti földtulajdonforma keletkezésének egy "eredeti magyar módszerét" - s ezt a földhasználat és a földtulajdon egyesítésének idejétmúlt szükségessége elvével meg is "ideológizáltuk" -, amit a történelem nem a pozitív tetteink között fog nyilvántartani...

3. Jogtörténeti, jogfilozófiai, politológiai kérdés: meddig terjedhet egyáltalán az állam hatalma polgáraival (polgárainak jelentős hányadával, nálunk ez esetben százezeivel) szemben? Mennyire van a polgár (a még csak kizsákmányolónak sem minősíthető kispolgár) az állami hatalomnak - esetünkben az uralkodó pártnak, s az országgyűlésnek (hisz ezek "alkották" meg a törvényt!) - kiszolgáltatva! Egyébként joggal merül fel, hogy az a parlament, amely ezt a törvényt jóváhagyta mennyire volt legitim; nem volt-e problémás már ennek a parlamentnek is a "keletkezése"? Továbbá: mennyire volt demokratikus a működése?^{x/}

Most sokan mondják, hogy "törvényes úton" jutottak hozzá a mezőgazdasági szövetkezetek a tulajdonukban lévő földhöz... Azt hiszem: ezt nem lehet ilyen határozottan kijelenteni. S mindezért még túlságosan sajnálni sem lehet a tsz-eket,

x/ Lásd a 87.sz. függelék

még akkor sem, ha valóban nem tekinthetők "vétkes"-nek ebben a rájuk kényszerített tulajdonszerzésben. Mert azért tulajdonképpen jól jött nekik ez a "földtulajdon" (pl. mentesültek a földjáradék, a földhaszonbér fizetésétől), s komoly vételár helyett jelképes "térítés" ellenében jutottak legfontosabb termelési eszközüknek, a földnek a tulajdonához...

A kívülállók földjének kötelező megváltásáról semmi esetre sem lehet azt mondani, hogy ez általánosan elfogadott, a civilizált világban jogszerűnek és a társadalom által erkölcsösnek ítélt tulajdonszerzési módozat. Ezért lehetséges, sőt szükséges az így szerzett tulajdon létjogosultságát - ab ovo - megkérdőjelezni.

A tsz-tagok és más magánszemélyek földfelajánlását és ennek elfogadását másképpen kell megítélni, mert ez nem direkt kényszer hatására történt. Ugyancsak más tulajdonszerzési mód volt az állami földek átengedése (ez éppenséggel lehetett ajándékozás is!), bár ezek a földek - többségükben - valamikor ugyancsak magánföldek voltak, amelyeket a mezőgazdaságból menekülő parasztok indirekt kényszerűségből ajánlottak fel annak idején - különösen az 1950-es évek első felében - az államnak...

Törekvések a mezőgazdaság iparosítására. A szövetkezetegyesítések második hulláma (1967-1975)

Ezt a periódust két lényeges esemény határolja: kezdeté az 1967. évi IV. törvény (az un. földtörvény) alapján a szövetkezeti földtulajdon kialakítása; végpontja pedig az MSzMP 1975. márciusában tartott XI. kongresszusa, s az e kongresszuson elfogadott Programnyilatkozat kihirdetése, amely meghatározta a "fejlett szocialista társadalom" megteremtésének az elkövetkező 15-20 évre vonatkozó fő feladatait, hogy "... közelebb jussunk történelmi célunkhoz, a kommunizmushoz."^{x/}

^{x/} Az MSzMP határozatai és dokumentumai. 1971-1975. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 957. old.

E korszak jelentős események hordozója a magyar agrártörténetben, a parasztság, a falvak sorsának alakulásában, s a földviszonyok változásaiban.

- Létrejött a szövetkezeti földtulajdon, amelynek "eredményeként" 921 ezer embert fosztattak meg jogos tulajdonától, s minőségileg változott meg a földtulajdonlás struktúrája.^{x/}

- Ismét több mint százezren hagyták el a szövetkezeteket, a falvakat, változtattak munkahelyet, lakóhelyet.^{xx/}

- Ebben az időszakban bontakozott ki a falvak "arculatának" és a települések "egzisztenciájának" lényeges átalakulása.

- Tovább folytatódott a szövetkezetek egyesülése is, amelynek eredményeként nemcsak a mezőgazdaság iparosodása vette kezdetét, de beteljesedett a termelőszövetkezetek szövetkezeti jellegének a felszámolása és a szövetkezeti tagok szövetkezettől való elidegenedése is.

- Felszámolódtott az un. "egyszerűbb szövetkezetek" sokszínűsége, amely még részben magában hordozta a paraszti önszerveződés utolsó maradványait.

A szövetkezeti földtulajdon megteremtésével kapcsolatos akciósorozat tehát egyrészt betetőzése volt a parasztság földtulajdontól való megfosztásának; másrészt - együttjárva a szövetkezeti földhasználat szövetkezeten kívülről eredő (állami) agyonszabályozásával, valamint a szövetkezeten belüli egyre fokozódó centralizációjával - további erőteljes motivációja volt a szövetkezeti parasztság szövetkezettől való elidegenedésének, harmadrészt előfeltétele volt a további szövetkezet-egyesítéseknek, mamutszövetkezetek alakulásának.

x/ Lásd a 88.sz. függelékét.

xx/ Lásd a 89.sz. függelékét.

Mindenesetre a "fejlődés" odavezetett földkérdésben is, hogy az MSzMP XI. kongresszusán (1975-ben) jóváhagyott Programnyilatkozat már így fogalmazhatott: "A hatályos földtörvény alapján megindult folyamatot továbbfejlesztve, el kell érni, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában lévő minden föld fokozatosan oszthatatlan szövetkezeti tulajdonná alakuljon, s ne lehessen adásvétel tárgya."^{x/}

A főleg központilag inspirált, 1961 és 1967 közötti szövetkezetegyesítések első hullámának eredményeként:

- a mezőgazdasági tsz-ek száma 4204-ről 3033-ra csökkent (72 %-ra);

- az egy szövetkezetre jutó földterület nagysága 1016 hektárról 1463 hektárra (144 %-ra) növekedett;

- az egy szövetkezetre jutó szövetkezeti tagok száma 265 főről 336 főre (127 %-ra) emelkedett.^{xx/}

Az MSzMP és az állam legfelsőbb szervei (KB, PB, Minisztertanács, MÉM) deklaráltan úgy ítélték meg, hogy a szövetkezeti méreteket illetően 1967-1968-ra kialakultak a szükséges "nagyüzemi keretek", - erről számos párthatározat is ilyen szellemben nyilatkozott - s a fő feladat most már e "kereteket" szocialista vonásokkal erősíteni, nagyüzemi tartalommal "megtölteni", hatékony, jövedelmező gazdálkodással megszilárdítani, s a "koncentrációt" inkább a különböző társulások és együttműködések útján kell fokozni. Kétségtelen, annyi foganatja volt az új szellemi sugallatoknak, hogy bővültek a koncentráció formái. A szövetkezeti összevonások mellett jellemzővé vált: a saját és az állami erőből történő felhalmozások fokozódása; a tevékenységi kör bővítése (ipari, szolgáltatási, kereskedelmi stb. tevékenységek); társulások alakítása; a közös és a háztáji integrációja.

^{x/} Az MSzMP határozatai és dokumentumai. 1971-1975. Kossuth Könyvkiadó 1978. 960. old.

^{xx/} Lásd a 90.sz. függelék

Ennek ellenére nem állt meg a szövetkezetegyesítések folyamata sem a vizsgált 1967-1975. közötti időszakban. Ez azonban most már nem annyira központi sugallatra (inkább központi "elnézésre", "túrásra") alapozódott. A szövetkezetegyesítésekben inkább regionális és helyi ambíciók (megyei, járási párt és tanácsi inspirációk, sokszor erőltetések; szövetkezeti elnökök hatalmi törekvései stb.), szabályozásbéli "ösztönzők" játszottak most már lényegesebb szerepet. Vázlatosan jellemezve a helyzetet a következők történtek:

- A mezőgazdasági termelőség szövetkezetek száma, mintegy újabb 1400 szövetkezet más szövetkezetbe történt "beolvadása" és különböző más egyesítések miatt 1975. végéig - az 1967. évi 3033-ról - 1958-ra (53 %-ra) csökkent.

- Az egy mezőgazdasági termelőség szövetkezetre jutó közös mezőgazdasági terület ugyanezen időben 1463 hektárról 2839 hektárra (194 %-ra) növekedett.

- Az egy mezőgazdasági termelőség szövetkezetben foglalkoztatott tagok és alkalmazottak száma az 1967. évi 268 főről 354 főre (132 %-ra) emelkedett.^{x/}

Még annyit e korszak jellemzőiről, hogy a mezőgazdasági termelőség szövetkezetek egyesülése 1971-1972-ben megtorpant. 1970-ben 235, 1971-ben már "csak" 68, 1972-ben pedig már "csak" 59 termelőség szövetkezet szűnt meg egyesítés miatt. Az iparszerű termelési rendszerek terjedésének - valamint a mezőgazdaság iparosítását ("gyárszerű mezőgazdasági termelés", "nagytechnika", "ipari mezőgazdaság") sürgető, a szövetkezetek vállalatiságát egyoldalúan túlhangsúlyozó, sokszor a gigantómániát sem nélkülöző elméletek gyors terjedésének - és a "tudományosság" mázába öltöztetésének! - ezzel együttjárása miatt az a felfogás vált mind az agrárpolitikában, mind pedig a tudományos életben általánossá, hogy az 1970-es évek elejére

x/ Lásd a 91.sz. függelék

kialakult "üzemi méretek" még mindig nem felelnek meg a nagy teljesítményű gépek (a "nagytechnika") alkalmazásának, az iparszerű mezőgazdasági termelés általánossá válásának (ezekhez nagy táblák kellene), s az erőforrásokat is koncentrálni kell! Ezért - és az állami gazdaságok koncentrációját is példának tekintve - 1973-tól kezdődően évről évre ismét fokozódott a kisebb termelőszövetkezetek (szakszövetkezetek is!) nagyobbakba olvasztása. (1973-ban 115, 1974-ben 282, 1975-ben 319 ilyen akciót bonyolítottak le a szövetkezeti szektorban).^{x/} 1975-ben 1500 hektárosnál nagyobb volt a közös gazdaságok 84 %-a, a használatukban lévő földterület pedig a tsz-ek összes földjének 95 %-át tette ki.^{xx/} Már 1972-ben 324 szövetkezetnek a földje hat vagy még több község (város) határához tartozott és csupán a szövetkezetek 25 %-ának a földjei voltak egy községben (városban). A birtoktagok átlagos nagysága 1972-ben 500 hektár volt (1962-höz képest 1972-ig ötszöröse-re nőtt - 1975. évi adatot nem találtam, de ez becslésem szerint mintegy 600-700 hektár körül alakult).

A mezőgazdasági tsz-ekben tehát 1967 és 1975 között erőteljes centralizációs, gigantómániás, a műszaki fejlődést illetően elsősorban extenzív, s csak kisebb részben intenzív jellegű folyamatok mentek végbe ebben az időszakban (az ún. "nagytechnikát" is inkább kvantitatív mint kvalitatív ismérvek jellemezték!). Megfelelő sajátosságokkal ugyan, de ugyan-ez történt a mezőgazdasági szakszövetkezetekben és az állami gazdaságokban is...

- x -

^{x/} V.ö.: Fazekas Béla: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 231-232. old.

^{xx/} Lásd a 92.sz. függelék

Az "egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezeteket" is "szabványos" kaptafára erőltető 1967. évi III. tv. és konkrétan az 50/1968. (XII.31.) sz. kormányrendelet végrehajtásának eredményeként, az akkor még többszínű "egyszerűbb" szövetkezetekből egyrészt mezőgazdasági szakszövetkezetek, másrészt jogi személyiséggel nem rendelkező, az áfészek kereteiben működő un. mezőgazdasági társulások lettek. (Ez utóbbiak voltak a még ma is működő mezőgazdasági szövetkezeti szakcsoportok elődei.)

Hazánkban 1969. januárjában 1962 un. egyszerűbb szövetkezet (tszcs, szőlő- és gyümölcsstermelő szakszövetkezet, önálló hegyközség, szakcsoport, társulás stb.) működött, összesen mintegy 300 ezer hektár földön, 127 ezer taggal, 4369 alkalmazottal. Ezekből:

- 238 s z a k s z ö v e t k e z e t alakult, 280 ezer hektár földön, 78 ezer taggal, 4300 alkalmazottal;

- a mezőgazdasági t á r s u l á s o k száma 1724 lett, földjük összes területe 2600 hektár, tagjaik száma 50 ezer, alkalmazottaik száma 78 fő volt.

Az egyszerűbb szövetkezetek az ország mezőgazdasági területének mintegy a 4-5 %-át hasznosították, de jelentőségük messze túlnőtt ezen: igen nagy volt a szerepük a szőlő-, a gyümölcs- és a zöldségtermelésben, egyes kisállatok (nyúl és egyéb prémesállatok, méhek, galambok, baromfiak stb.), helyenként sertések, juhok, esetleg szarvasmarhák tenyésztésében. Pl. a volt szőlő- és gyümölcsstermelő szakszövetkezetek földterületének 24-25 %-a, a volt tszcs-ék földterületének 13 %-a szőlő és gyümölcsös volt.

Centralizációjuk már szinte "átalakulásuk" kezdetén elkezdődött. 1970-ben már a szakszövetkezetek száma az 1969. évi 238-ról 225-re, 1972-ben 221-re csökkent, s időszakunkban (1969 és 1975 között és utána is) egyre erőteljesebbé vált egyesítésük egymással és beolvasztásuk a mg-i tsz-ekbe. A

rendelkezésünkre álló adatok szerint 1974-ben 123, 1977-ben már csak 98, 1981-ben pedig 61 szakszövetkezet működött mezőgazdaságunk szakszövetkezeti szektorában. Az egy szakszövetkezetre jutó földterület 1969-ben 1176, 1970-ben 1244, 1977-ben 2348, 1981-ben 2937 hektár volt. (Az egy szakszövetkezetre jutó tagok száma az 1969. évi 328 főről, 1981-re 426-ra növekedett!)^{x/}

Sok, önállóan is jól működött szakszövetkezet "felsőbb" inspirációra egyesült mezőgazdasági termelőszövetkezettel. (Szabolcs-Szatmár megyében például a szakszövetkezeteket - az egyéni földhasználat és gazdálkodás jelentős aránya miatt - a pártszervek nem tartották "szocialista szervezetek"-nek és mindent megtettek azért, hogy egyesüljenek a szomszédos termelőszövetkezetekkel. De ez a megítélés és gyakorlat más régiókban is jelentkezett!) A szakszövetkezetek más része egymással egyesült. (Néhány megszűnt, s vagyont, földjét termelőszövetkezet vagy állami gazdaság vette át).

Jellemző vonás időszakunkban az is, hogy növekedett a megmaradt szakszövetkezetekben a közösen, "nagyüzemileg" művelt földterületek aránya. 1969-ben 18, 1976-ban 38, 1981-ben 54 %-ra emelkedett a szakszövetkezetekben a közösen művelt földterületek részaránya. Ugyancsak a vizsgált időszakban bontakozott ki a nem-mezőgazdasági tevékenységek meghonosodása is a szakszövetkezetekben. (1974-ben már árbevételükből 36 % mezőgazdasági, 63 % pedig az ipari, kereskedelmi és a szolgáltatási^{x/} tevékenységek eredménye.) Mindezek következtében a közösen foglalkoztatottak között növekedett a szövetkezeti tagok aránya is: 1969-ben 15, 1981-ben

^{x/} Lásd a 93.sz. függelék

^{xx/} Ebben az adatban benne foglalják a tagjaikkal kapcsolatos felvásárlási és értékesítési, valamint szolgáltatási tevékenység is.

már 32 %-ot tett ki a közösen foglalkoztatottak között a tagság aránya.^{x/}

Végül azt kell megjegyezni, hogy a szakszövetkezetek többségében - tisztelet a kevés kivételnek - e fejlődés eredményeként, 1969 és 1975 között már kezdett kibontakozni egy olyan tendencia, hogy a tagok egyéni gazdaságainak egyre színvonalasabb kiszolgálása helyett a tagságtól nagyrészt elkülönült érdekű "közös gazdaság" fejlesztése került a szakszövetkezeti vezetés és a szakszövetkezetekkel kapcsolatos párt- és állami irányítás figyelmének a középpontjába, s a tagok gazdaságainak egyre magasabb szintű kiszolgálása helyett a "kereskedelmi kapcsolatok"-ra, s a 10 % "beszedésére" szűkült a szakszövetkezetek többségének a "szövetkezeti" tevékenysége...

- x -

Az állami gazdaságok centralizációja megelőzte a szövetkezeti szektorét, s ez volt a mezőgazdaság szocialista szektorában a legerőteljesebb: az összevonások és az állam részére történt paraszti (főleg: gazdag paraszti) "földfelajánlások" révén földterületeik megnövekedtek, számuk egyre csökkent, átlagos méreteik pedig egyre nagyobbak lettek.

1960-ban még 333, 1970-ben már 184, 1975-ben pedig csak 150 állami gazdaság volt hazánkban. Egy gazdaságra 1960-ban már 2914; 1970-ben 5548; 1975-ben pedig 6877 hektár mezőgazdasági földterület jutott, több mint kétszer akkora, mint

^{x/} Az adatok időpontjai meglehetősen "szeszélyesek". Ennek nem a kutatómunka hiányosságai, hanem az adatok statisztikai felvételének rapszodikus volta az oka.

amekkora akkor (1975-ben) a tsz-ek átlagterülete volt.^{x/} Földkoncentrációjuk tehát messze meghaladta és meghaladja a termelőszövetkezetekét, s már a vizsgált időszakban akadt közöttük néhány igencsak nagyméretű, 15-20 ezer hektáros mamutgazdaság!

Még annyit: a vizsgált időszakban kezdtek kialakulni a vertikális tevékenységet folytató, "igazi" mezőgazdasági nagyvállalatok az állami mezőgazdasági kombinátok. Az első ilyen vertikális nagyvállalat Tokajhegyalján alakult meg: Tokajhegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát néven, 1971-ben. Továbbá: a vizsgált időszak végén elkezdtek szerveződni az agrárripari egyesülések is, az első (a HAGE) 1976 őszén alakult meg. Ezek szerencsére nem változtattak a földtulajdoni és a földhasználati viszonyokon...

^{x/} lásd a 94., a 95. és a 96. sz. függelékeket.

6. A mechanizmus reform visszarendezése a földviszonyokban.
A kizárólagos állami földtulajdon doktrínájának uralma.
(1975 - 1987).

A 70-es évtized kezdete látványos válságtüneteivel (pl. 1973-as olajár-robbanás, recesszió) és a nemzetgazdaságok elé állított kihívásokkal (pl. szerkezetátalakítás) a világ-gazdasági korszakváltást jelezte. A túlélés új feltételeit és a modernizáció kihívásait a magyar gazdaság azonban jórészt válasz nélkül hagyta. Az egypártrendszer vezető elitjének hatalmi harcában ugyanis az a konzervatív szárny kerekedett felül, amely a gazdasági növekedés megtorpanásáért és a válság terjedéséért az irányítási mechanizmus reformkísérletét, személyileg a "piaci szocializmus" híveit okolta. Az ortodox marxizmus nevében fellépő, álreformer politikai vezetésnek így sikerült elérnie, hogy a pártállam szakítson az 1968. óta tervezett piacépítéssel és a "fejlett szocializmus" ideológiáját valamint gazdálkodási gyakorlatát az áru-értékkategóriákat visszaszorító "társadalmasítás" kiterjesztésére, az állami- "össznépi" tulajdon dominanciájára alapozza.

E retrográd politikai fordulat földviszonyaink sorsát is több, mint egy évtizedre megpecsételte. A földviszonyok szerves fejlődésének befagyasztása a gazdaság egyéb mozgásfolyamataihoz képest különös hátrányt is jelentett. Részben amiatt, mert a sorshatározó politikai diktátum, a Programnyilatkozat 15-20 év történelmi távra kényszerpályát jelölt ki a földviszonyok számára, amelyről sem külső, sem belső hatásokra nem térhetek le. Részben pedig a földtulajdon statikus jellege - az ésszerűtlenül merev, történelmi időhorizontú, parancsuralmi módszerű beszabályozástól eltekintve is - már önmagában útjában áll az elsajátítási szükségletstrukturához való rugalmas alkalmazkodásnak. Ilyen oldalról tehát a földtulajdon "mozgáskorlátozottsága", az egyéb

gazdasági kategóriák elmozdulását csak utólag, fáziskéséssel követő adaptációs képessége történetileg előrevetítette azt a veszélyt, hogy a földtulajdonnak kiosztott negatív szerep sokáig gátolni fogja a földszükségletek hatékony kielégítését, tehát a termőföld termelőeszközökénti elsajátítását a közérdek sérelmére fékezi.

A MSzMP XI. Kongresszusának Programnyilatkozata^{x/} a földet - hasonlóan több KGST-ország korábbi alkotmányos deklarációjához - a tulajdon formájától független nemzeti kincsnek nyilvánította. Erre és a társadalom "szocialista fejlődésének" igényére alapozta azt a követelményt, hogy "... a földnek a hasznosítása feleljen meg a társadalom, a dolgozó közösségek, az állampolgárok egyetemes érdekeinek." E cél érdekében "kezdetben korlátozni, később meg kell szüntetni az állami tulajdonban levő földek eladását, helyette be kell vezetni a közösségek és a magánszemélyek részére meghatározott időre szóló bérbe, illetve használatba adását." E diktátum a szövetkezetek használatában levő földalpra az oszthatatlan szövetkezeti tulajdonná való fokozatos átalakítást és e földek forgalmának befagyasztását írja elő. Végül a rendszert a nem-társadalmi - tehát alacsonyabb szintű, átmenetileg megtűrt - földtulajdoni formáknak a társadalmasított állami-szövetkezeti földtulajdonnak való alávetése, szűkreszabott életterüknek szigorú ellenőrzése egészíti ki. Eszerint "a magántulajdonban, illetve a személyi tulajdonban levő földek, telkek adásvételének hatékony állami ellenőrzésével meg kell akadályozni, hogy azok vagyonfelhalmozás és spekuláció forrásai legyenek."

^{x/} Ld. A MSzMP XI. Kongresszusának jegyzőkönyve, 1975. márc. 17-22. Kossuth K. 1975. 502-503. o.

Az iránymutatás külön foglalkozik a szövetkezeti üzemmérettel. "A szövetkezetek többségében már kialakult az optimálisnak tekinthető üzem nagyság. Ezért előtérben álló feladat az ebben rejlő termelési lehetőségek teljesebb kihasználása. A termelők jobb hasznosítására - ahol szükséges - folytatódják a mezőgazdasági termelősövetkezetek ésszerű egyesülése".^{x/}

A Programnyilatkozat tehát a magyar földviszonyok három évtizede formálódó tulajdoni többszektorúságát - e körben már a "szocialista" minőség elnyerésével büszkélkedő személyi földtulajdont - a földforgalom befagyasztásával és az állami földalappal szembeni tulajdonszerzési jogcímek kizárásával alárendelte az elgondolt "fejlett szocializmus" tulajdonlási ideáltípusának, az "össznépi" tulajdonnak. E lépés, ha nem is bevallottan, a földkérdés megoldásának szovjet sémájához kívánt közeledni. Éspedig két döntő ponton. Egyrészt abban a felfogásban, hogy a föld csak akkor nemzeti kincs, ha érvényesül a "legtársadalmibb" tulajdonformának, tehát az állami földtulajdonnak a szupremáciája. Másrészt annak intézményesítésével, hogy a termőföldnek árucseré helyett tulajdonváltás nélkül, pusztán a használat juttatásával kell a gazdasági szereplők szükségleteit kielégíteni. Ez az ideológia nem számolt nemzeti-történeti hagyományainkkal, a földmagántulajdon gyökereivel, amelyekhez képest a földhasználati juttatás a jogosultnak nem nyújthat termelői-beruházói biztonságot. Másfelől figyelmen kívül hagyta a mezőgazdaság vegyestulajdonú földviszonyainak a valóságát. Így azt az alaptényt is, hogy az állami tulajdon a termőföldalapnak csak egyharmadára terjed, tehát az államnak a többi szektor földtőke áramoltatási igényeivel szemben csak

x/ Ld. i. m. 462. o.

mesterségesen, a valós szükségletek megerősökölása árán lehet egyeduralmát az egyéb tulajdonformák fölött kiépí-
tenie.

A földjogi jogalkotást a pártirányítás már jóval radi-
kálisabban "mozgatta", mint ahogy az állami földalap befa-
gyasztásánál a Programnyilatkozat a fokozatosságot kilátás-
ba helyezte. Az 1976. évi 33. sz. tvr. 1977. január 1-étől
megtiltotta az állami és szövetkezeti földtulajdon átruházá-
sát, hacsak a jogszerző nem állami szocialista szerv. Egy-
idejűleg a földtörvényt módosító 1976. évi 34. sz. tvr. az
állami földtulajdon részére privilegizált tulajdonszerzési
jogcímekeket vezetett be. Ezek szavatolták, hogy az állam bár-
mely szektortól földtulajdont szerezhethet, míg azok tőle nem.
Az új rendszer a szövetkezeti földtulajdont is megfosztotta
az állami földtulajdon szerzési lehetőségétől. A földforga-
lom befagyasztása a következő intézményekre épült:

- az állami és a szövetkezeti földtulajdon magán-, ill.
személyi tulajdonba átruházása tilos;

- a téesz használatában levő állami föld nem kerülhet
többé a téesz tulajdonába, hanem arra csak használati jogcím
illeti meg;

- a szövetkezeti és az állami tulajdonban (az utóbbinál
tanácsi kezelésben) levő, nagyüzemileg nem hasznosítható föl-
deket sem lehet az állampolgárok részére eladni, hanem azokat
csak tartós használatba vehetik;

- a téesz használatában levő belterületi földet csak az
állam javára lehet megváltani;

- belterületi föld - akár téesz-tag tulajdonos esetén
is - csak az állam tulajdonába ajánlható fel;

- zártkerben a vételi, és az elővásárlási jog csak az állam javára gyakorolható;

- a téesz a tulajdonában álló földjét csak szocialista szervezetnek adhatja el; az eladási és a földcsere tilalom saját tagjával szemben is terheli: külterületi és zártkerti földjét művelés céljára, belterületi földjét lakóházépítésre kizárólag tagjának adhatja - tartós használatba;

- a mezőgazdasági szakszövetkezeti tag gazdaságához tartozó közös érdekelttségű földet - a személyi tulajdonú föld kivételével - állampolgár részére sem eladni, sem ajándékozni, sem vele elcserélni nem lehet.

Az állam földtulajdonát kizárólagossá kiterjeszteni törekvő földpolitika másik súlypontját a személyi és a magánföldtulajdon erőteljes korlátozása jelenti. Az e terepen burjánzó jogi dzsungel azzal állt elő, hogy szigorukat tekintve azonos, de tartalmilag más-más megkötések születtek a föld fekvésétől (kül-, belterület, zártkert), a jogszerző foglalkozásától (élethivatású mezőgazdasági termelő vagy sem) függően, illetve a meglévő birtoknagyság és a jövőbeli földszerzés korlátozására. Emellett a család fogalma és az összeszámítás szabályai a föld fekvéséhez igazodva szintén lényegesen eltértek.^{x/}

1976-ban, a jogi rendezés időpontjában 528000 ha termőföld (a földalap 5,68 %-a) volt állampolgári tulajdonban, amelyből 330000 ha (3,55 %) minősült személyi, míg 198000 ha (2,13 %) magántulajdonnak. A földlekkötésben elenyésző súlyú kisárutermelői szektor ellen indított hadjárat pártállami elszántságára jellemző, hogy az 1957. évi 9. és 10. sz. tvr-t

x/ Ld. részletesen: dr. Hársfalvi Rezső: A magán- és személyi földtulajdon jelenlegi helyzete. in.: A föld és a népgazdaság. IM tan.köt. 12. sz. szerk.: Tanka E. Bp. 1985. 295-334. o. és Madarász Tibor: Az állampolgári tulajdon korlátozása Magyarországon. ASZL-ELTE, Bp.1988.178-193.o.

felváltó 1977. évi 27. sz. tvr. külterületen a személyi földtulajdonnak mégcsak legitimációt sem adott, a magánföldtulajdon korábbi 12-15 ha birtokmaximumát pedig 3 hektárra leszálította. Ugyanitt megtiltotta, hogy mezőgazdasággal nem élethivatásszerűen foglalkozó személy - az öröklés és tanya kivételével - földtulajdont szerezzen. A rendezés számos diszfunkciója közül szembetűnő, hogy azonos földrészlet - anélkül, hogy területe, funkciója, tulajdonosának foglalkozása stb. változott volna - attól függően minősült személyi avagy magántulajdonnak, hogy a belterület határát módosították-e vagy sem.

Mi az, amit az új földpolitika nem elvett vagy tiltott, hanem adott a földhasználó állampolgárnak? A tartós földhasználatot. A jogalkotó e jogintézménytől azt várta, hogy - a pártideológiának megfelelően - tulajdonpótló szerepet fog betölteni a kisüzemi termelés földigényeinél. Eltekintve attól, hogy az erőszakos kollektivizálás magántulajdont megsemmisítő folyamata óta a termelők semmiképp nem bízhattak a pártállam egyéni elsajátítással kecsegtető ígéreteiben és intézményi újításaiban, a tartós földhasználat "államszocialista" korlátozottsága eleve kizárta, hogy bármikor is a gazdálkodás egyik élelmiszertermelési forrásává fejlődjék. Tárgya csak nagyüzemileg nem hasznosítható külterületi és zártkerti föld lehetett, míg az erdő, a belterületi föld, az országos jelentőségű üdülőtérrel rendelkező város és község külterülete, továbbá a területfejlesztésre kijelölt külterületi föld nem. Állami föld tartós használatba adása esetén érvényesült a 6000 négyzetméter szerzési birtokmaximum: e mércét a jogszerző tulajdonában és használatában levő összes földje - a tartós használatba adott területtel együtt - nem haladhatta meg. A tévész földjéből a tagjának és állandó alkalmazottjának való ilyen jogcímű juttatás annyi kedvezményt élvezett, hogy a 6000 négyzetméter birtokmaximumba a háztáji, illetve

az illetményföld területe nem számított be. A juttatás általános korlátját jelentette a "parcellaminimum": ha a tartós használatra kijelölt földrészlet megosztására volt szükség, az így kialakított terület 1500 négyzetméternél kisebb nem lehetett. Végül a jogintézményt nem tehette vonzóvá a földjuttatás díja, a használatért járó "kvázi vételár": a használatbavételi díjat - főszabályként - a hasonló föld helyben kialakult forgalmi értékének 50 %-ában kellett meghatározni.

(6/1977. (I.28.) MÉM-ÉVM-PM-IM sz. együtt.rend.)

A fentiekén túl a tartós földhasználat elterjedésének alapvető gátja volt az e kritériumoknak megfelelő földkészlet hiánya. Azok a nagyüzemileg nem művelhető kisebb földek ugyanis, amelyekre a kistermelők részéről kereslet mutatkozott, már az 1967. évi IV. tv. által megengedett zártkertrendezések és földeladások során zömmel gazdára találtak. Nem véletlen tehát, hogy 1982. VI. 30-ig - a széles körű propaganda és kampányok, illetve a szerzést könnyítő preferenciák, jogszabálmódosítások (pl. a kötelező használati időnek 50 évről 30 évre történt leszállítása) ellenére - összesen 22256 személy kapott 2949 ha állami és szövetkezeti földet tartós használatba. Vagyis e földterület még a 3000 hektárt sem érte el. Az állampolgárnak egy négyzetméter földért átlagosan 5,6 Ft használatbavételi díjat kellett fizetnie.^{x/}

A tartós földhasználat valójában a jogrendszerben és a gyakorlatban egyaránt gyorsan, látványosan megbukott. Bár e tényt a szakemberek egyetértően hangoztatták, az intézmény működészavarai pedig közhelyszerűen ismertté váltak, a jogintézmény eltörlésére, mégis 1987-ig, vagyis a földtörvény parlamenti elfogadásáig kellett várakozni. A tartós földhasználat

^{x/} Ld. dr. Koronczay Miklós: A tartós termőföldhasználat agrárgazdasági és jogpolitikai kérdései. in.: A föld és a népgazdaság. 191. o.

ugyanis - gazdasági súlyát aránytalanul felfokozva - politikai tabu lett: mivel a Programnyilatkozat teremtette, a párt kötelező gazdaságpolitikájával került szembe az, aki bírálni merte. Amikor pedig az erősödő kritika az ideológiai korlátokat is kikezdte, a pártállam az intézmény szükség-szerű fenntartása mellett azzal érvelt, hogy az állami telek-ellátás rendszere alapvetően az építési célú tartós használat-ra épül, az utóbbi nem nélkülözhető, felemás módon pedig e jogintézményt nem lehet a jogrendszerből kiiktatni. Mivel azonban az állam a lakásépítkezésből végleg kivonult, 1987-ben már nem volt további ürügy a tartós használat piacidegen rendszerének konzerválására.

A Programnyilatkozat jogba történt "direkt átírásának" merevsége a 80-as évtized kezdetétől némiképp oldódott. Pl. a földpolitika mind inkább kénytelen volt tudomásul venni, hogy az állami tulajdoni forma, illetve az államosítás kiterjesztése önmagában nem javítja a földhasznosítás hatékonyságát, ellenkezőleg a nagyüzemi parlagot növeli, ha a tulajdonhoz nem társul az azt ésszerűen hasznosítani képes üzem- és munkaszervezet. Minthogy az elhagyott tanyákkal, parlagon maradt zártkerti stb. földekkel a tanácsi kényszerhasznosítás sem tudott mit kezdeni, a módosított földvédelmi törvény csak a felszólítás ellenére és felróható okból műveletlenül hagyott magántulajdonú föld kártalanítás nélküli államosítását írta elő. (1979. évi 32. sz. tvr.) Hasonlóan az 1967. évi IV. tv. módosítása megengedte, hogy a téesz a tagjának, alkalmazottjának és kívülállónak házigatlant és tanyát adhasson el lakás céljára, illetve részükre - a nagyüzemileg nem hasznosítható földjeiből - haszonbérletet nyújtson. (1979. évi 33. sz. tvr.) Bár a földpiac és a földár hazai létjogosultságát még az elmélet sem fogalmazhatta meg, az 1980. évi 16. sz. tvr. termőföldjeink közgazdasági értékelésének első lépcsőjeként szabályozta a természeti tényezők összhatását kifejező mintateres földértékelési rendszert.

A jelzett és az egyéb korszerűsítési törekvések azonban összességükben sem lehettek alkalmasak arra, hogy ellensúlyozzák a Programnyilatkozat retrográd tartalmát és a természetes tulajdongyakorlásban megrekedt földviszonyainkat a piaci gazdaságintegráció felé közelítsék. Míg a nemzetgazdaság egyéb területein a 80-as évtized elejétől mind meghatározóbb lett a második és a harmadik gazdaság "csendes forradalma", a kisüzemi-kisvállalkozói tevékenységek piacépítő szerveződése, a mezőgazdaság földviszonyaiban a tulajdoni többszektorúság az állami földtulajdon egyeduradma alatt sínylődött. Így a földtőke szabad áramoltatásának, a földpiac megnyitásának igénye, a földhöz jutás piaci normáinak (szektoregyenlőség, versenysemlegesség stb.) esélye, a földtulajdon gazdaságszervező funkcióinak szerepköre, a földár, földhitel stb. földpiaci kategóriák szerves kifejlődésének lehetősége stb. fel sem merülhettek. A földtörvény, tehát az 1987. évi I. tv. kodifikálását a pártállam elvárásai - köztük a Programnyilatkozat két évtizedre érvényesnek nyilvánított földpolitikai doktrínája - egészében behatárolták. Ezért a jogalkotó az állami földtulajdon befagyasztásán és a nem állami tulajdonformáknak az állami földtulajdonnak történt alávetésén nem változtathatott. Ha mégis a reform irányában próbált elmozdulni, észlelnie kellett, hogy "táncolhat" ugyan, de "gúzsbakötve".

7. A föld jelenlegi használati- és tulajdonviszonyai
Magyarországon

Magyarország nemzeti vagyonának mintegy 20-25 %-át, a természeti erőforrásoknak pedig mintegy 40 %-át a földvagyont teszi ki.

Magyarország mezőgazdasági földterületének nagysága 9 303 035 hektár.^{x/}

Az összes földterület 88,57 %-a termőterület, 69,69 %-a pedig mezőgazdaságilag művelt terület, amely a szűkebb értelemben vett mezőgazdasági termelést szolgálja. E tekintetben hazánk helyzete igen kedvező, hiszen Európában csak az Egyesült Királyságban magasabb (75 %) a mezőgazdaságilag művelt terület aránya, ha pedig az intenzívebb hasznosítású művelési ágakat vesszük (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő) - amelynek aránya hazánk területének 56,82 %-a -, akkor is csak egy országban, Dániában találunk magasabb arányt 61,6 %-kal.

A művelési ágak között az idők folyamán megfigyelhető átrendeződés, ezzel együtt a mezőgazdasági terület csökkenése. A mezőgazdasági terület a második világháborút követően napjainkig 13,5 %-kal csökkent, a csökkenés mértéke a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig erőteljesebb, majd azt követően mérsékeltebb volt. A területcsökkenés úgy következett be, hogy a kivont terület 53 %-án erdőtelepítés történt, 1 %-a a nádas művelési ágba került, 2 %-án halastavat létesítettek, 44 %-át pedig kivonták a mezőgazdasági

^{x/} A földterülettel kapcsolatos adatok forrása: A Magyar Népköztársaság földterülete; Állami mező- és erdőgazdasági nagyüzemek földterülete; Szövetkezeti nagyüzemek földterülete című MÉM FTH kiadványok.

művelésből. Az utóbbi terület nagyobbik hányada örökre elveszett a mezőgazdaság számára, hiszen infrastruktúra fejlesztéseket, lakóterületek kialakítását, és más célokat szolgált. Ennek eredményeként a második világháborút követően a művelés alól kivett terület 63,7 %-kal növekedett.

A művelési ágak között a legszembetűnőbb áttrendeződés az erdőterület növekedésében figyelhető meg, hiszen az erdő művelési ág mennyisége 1945-höz képest 51,3 %-kal növekedett, évtizedünkben évi átlagban mintegy 9000 ha-ral gyarapodott. A gyepek művelési ág aránya viszont 25,2 %-kal csökkent, egy részén erdőtelepítés történt, nagyobb részét pedig ma már szántóként hasznosítják. A szántó művelési ág területe 1982-ig folyamatosan csökkent, 1983-tól viszont emelkedik. Ez mindenképpen eredménynek tekinthető és részben a földvédelmi törvények következetes alkalmazásaként, részben pedig a rekultiváció támogatásaként jelentkezik. Megemlítendő ugyanakkor, hogy a védelem a szántó művelési ágat kiemelten kezelte és indokolatlanul gátolta az ésszerűbb mozgást az egyes művelési ágak között is.

A termőföldet - mint a nemzeti vagyon részét - minden országban törvények védik, melyek különösen szigorúan szabályozzák a művelésből történő végleges kivonást. Magyarországon a művelésből kivont földterület után minőségtől függően progresszíven változó földvédelmi járulékot kell fizetni, amely a Földvédelmi Alapba kerül. Ebbe az Alapba kerül még a művelési kötelezettség elmulasztása miatti bírság és az állami költségvetésből erre a célra biztosított összeg.

A földminőségtől függő földvédelmi járulék ellenére a termelésből történő kivonás inkább a jobb minőségű termőföldeket érinti, így pl. 1987-ben és 1988-ban a termelésből kivonásra engedélyezett földterület 57,3 %-a jobb minőségű (1-4) osztályba tartozott, a vízügyi létesítmények céljára kivont területnek pedig 72,9 %-a tartozott ezekbe az osztá-

lyokba. Tehát úgy tűnik, hogy a földvédelmi járulék megfizetése, mint kötelezettség, nem ösztönzi eléggé a kivonást kezdeményezőket arra, hogy gyengébb minőségű földeket vonjanak ki a mezőgazdasági termelésből. További gond, hogy a kivonást kezdeményezők sok esetben be sem fizetik a földvédelmi járulékot a Földvédelmi Alapba, hanem helyette - jogszabály adta lehetőségüknél fogva - azonos földminőségű földterület szántóként történő művelésbe vonásával teljesítik kötelezettségüket az úgynevezett csere- rekultiváció keretében és így mentesülnek a járulék megfizetése alól. Az előbb említett két évben a kivonást kezdeményezőket mintegy 1,5 milliárd Ft földvédelmi járulék fizetési kötelezettség terhelte, de ennek kb 1/5-e került ténylegesen befizetésre a Földvédelmi Alapba, a fennmaradó összeget kompenzálták csere rekultivációval.

A Földvédelmi Alapból vissza nem térítendő állami támogatásként a beruházási költségek 50 %-áig a földterületek szántóként való újrahasznosításához, egyedi elbírálás alapján támogatást folyósítanak. 1987-ben és 1988-ban együtt 521 üzem részére 17346 ha terület újrahasznosításához 336 millió Ft támogatást folyósítottak.

Megemlítjük, hogy a földvédelmi járulék megfizetését belterületbe vonás esetén is meg kellett fizetni. Ez utóbbiak döntően lakótelkek kialakítását szolgálják, következésképp a földvédelmi járulék a lakótelkek árát befolyásolja. Más okok mellett ez is közrejátszott abban, hogy a tanácsok a lakótelkek kialakítását minél kisebb fajlagos méretben igyekeztek meghatározni, ami falvainkban is eleve korlátozta a házkörüli mezőgazdasági termelést. Ugy véljük, hogy ezen a téren feltétlenül indokolt differenciálni a település jellege szerint, hiszen a gyakorlati tapasztalatok azt igazolják, hogy a falusi települések lakótelkeinek a lakóház és minimális udvar területen felüli részén a legintenzívebb mező-

gazdasági termelés folyik elsősorban a családok zöldség- és gyümölcs szükségletének, továbbá kisebb mértékben vágóállat és tojás szükségletének megtermelésére.

Országunk összes földterületének fekvés és művelési ágak szerinti megoszlását a 98.sz. függelékben tüntettük fel.

A mezőgazdasági terület 5,06 %-a belterületen, 92,13 %-a külterületen, 2,81 %-a pedig zártkertben található. A termőterületnek 4,03 %-a belterületi, 93,65%-a külterületi, 2,32 %-a pedig zártkerti föld.

A belterületi földek jelentős részét lakóterületek teszik ki, de ezek 50 %-a művelési ág szerint is mezőgazdasági termékelőállítást szolgál. E tekintetben nagy különbségek vannak a települések jellege szerint. Falvakban - főként ahol a telekkialakítások nem az utóbbi évtizedekben történtek - erőteljesebb a termelési funkció, csakúgy mint a kisvárosok peremterületein.

A hazai településekhez hagyományosan szorosan kapcsolódnak a zártkertek, melyek hasznosítása - a külterületekhez képest - szőlő és gyümölcsös művelési ágban nagyobb arányban jellemző. Az utóbbi években főként városok környékén, üdülővezetek peremrészein bővült a zártkertek mennyisége, melyek többségét a nagyüzemi művelésre kevésbé alkalmas, rosszabb termőhelyi adottságú területeken, sok esetben előregedett ültetvények helyén alakítottak ki. Ez utóbbi helyeken is jellemző a viszonylag intenzív művelés a családi szükségletek részbeni kielégítésére, emellett rekreációs célokat is szolgálnak és ez különös jelentőséggel bír a szerényebb keresetű rétegek számára.

A zártkertek mérete változó, egy településhez átlagosan 106 ha zártkerti terület tartozik, de Tolna megyében

151 ha, Hajdú-Biharban 150 ha, míg Nógrád megyében 55 ha, Baranyában 71 ha, szoros összefüggésben a települések méretével is. A zártkertek funkciója - azoknak a nagyvárosoknak a környékén, ahol számottevő lakáshiány jelentkezik - módosult az utóbbi években, hiszen sok esetben állandó jellegű lakásként szolgálnak az ott emelt építmények.

A zártkertek és a belterületi földek általában intenzívebben műveltek és gondosabban ápoltak, kivételt képeznek az elnéptelenedő térségek, ahol a népesség olyan mértékben csökkent és elöregedett, hogy az ott lakók nem vállalják - vagy nem képesek vállalni - az elhagyott porták, illetve zártkertek művelését.

Városokban, de külterületen is a nagyüzemek és tanácsok kezelésében mindmáig találunk olyan - esetenként akár néhány hektáros - területeket, amelyek hasznosítása a mai viszonyok között nincs megoldva. Ezek részben bekapcsolhatóak a kistermelésbe, illetve magángazdálkodásba, nagyobb részüket azonban célszerűbbnek látszik erdősíteni. Hasonló gonddal állunk szembe a volt felszíni művelésű bányaterületek helyén is.

Az ország földterületének gazdaságcsoportonkénti^{x/} megoszlását a 99.sz. függelék mutatja. A közölt adatok alapján:

Állami gazdaságok és vállalatok hasznosítják a földterület	28,68 %-át
Termelőszövetkezeti gazdaságok	61,05 %-át
Tanácsi és egyéb közösségi gazdaságok	2,99 %-át
Kisegítő gazdaságok	5,99 %-át
Egyéni gazdaságok	1,20 %-át
Egyéb gazdaságok	0,09 %-át

^{x/} Az elnevezések fogalmi értelmezését a függelék alatt közöljük.

A 100.sz. függelékben a gazdaságcsoportok földhasználatát művelési ágak szerinti megoszlásban is bemutatjuk, egyben azok aranykoronában kifejezett kataszteri tiszta jövedelmét is közöljük.

Az állami gazdaságok használatában lévő földterület állami tulajdonban, a szövetkezetek használatában lévő földterület pedig állami, szövetkezeti közös tulajdonban, valamint szövetkezeti tagok és velük azonos jogállású személyek tulajdonában van. Mint ismeretes a szövetkezeti nagyüzemek szervezésekor a szövetkezetbe bevitt föld továbbra is az eredeti tulajdonosok tulajdonában maradt, de az oszthatatlan szövetkezeti vagyon része lett és ezért a tulajdonosok vele szabadon nem rendelkezettek.

A szövetkezetek használatában levő földek tulajdonjogi megoszlása a 101.sz. függelék szerint alakul.

A függelék a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a mezőgazdasági szövetkezeti társulások, a mezőgazdasági szakszövetkezetek, halászati termelőszövetkezetek és egyéb szövetkezetek (szakcsoportok, stb.), tehát összesen 1346 szövetkezeti gazdaság közös használatában levő földek tulajdoni megoszlását mutatja 1968. január 1. és 1989. május 31. közötti időben.

A szövetkezeti közös használatban levő földek tulajdoni viszonyaiban a földtörvény (1967. évi IV. tv.) végrehajtása következtében, a szövetkezeti gazdaságnál az állam tulajdonjogát képező földek 1968. évi 27,8 %-os aránya 3,8 %-ra, a tagok és velük azonos jogállású személyek földtulajdonának aránya pedig 72,2 %-ról 35,1 %-ra csökkent. Ezzel szemben a szövetkezeti földtulajdon aránya az 1968. évi 0,09 %-ról 61,1 %-ra növekedett, melynek forrása:

- a szövetkezet által használt és nagyüzemileg hasznosítható állami földek szövetkezeti tulajdonba adása 1976. év végéig;

- a különböző megszűnt szervek (legeltetési társulások, urbéres közösségek, közbirtokosságok, stb.) tulajdonát képező földek szövetkezeti tulajdonba adása;

- a kívülállók (nem szövetkezeti tagok) földjének megváltása, és

- a tagok szórványos (önkéntes) földfelajánlása.

A szövetkezeti használatban levő földekből a szövetkezeti tulajdon aránya az utóbbi 5 év alatt 308 326 hektárral növekedett, amely döntő többségében a tagok és velük azonos jogállású személyek földjéből (földmegváltásokból) adódik. 1988. évben 64459 hektár volt a növekedés.

A szövetkezeti földtulajdon tehát földmegváltások révén folyamatosan növekedett, 1980 óta évi átlagban mintegy 61 ezer ha-ral, 1980-hoz képest összesen mintegy 19 %-kal. Az évi átlagos növekedési ütem mintegy 2 %-os volt.

A szövetkezeti szektor által használt földterület művelési ágak szerinti megoszlását, a földterület kataszteri tiszta jövedelmét, ennek egy hektár területre jutó átlagát és az egy gazdaságra jutó földterületet a 6. táblázatban mutatjuk be. Eszerint a szövetkezetek által használt összes föld 96,77 %-át mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai; 0,04 %-át szövetkezetek mezőgazdasági társulásai, 3,09 %-át mezőgazdasági szakszövetkezetek közös gazdaságai; 0,09 %-át halászati termelőszövetkezetek közös gazdaságai; 0,01 %-át pedig más népgazdasági ágak szövetkezetei használják.

A szövetkezetek közös használatában levő föld (103.sz. függelék) 3,76 %-a az állam, 61,17 %-a a szövetkezetek, 35,07 %-a pedig a tagok és velük azonos jogállású személyek tulajdonában van.

A tulajdon arányában némi eltérés tapasztalható a megyék között. Az állami tulajdon legnagyobb arányú Tolna megyében (6,71 %) és Bács-Kiskun megyében (5,96 %), a legkisebb pedig Csongrád megyében (1,23 %). A szövetkezeti közös tulajdon aránya legnagyobb Fejér megyében (70,79 %) és legkisebb Bács-Kiskun megyében (53,19 %). A tagok és velük azonos jogállású személyek tulajdona legnagyobb arányú Bács-Kiskun megyében (40,85 %) és legkisebb Jász-Nagykun-Szolnok megyében.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában levő földnek pedig 3,63 %-a van az állam, 61,87 %-a a szövetkezetek, 34,5 %-a a tagok és velük azonos jogállású személyek tulajdonában.

Az 1245 mezőgazdasági termelőszövetkezet közül 1129-ben használnak állami tulajdonú földet, de közös tulajdonú földje minden szövetkezetnek van. Az egyéb szövetkezetek közül 60 használ állami tulajdonú földet és 92 szövetkezet rendelkezik saját földdel.

A 103.sz. függelékben a tulajdoni csoportokhoz tartozó földterület kataszteri tiszta jövedelmét is közöljük, eszerint az állam tulajdonában lévő szövetkezeti földek aranykorona értéke az összes aranykorona 10,10 %-a, a tagok által bevitt föld (eredeti, bevitelkori) aranykorona értéke pedig 89,90 %-a.

A szövetkezetek földtulajdon szerzése a 101.sz. függelék-ből nyomon követhető. Mint már arról említést tettünk, évtizedünkben a szövetkezetek közös földtulajdont nagyobbrészt kívülálló földterületének, kisebb részben pedig tagok földjének megváltása révén szerezték. A 104.sz. függelékben a megszerzett földtulajdont szerepeltetjük a vásárlásra, illetve a földterület megváltására kifizetett összegekkel együtt.

Ezek alapján kiszámítható, hogy a szövetkezetek egy hektárnyi földtulajdont 1700-2700 Ft áron - az megközelítően egyenlő 0,5 t búza árával - szereztek, ami nem tekinthető a föld valószínűs árának (értékének), hiszen egy RÁBA-STEIGER traktor árából 1100-1300 hektárnyi földterület tulajdonjogának megszerzésére nyílt lehetőség.

A földérték a mezőgazdasági szövetkezetek közös gazdaságaiban az ingatlanok értékének 1980-ban 11,0 %-át, 1987-ben 6,8 %-át tette ki. A bruttó állóeszköz értéknek pedig 1980-ban 6,2 %-át, 1987-ben 3,8 %-át.

Ha a nyilvántartott földértéket a nagyüzemek tulajdonában lévő földterület mennyiségéhez viszonyítjuk, akkor azt kapjuk, hogy 1987-ben egy ha föld nyilvántartási értéke a termelőszövetkezetekben 3248 Ft volt.

A mezőgazdasági szövetkezetek a föld minőségétől függően földjáraadékat fizetnek a föld tulajdonosának, illetve haszonélvezőjének (105.sz. függelék). 1988-ban a kifizetett földjáraadék összege valamivel több, mint egy milliárd Ft volt, a földjáraadék fizetése alapjául szolgáló terület pedig 2,1 millió ha, a föld tulajdonosa tehát 1988-ban 512 Ft földjáraadékat kapott átlagosan egy ha föld használatáért. Ez az összeg ugyan több mint kétszerese az 1980-ban fizetettnek, de a tagok jövedelméhez képest nem jelentős hányad. Ha azonban a földjáraadékat egybevetjük a földtulajdon megszerzésére fordított összeggel, akkor az is látható, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek 4-6 év földjáraadékért jutottak egy ha földterület tulajdonába.

A szövetkezetek megszervezése után megfogalmazódott az a cél, hogy a föld belátható időn belül társadalmi tulajdonban legyen. A földmegváltásokon túl ezt a célt szolgálta az is, hogy 1976-ban törvény jelent meg arról, hogy állami,

illetve szövetkezeti tulajdonban lévő földet nem lehet eladni, csak ugynevezett tartós használatba adni az igénylőnek. A szóban forgó törvény 1987-ig élt és ennek alapján állami tulajdonú földet bárki, szövetkezeti tulajdonú földet viszont csak szövetkezeti tag kaphatott tartós használatba. Összesen 12882 ha került ilyen módon tartós használatba, ennek 46,8 %-át termelési, 53,2 %-át pedig építési célra adták, 83,1 %-át állami, 16,9 %-át szövetkezeti tulajdonból (106.sz. függelék).

A termelési célú tartós használatba adott földterület 42741 földrészletből állt, így egy földrészlet átlagos nagysága 1409 m^2 , a 6858 ha építési célú használatba adás pedig 84720 földrészletben történt, vagyis az átlagos nagyság 809 m^2 volt. A tartós használatba adás a tényleges forgalmi értékhez közelítő árakon történt.

Mint említettük a tartós használatba adás lehetősége 1987-ben megszűnt, az építési célra adott területek automatikusan tulajdonba kerülnek, de a termelési célú használatba adás is jelentős részben tulajdonná alakult át.

A földbérletről átfogó ismeretekkel nem rendelkezünk, de az látszik, hogy nem nagy területről van szó, és az ország egyes térségei között lényeges különbség jelentkezik a kereslet és a bérleti díj tekintetében is. A kereslet ott erőteljesebb, ahol munkaintenzív ágazatok (pl. fűszernövények, bogyósok) termelésére van lehetőség. A bérleti díjakat a föld fekvésén és minőségén túl a kereslet-kínálat alakítja, így a bérleti díjakban erőteljes szóródás tapasztalható. Megfigyelhető, hogy ahol hosszabb időtartamú bérletről van szó és a tevékenység a nagyüzemhez szorosan kapcsolódik (pl. szakcsoportos ültetvénytelepítés) a bérleti díj alacsonyabb (pl. szőlőtelepítésnél 25 évre négyzetméterenként 0,2-0,6 Ft), az egyéves kulturáknál (pl. fűszerpaprika esetében négyzetméterenként egy évre 0,5-1,0 Ft) magasabb.

Napjainkban a kisüzemek használatában (107.sz. függelék) 929440 ha termő, illetve 917645 ha mezőgazdasági terület van. A kisüzemi termőterület 33 %-át mezőgazdasági szövetkezetek háztáji gazdasága, 56,9 %-át az alkalmazásban állók kisegítő gazdaságai foglalják el. (3,5 %-a állami gazdasági, 0,3 %-a állami erdőgazdasági, 1 %-a szövetkezeti mezőgazdasági alkalmazottak illetményföldje, 0,1 %-a pedig egyéb illetményföld, 52 %-a alkalmazásban állók használatában álló egyéb terület.) Egyéni gazdaságok a kisüzemi földhasználat 10,1 %-át adják.

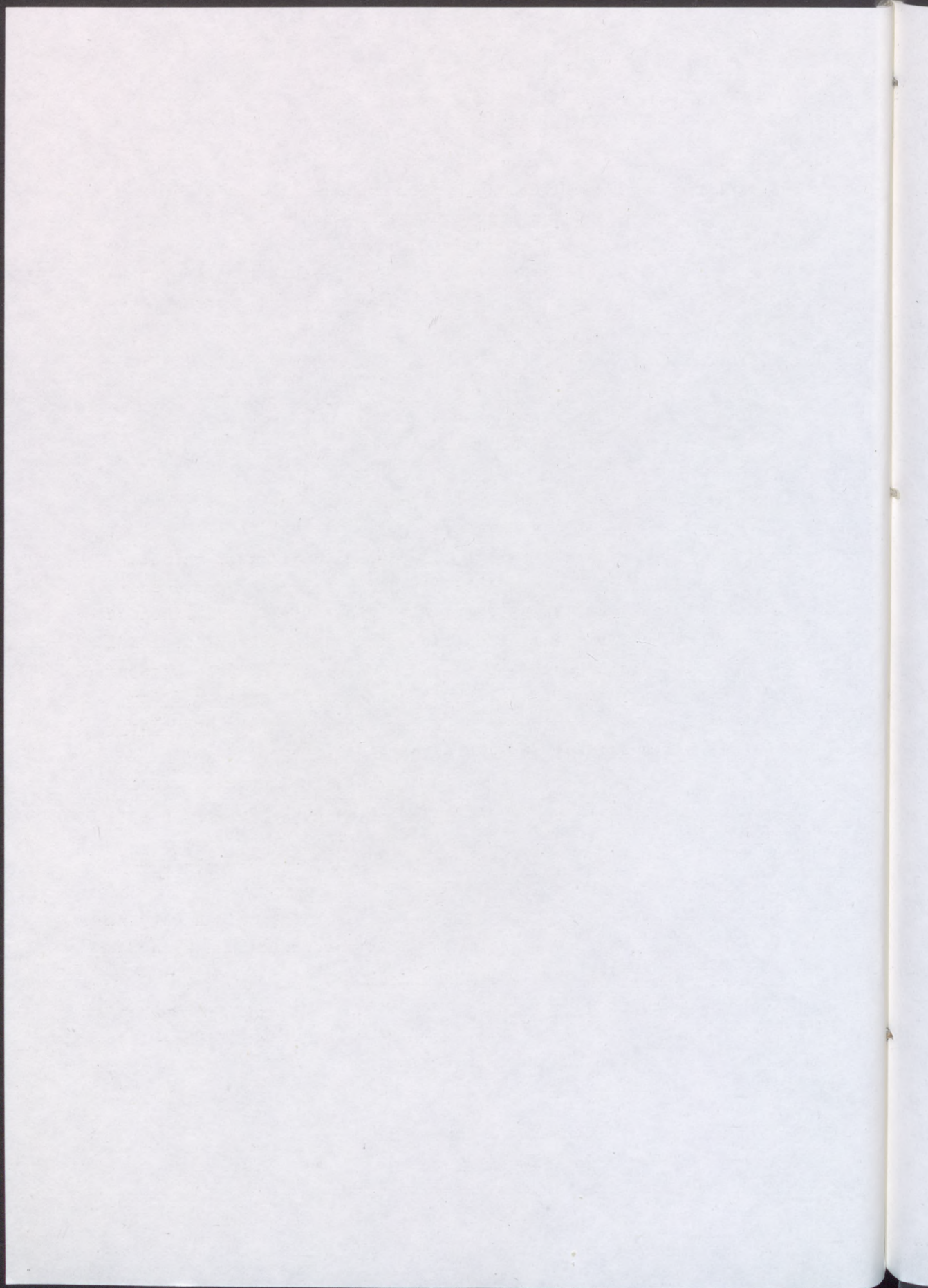
A kisüzemi termőterület 45 %-át szántó, 32,4 %-át kert, 3,4 %-át gyümölcsös, 9,3 %-át szőlő, 8,6 %-át gyepterület művelési ág (vagyis a mezőgazdasági terület 98,7 %), 1,2 %-át pedig erdő, 0,1 %-át pedig halastó foglalja el.

II.

A FÖLDJOGI REFORM NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSE

A fejezet tanulmányainak szerzői:

Domé Györgyné	(3.)
Tanka Endre	(1., 2.)

E fejezet a földviszonyok jogi modernizációjának kérdésköréből három lényeges részterületet tekint át. Elsőként a szövetkezeti földtulajdon és földhasználat hatályos jogi rendezését, ill. e terepen a továbblépés alapkövetelményét elemzi. Ezt követően a földforgalom és a földpiacépítés meghatározó jogi vonatkozásait veszi számba. Befejezésül a történelmi jóvátétel földtulajdont érintő alternatíváival foglalkozik.

1. A szövetkezeti földviszonyok jogi korszerűsítése

Elmozdulási pontok

A föld- és a szövetkezeti törvény piacgazdasági indítással módosításai^x a termőföld általános forgalomképességének bevezetésével a földhasznosítással járó termelői szövetkezést is jelentősen érintik. Az új jogi rendezés a szövetkezeti földtulajdont és földhasználatot elsősorban azzal kívánta korszerűsíteni, hogy a jogviszony tartalmában csökkentette az állam kényszer elemeit, melyeket több területen a tagság önkormányzati jogának a kiterjesztése váltott fel. Nevezetesen:

a) a tag földbeviteli kötelezettségének rendezése már nem a törvényre tartozik, hanem az alapszabály hatáskörébe került;

b) a törvény nem korlátozhatja többé a háztáji földhasználat mértékét;

c) az alapszabály rendelkezhet a tag tulajdonában vagy hasznélvezetében lévő egyéb földnek (terményjuttatásnak) a háztáji föld mértékébe való beszámításáról;

d) a szövetkezet földtulajdonosi jogából eredő rendelkezést a közgyűlés gyakorolja, kivéve a földkiadás területi kijelölését, amelyet a vezetőség határozhat meg.

^xLd. az 1989. évi XIX. és XX. törvényt.

Másrészt a törvény utat nyitott néhány piacgazdasági kategória előtt.^x Az utóbbiakat a jogszabály a tulajdonosi rendelkezés tipikus tárgyaivá tette, amelyek viszont a jogviszony tartalmában további lényeges minőségi változást hoznak: az államigazgatási színezetű normákat visszaszorítják. A taggal szemben a szövetkezet már nem mint "kvázi hatóság" (az elsajátítás feltételeit saját monopolhelyzetéből diktáló földtulajdonosként) jelenik meg, hanem mellérendeltségi kapcsolatban. Ebben a tag földtulajdonosi rendelkezési jogát (pl. a földkiadás igényét) egyéni földszükségletének kielégítésére gyakorolhatja. Ezzel a földtulajdoni viszony jogi szervező elemének rangjára emelkedik a szerződés, a kölcsönös érdekegyenlítésen alapuló megállapodást, ill. ennek hiányában a tagot megillető alanyi jognak a bíróság előtti polgári eljárásban való érvényesíthetősége. A jogviszony minőségét tehát - bár a szövetkezeti jog "ernyője" alatt - a polgári jognak az elsajátítási magánautonómiát szavatoló klasszikus értékei alakítják.

A hatályos jog ballasztjai

A jogállamiság értékeihez az alapelvekben közelítő jogi megoldások fentiekben jelzett általános tendenciája azonban korántsem jelenti a szövetkezeti földviszonyok piacokonform szabályozását. A szövetkezeti földtulajdon egészében túlságosan is a pártállam joglogikai terméke ahhoz, hogy néhány kisebb módosítás a jogintézmény lényegén, így a névleges jogalanyaitól, a tagságtól való elidegenítettségén gyökeresen változtatna.^{xx} Az eddigi óvatos reform pedig két lényeges ponton tűnik elégtelennek. Egyrészt a jogalkotó a tévesz-tag földtulaj-

^x Így a földjára a közös földhasználat valós ellenértékévé nőhet, a tagi vagyonrész önálló vállalkozás kockázati fedezetül lekötődő stb.

^{xx} A szövetkezeti földtulajdon történeti, jogdogmatikai elemzésére ld. Tanka Endre: Szövetkezés és földtulajdon. Jogtud.Közl.1989/5. sz. 260-264. old.

donosi jogállásának meghatározásakor nem számolt kellően annak következményeivel, hogy a hatályos földjog a magán-személyek (állampolgárok) ingatlan tulajdonszerzési képességét korlátlanra tette. Másrészt amennyire sikerült az új rendezésnek a vagyon-oszthatatlanság dogmáját a szövetkezeti vagyonrész intézményével áttörni, ugyanez az akció a tagi földtulajdon tekintetében csak szerény eredményt hozott, míg a szövetkezeti földtulajdonnál egészében megtört.

a) Az állampolgári jogegyenlőség alkotmányos tétele és a szövetkezés gazdasági érdekmotívuma egyaránt jogi alapevidenciává teszik, hogy a szövetkezeti tag személyes földszükségletének kielégítésénél nem kerülhet hátrányba más állampolgárral - a szövetkezeten kívülálló magánszeméllyel - szemben. A TSzTV viszont éppen ezt a garanciális követelményt mellőzte, amikor a tag földbeviteli kötelezettségét kiterjesztette arra a termőföldre is, amelyet a tag a téeszbe történt belépése után tulajdonul megszerez.^x Ha a szövetkezés önkéntes személy- és vagyonegyesítő társaság, úgy a törvény kizárólag a szövetkezők egymás közötti szerződésére bízhatja, hogy milyen vagyontárgyakat, milyen mértékben és feltételek (pl. anyagi ellenszolgáltatás) mellett kívánnak a közös gazdálkodás céljára működtetni. A földbevitel kategórikus (semmilyen alanyi jogot és jogorvoslatot e tárgyban nem tűrő) törvényi parancsa csak az államszocializmus jogi módszere lehetett. Merőben rendszeridegen azonban a jogállam gazdasági normativitást, a piaci szereplők mellérendeltségét stb. piacgazdasági kategóriákat érvényesítő jog eszköztárából.

A tsz tagjára a fentiek szerint fenntartott földbeviteli kötelezettség nemcsak alkotmányos alapelveket és szövetkezeti alapértéket (az önkéntesség elvét) sért, hanem gyakorlatilag is célszerűtlen, mert ellentétbe kerül a törvény egyéb ren-

^xTSzTV 37. §-a (2) bek.

delkezéseivel. Az utóbb szerzett földtulajdon beviteli kötelezettségét ugyanis az érintett tag kétféleképp is megkerülheti: egyfelől a tsz önkormányzati hatáskörét igénybe véve, másfelől - "végszükségben" - saját tulajdonosi rendelkezési jogának érvényesítésével. Mivel már a háztáji föld mértékének megállapítása, ill. a tagi tulajdonu vagy haszonélvezet címén használt földnek a háztáji terület mértékébe való beszámítása egyaránt az alapszabályra tartozik, nem kizárt, hogy a földtulajdont szerzett tagság - az érdekeinek megfelelő - olyan alapszabályi rendezést érjen el, amely az egyéni tagi tulajdont (haszonélvezetet) nem vonja be a közös földhasznosításba. Ha pedig az egyéni földtulajdon elvétele a tag terhére egzisztenciális súlyu érdeksérelmet okozna, a "kenyértörés" útja is megnyílt előtte: kiléphet a szövetkezetből és követelheti a bevitt földjével azonos értékű föld kiadását.^x

b) Az új jogszabály ahelyett, hogy a korlátlaná vált állampolgári tulajdonszerző képesség joghatásait e téren is érvényesítette volna, újabb adminisztratív fékeket épített be a szövetkezeti nagyüzemi tábla állami oltalmára. Csak önkényes jogértelmezéssel lehetne más gazdasági funkciót tulajdonítani a tagi földtulajdonosi rendelkezés kettős törvényi megszorításának. Eszerint a tsz termelői biztonságának érdeke megkívánja, hogy a tag a közös használatba adott földjének tulajdonát csak a tsz más tagjára ruházhatja át. Hasonló indok alapján a bevitt föld tulajdoni részaránya csak olyan mértékig cserélhető el a tsz e célra kijelölt földjével, amelyet az alapszabály maximált.^{xx} Szembetűnő, hogy a közös földhasznosításhoz fűződő termelői-beruházói biztonság szavatolása ezzel ismét csak egyoldalú prioritást kap, hiszen a tag földtulajdonosi autonómiáját közel három évtizede semmilyen eszköz nem védi a szövetkezetnek a földtulajdont elidegenítő ügy-

^xTSzTV 13. §-a (2) bek. c) pontja.

^{xx}FTV 28. §-a (1-2) bek. és TSzTV 37. §-a (1) bek.

leteivel szemben. A vagyonfelélés - földtőkét is mohón fogyasztó - mai elszaporodása pedig a legkevésbé sincs tekintettel arra, hogy a tag földtulajdoni részarányát fenntartsa, ill. azt a bevitt föld minőségében megőrizze. Másfelől a tagi földtulajdon forgalomképességének ilyen megszorítása csak megerősíti a bevitt földtulajdontól történt elidegenítettség tudatát, ill. a tulajdonvesztés elsajátítási valóságát. E jogi rendezés közvetve a földtulajdonost a szövetkezetből való kilépésre ösztönzi, hiszen az a bevitt földje fölötti rendelkezési jogát másképp nem szeresheti vissza. A tsz érdekvédelmére kellő jogi biztosíték lehet elővásárlási jogának fenntartása, míg a szövetkezeti és a tagi földtulajdon egyaránt inkább az utóbbi korlátlan forgalomképességétől remélhetné elsajátítási pozíciójának megszilárdulását.

c) A törvény az "oszthatatlan vagyontömeg" dogmáját a tagi földtulajdonnál két igen lényeges ponton törte át. Egyik a szövetkezet megszűnése, másik a tagsági viszony megszüntetése. A tag földtulajdonosi rendelkezési joga mindkét esetben azonos tartalommal feléled: alanyi igénye keletkezik a beviteli kötelezettség alapján a szövetkezet közös használatába került földje (ill. azzal azonos értékű föld) kiadásának követelésére. Ez csakugyan döntő változás a tulajdonosi jogfosztottság korábbi évtizedeihez képest, amikor a tagot a törvény szigorúan elzárta attól, hogy néveleges tulajdonát bármikor is természetben visszakaphassa. A jogszabály azonban egészében hallgat a szövetkezeti földtulajdon tartalmáról, ill. arról, hogy annak sorsát a tagság (köztük a nem tagi földtulajdonosok) miképp alakíthatja, arra milyen rendelkezési jogkört gyakorolhat. Valójában itt semmilyen előre lépés nem történt. Változatlan az a földpolitikai alapállás, hogy a tsz megszűnése esetén a nagyüzemi földkoncentrációval létrehozott földalappal kizárólag más nagyüzemek rendelkezhetnek - jóllehet ezek köre már a gazdasági társasággal bővül -

nem pedig a megszűnt szövetkezet tagsága.^x Ugyancsak él az a régi szabály, hogy ha a megszűnt mgtsz volt tagja a földet átvevő szövetkezetbe belép, a bevitt föld tulajdona részarányként fennmarad.^{xx} Az viszont a hatályos jogban fel sem merül, hogy a szövetkezeti földtulajdonhoz bármely köze is lenne annak a tagságnak, amely ugyan azt nem a saját földjével bővítette, "csupán" munkaerejével tartja fenn (esetleg évtizedek óta műveli), sőt e pozícióját még a jog is honorálja azzal, hogy - mint a szövetkezeti önkormányzati testület alkotó elemét - őt is e közös földtulajdon alanyának ismeri el. Az utóbbi elvi deklarációnak ma semmi köze sincs a valósághoz, hiszen a jogi rendezés a földtulajdonosi autonómiát zsákutcába juttatja: a megszűnt (pl. felszámolt) tsz tagsága csak akkor kaphat esetleg földet a saját közös földtulajdonából, ha van olyan másik nagyüzem, amelyik azt átveszi és a tag annak kötelékébe lép. Csőd esetén így a könyörtelen döntés a volt tagokat éppen a törvény nevében fosztja meg a földtől, mit sem törődve azzal, hogy több évtizedes küszködésük "jutalmául" akár földönfutókká lesznek.^{xxx}

^xEszerint ha az általa bevitt föld kiadására a tagi tulajdonos nem tart igényt, azt "a föld forgalmi értékének megfelelően - sorrendben - más mezőgazdasági szövetkezetnek, állami gazdaságnak, gazdasági társaságnak vagy a helyi táncsnak kell átadni." (FTV 41. §-a (1) bek.)

^{xx}TSzTV 13. §-a (2) bek.

^{xxx}Ld. pl. a cigándi tsz 1987. szeptemberi felszámolásának hírhedt esetét. A felszámolt tsz helyén alakult új szakszövetkezet a volt tagok közül csak azokat vette fel, akik hajlandók voltak számára személyenként 300.000 Ft újrakezdési hitelt nyújtani. Ezzel a korábbi tsz tagságának 2/3-át megfosztották a volt közös földtől. Emellett a szakszövetkezetbe belépett többi tag is csak maximált nagyságu föld bérletéhez juthatott.

Jogi teendők

a) A szövetkezeti földtulajdon hatályos jogi rendezésének fenti működészavarait a jogalkotónak mielőbb el kell hárítania. A szövetkezet megszűnésekor a földalap sorsát döntően két szociológiai tény befolyásolja. Részben az, hogy a mai aktív tagság túlnyomó hányada nem egyéni földtulajdonos, mert nem vitt földet a téeszbe, így akár közös használatu, akár családi művelésű földszükségletének kielégítésénél csak a közös földtulajdonra számíthat. Másrészt az utóbbi tulajdon tárgyi körét szükségképp korlátozza - esetleg minimálisra csökkentheti - a történelmi jóvátétel igénye, hiszen a tagság közös tulajdonában csak az a földkészlet maradhat, amelyet a paraszti földmagántulajdon jogellenes állami elvonásának a napirendre kerülő jóvátétellel orvoslása nem von el a téesztől. E két feltétel együttesen viszont azt is jelenti, hogy a földreform és a rehabilitáció végrehajtása után a törvénynek olyan szövetkezettel kell számolnia, amely nemcsak jelszavakban a tag-ságé, hanem intézményes garanciák alapján a tagi érdekeknek alárendelten működik. Ehhez képest a jognak olyan megoldást kell találnia, amely a tsz megszűnése esetén is a föld sorsáról való rendelkezésben elsőbbséget szavatol a tagságnak függetlenül attól, hogy a közös földalaphoz a tag-nak egyéni földtulajdona is tartozik-e vagy sem. Biztosítani kell tehát, hogy a volt tag - kívánságára - a közös földből egyéni kisüzemi művelésre megfelelő térmértékű és minőségű földet kapjon, éspedig valós vételáron. A föld megvételét a pénzügyi szabályozók (pl. kedvezményes kamatozású hitel, több évi részteljesítési határidő stb.) könnyíthetik meg. Az ellenértékbe - az alapszabály rendelkezésétől függően - esetleg beszámítható a tag közös földtulajdoni vagyონrészének értéke, ill. az esetleges osztalék vagy földtulajdoni részjegy értéke. Bármely egyéb gazdasági szereplő (természetes

vagy jogi személy) a közös föld tulajdonához pedig csak akkor juthasson hozzá, ha arra nézve a tsz tagja és alkalmazottja törvényes elővásárlási jogát nem gyakorolja.

b) A valódi szövetkezés fogalmi eleme, hogy a társult szövetkezők maguk dönthessék el, milyen mértékű közös vagyon lekötése (technikailag, de nem jogilag "oszthatatlanná" nyilvánítása) szükséges a közös gazdálkodás sikeréhez. Ez a követelmény a földhasznosítással járó szövetkezésnél is fennáll, hiszen - az egyéb szempontoktól akár el is tekintve - a földkoncentráció mértékére biztosított tulajdonosi rendelkezés nélkül eleve elesik a szövetkezet adottságainak megfelelő ésszerű földhasznosítás (földtőke áramoltatás, optimális üzemméret, hatékony termelési szerkezet stb.) lehetősége. Az a mai jogi kiskapu, amely a szövetkezeti vagyonrész juttatásának megengedésével az 1988. december 31-i mérleg szerinti szövetkezeti vagyon 50 %-ának a tagság részére felosztását lehetővé tette, semmiképp nem a földvagyonra modellezett, így nem pótolhatja a valós gazdálkodási érdekekhez fűződő tulajdonosi rendelkezést. E megoldás helyett a jogalkotó akkor járna el helyesen, ha elvetné a mai kötelező jogi korlátot és megengedő szabállyal a termelőszövetkezeti önkormányzat hatáskörébe utalná annak eldöntését, hogy milyen arányban kell fenntartani közös gazdálkodás céljára a szövetkezeti földtulajdont. A szövetkezés jogi normái csak így kerülhetnek összhangba a társasági és az átalakulási törvényvel, mert az indokolt vállalatszerkezeti változtatások elől ezzel elháríthatják azt az akadályt, hogy a nagyüzemi földkoncentrációval jelenleg közös gazdálkodásra tartósan lekötött földvagyon tulajdonát nem lehet kisebb üzemméretű vállalkozó egységek tulajdonába adni.

c) A harmadik jogi teendő a jogalkotás jogi technikáját érinti. A tsz-tagok összetett - az egyéni tagi és a közös szövetkezeti földtulajdonból származó - földtulajdonosi jogállása döntően nem a termőföld, mint sajátos gazdálkodási

tárgy specifikumaiból, hanem a szövetkezés társulási sajátosságaiból alakul ki. Ha ezt az alaptényt a joglogika a normatív rendezésnél tükröztetni kívánja, úgy ennek az igénynek azzal tehet eleget, hogy a földhasznosítással járó szövetkezés különös szabályait nem a földtörvényben, hanem az egységes szövetkezeti törvény egyik alfejezeteként alkotja meg.

2. A földforgalom jogi-adminisztratív rendszere és gazdaságpolitikai biztosítékai

A kérdéskör elemzése négy altémára fog át. Elsőként áttekinti az eddigi földforgalom tapasztalatait. Ezt követően vizsgálja, hogy az egyes földtulajdoni formák miképp illeszthetők be egy egységes földpiac feltételrendszerébe, amelynek le kell bontania az egyes szereplők mai földtulajdonlási monopóliumát. Feldolgozza a külföldiek ingatlanszerzésének földpolitikai és hazai jogintézményi problematikáját. Végül felvázolja a földpiac-építés számunkra is hasznosítható lényesebb nemzetközi tanulságait.

A földforgalom tendenciái a földtörvény hatálybaléptétől a piacgazdasági nyitányig (1987.IX.1-1989.VII.1.)

1976-tól a kizárólagos állami földtulajdon politikai diktátuma földviszonyainkból a földforgalmat a földtörvény megalkotásáig jórészt kizárta. Pontosabban a termőföldnek csak egyirányú tulajdoni mozgása volt megengedett, sőt intézményesen preferált: a magán-, a személyi- és a szövetkezeti földtulajdon terhére az állami földtulajdon gyarapítása. Nem minő-

sítható földforgalomnak a szövetkezeti földtulajdon mennyiségi növelésének fő forrása, a tulajdonos kívülállóvá válásával bekövetkező földmegváltás. Ez ugyanis egyrészt a törvény parancsával előállt és nem visszterhes tulajdonváltozás: a földtulajdonos akaratával nem törődve ment végbe ráadásul a tulajdona elvonásáért nem nyújtott számára valós ellenértéket. Másrészt a tsz javára sem teremtett forgalomképes, valódi tulajdont, mert a tulajdonosi rendelkezést a törvény befagyasztotta, hogy az így mesterségesen összetartott, mértékében egyre növekvő szövetkezeti földtulajdon ideológiai-lag a "társadalmasítást", gyakorlatilag a szövetkezés "burkolt államosítását" szolgálja.

Ezzel a - még az MSzMP XI. Kongresszusa Programnyilatkozata által húsz évi távlatra kötelezővé tett - földpolitikával elsőként a földről szóló 1987. évi I. tv. szakított. Bár e törvény még nem nyitott a piacgazdaság felé, azonban az állami földtulajdon monopol-uralmát több jogintézménnyel igyekezett megtörni. Nevezetesen:

a) a szövetkezeteknek tulajdonszerzési lehetőséget adott az állam földforrásaiból;

b) az állampolgári tulajdonszerzés számára - az állami és a szövetkezeti földalappal szemben - szűk rést engedett azzal, hogy a jogrendszerből kiiktatta a tartós földhasználatot. Az e címen hasznosított, nagyüzemi művelésre alkalmatlan földek így - a szerzőképesség merev korlátjai közt - állampolgári tulajdonba kerülhettek;

c) megszüntette a földbérlet minden korábbi (térértéki, időbeli, illetve a föld fekvésétől függő) korlátozását. Ez lehetővé tette az olyan földek kisüzemi bérletbe adását, amelyek a jogszabály szerint ugyan nagyüzemi művelésre alkalmasak, azonban ilyen kényszerhasznosításuk mindeddig gazdaságtalan vagy ráfizetés volt.

A földforgalom ideológiai gátjainak e fellazítása azonban korántsem szabadíthatta fel a termőföld évtizedek óta gúzs-bakötött áru-minőségét. A jelentősebb arányú földmobilizációt a következő tényezők zárják ki:

a) földpiac, földár, banki jelzáloghitel és mobilizálható pénztőke nélkül az állam és a szövetkezetek között nagyobb volumenű föld-adásvételre ott sem kerülhet sor, ahol egyébként ennek sürgető szükséglete jelentkezett. (Pl. a kb. 40 ezer ha, téesz-tulajdonban álló természetvédelmi terület állam részére - az OKTH kezelését megvalósító - eladása.) A téeszek elmélyülő, sokszor drámai válsága rendszerint annak is útját állta, hogy a használatukban lévő állami föld tulajdonát megváltásák;

b) a nagyüzem alaptámogatása és nyereségelvonása változatlanul az 1 hektár szántóra jutó átlagos kataszteri aranykorona értéktől függ. Emiatt a gazdálkodó olykor még a legrosszabb ("veszteségtermelő") földjének tulajdonához is ragaszkodik, mert az adott terület eladása az állami elvonást túrhetetlenül fokozhatja. Az adóprés is többször az eladó érdeke ellen hat: az állam a vételárnak mintegy a felét adó címén elvonja. (Kérdés, hogy a megmaradó árbevétel elegendő-e még az üzemnek a túléléshez, illetve a célzott szerkezetváltáshoz, felújításhoz.);

c) a törvény az állampolgári földtulajdonszerzést - a településkategóriáktól függő újabb (szorzószámos) térmértéki kötöttségekkel és a családi összeszámítás fenntartásával - halmozott hátrányokkal sújtotta. A földkereslet-kínálat erős regionális szóródását e jogi rendezés fokozta, tehát a földhány - csökkenés helyett - újratermelődött. (Ld. a kielégítetlen földigények és a növekvő parlag ellentmondásait.) A magánszemélyek a megszerezni kívánt föld tulajdonához érvényes jogcímen - földpiaci közvetítéssel - általában nem juthattak. Ezért jelentősen elszaporodtak a "kerülő utak": a fiktív (palástoló) jogügyletek, a "zsebszerződések" és a törvény

kijátszásának változatos jogi leleményei. A valós - illegális - földmozgások rejtve maradtak a hatóságok és az ingatlannyilvántartás előtt, amelynek közhitelessége emiatt mindinkább leromlott.

d) a törvény a szövetkezeten belül a tagi földtulajdonos kisüzemi földszükségletének kielégítését a földcsere lehetőségével kívánta előmozdítani. Eszerint a bevitt föld tulajdonosa a részarányát - a magánszemély tulajdonszerzési képességének korlátjai közt - földhivatali jóváhagyással elcserélhette a téesz nagyüzemi művelésre alkalmatlan földjével. A hatósági jóváhagyásnak viszont előfeltétele lett a csere "értékarányossága": a tagi részarány értékét a földfelajánlás esetén fizetendő megváltási ár kétszeresében kellett meghatározni, tehát az pl. szántónál legfeljebb a föld bevitelkori AK értékének kétszázszoros forintösszege lehetett. Ezzel szemben a csereföld értékére a hasonló minőségű és fekvésű termőföldek helyben kialakult átlagos forgalmi értéke volt az irányadó. Emiatt - azonos földminőség esetén - a tagi tulajdonos a részarányáért "cserébe" a saját földjének csak tizenötöd-huszdad részét kaphatta volna meg egyéni művelésre;

e) a földügyek intézésében az államigazgatási bürokratizmus továbbélése egyaránt fékezte a nagy- és kisüzemi földszükségletek kielégítését. (Pl. állampolgárnak a nagyüzem csak olyan földjét értékesíthette, amelynek nagyüzemi művelésre alkalmatlanságát előzetesen a megyei földhivatal megállapította. További előírás, hogy az adott földrészlet meglévő zártkertbe vonható, vagy új zártkertté nyilvánítható legyen. Ehhez viszont a területnek legalább 5 ha nagyságot el kellett érnie.)

A fenti időszak földforgalmát - statisztikai adatszolgáltatás hiányában - országos reprezentatív felmérés alapján vizsgáltuk. (Ez 13 megye földhivatali és tanácsai szervezetére,

illetve mezőgazdasági nagyüzemeire terjedt ki.) Az elemzés két tendenciát tett szembetűnővé.

a) A földtörvény hatálybaléptével - bár csak szerény arányban - élénkült a földmobilizáció. Ez a parlagot országosan - térségenként eltérő gyakorisággal - a művelt terület átlag 4-5 %-ára szorította. E folyamat arra utal, hogy a mezőgazdasági földhasználók érdekei - földkészlet-gazdálkodás hiányában is - mint erősebbek az őket gúzsbakötő adminisztratív földallokációs gépezetnél.

b) A földforgalmat az ügyletek túlnyomó többségénél - a nagy- és a kisüzemi szektorban egyaránt - az állampolgári, kistermelői földigények mozgatták. E tény is bizonyítja, hogy a földbirtokszerkezet átalakulásának legfőbb feszítő ereje, a fő csapásirány meghatározója a kisüzemi földtulajdon - földhasználat szükségletstruktúrája.

A nagyüzemi - elsősorban a téesz - földügyletek főbb általánosítható vonásai a következők:

- Az ügyletkötést az esetek kisebb részében a nagyüzem saját földhasználatának hatékonyságának a közvetlen javítása motiválta. E körben kivételesen további földkoncentrációra is sor került.

- Az ügyleti motívumban, illetve az ügyleti haszonban nem egyszer kimutatható a téesz szerkezetátalakítási vagy egyéb innovatív (pl. hatékonyságnövelő) törekvése, olykor az utóbbi sikere.

- Az ügyleti háttér - mint többször - a téesz-vagyon feléléséről, a mással nem pótolható termőföld elprédálásáról tanuskodik: a csődbe jutott avagy a gazdasági lehetetlenüléssel fenyegetett téesz a talponmaradásához gyakran utolsó szalmaszálként kapaszkodik a földeladással elérhető egyszeri haszonhoz.

A kistermelői földszükségletek jelentkezését és kielégítését a következők jellemzik:

- A tartós földhasználók zöme a jogcímet a föld tulajdonának megszerzésével váltotta fel.

- A nagyüzemk - profitmotívum alapján - olykor hajlandók egymással földügyletet kötni, amely végső soron állampolgári szükségleteket szolgál. (Pl. önkéntes földcserével állami földnek téesz által megszerzése, majd - nagyüzemi művelésre alkalmatlanná nyilváníttatása után - zártkerti parcellákként magánszemélyeknek eladása.)

- Kiterjedtek a zártkerti és a házhely-parcellázások, mivel a gazdaságok a valós forgalmi értékhez közelítő áron adhatták el nagyüzemileg nem művelhető földjeiket az állampolgároknak.

- A szövetkezeti szektorban megnőtt a nem üzleti haszon (árbevétel, nyereség) diktálta földbérleti (haszonbérleti) juttatás aránya. Országos gyakorlattá vált, hogy a téesz saját tagjának, alkalmazottjának, olykor kívülálló kistermelőnek igen csekély bérleti díj ellenében (pl. 15-20 fillér/m²) 5-10 évre földbérletet biztosított. (Pl. a háztáji állattenyésztéshez szükséges takarmányalap önerőből megtermeléséhez, a szakcsoporti szőlő- gyümölcsstermesztés, szántóföldi zöldségtermelés végett.) Arra is akad viszont példa, hogy a jól jövedelmező ültetvénykultúrát megalapozó föld bérletéért a tagnak a valós forgalmi értékhez közelítő bérleti díjat kell fizetnie. (Pl. a nagyrédei málnatermesztő szakszövetkezet által kikötött 30.000 Ft/ha évi földbérleti díj.)

Az 1989. évi XIX. tv. által életrehívott földforgalmi tendenciák

A földtörvény 1989. évi módosításai megteremtették a földpiac elemi jogi feltételét, a termőföld általános forgalom-

képességét. 1989. július 1-től magánszemély korlátlan mértékben szerezhet ingatlan tulajdont. A kistermelő tulajdonosi biztonságát többé a földrendezés sem fenyegetheti: a magántulajdonu lakó- és gazdaásgyi épületet - a használatához szükséges földterülettel - a nagyüzemi táblából ki kell hagyni. Az állami és a szövetkezeti földtulajdon általános érvénnyel forgalomképesse vált a magánszemélyek és társaságaik részére. Egyetlen tárgyi kivétel ez alól a különleges rendeltetésű (pl. honvédelmi célú, vagy természetvédelmi) föld, amely kizárólag állami tulajdonban állhat. Bérlet címén viszont az ilyen földet is hasznosíthatja bármely szektorhoz tartozó (jogi- vagy magánszemély) földhasználó. Az erdő viszont nem tartozik a földtörvény hatálya alá: tulajdoni-használati viszonyaira külön szabályok az irányadók.

A termőföld forgalom újabb tényeit itt anélkül jelezzük, hogy gazdasági-politikai összefüggéseikre kitérnénk.

a) Az állampolgári földszükségletek kielégítésénél folytatódnak a földtörvény születése óta ható tendenciák. A földhivataloknál lecsapódó "jogi földforgalom" főként azzal nő, hogy a jogosultak az ingatlannyilvántartásnak bemutatják a - szerzési akadályok miatt eddig lappangó - "zsebszerződéseket". Ezek száma a tanyás megyékben, illetve azokban a községekben nagyobb, ahol szakszövetkezetek működnek.

b) A telekellátás ó-mechanizmusbeli rendszere továbbra is gátolja, hogy a kistermelők lakókörnyezetükben (belterületen) a számukra nélkülözhetetlen termőföldhöz juthassanak. Az Országos Építésügyi Szabályzat modellje ugyanis még mindig a lakótelep (a telepszerű, többszintes lakóházak tömbje), amely a beltelek nagyságát a minimumra szorítja. Valójában viszont az igényesebb építkezéshez eleve hiányzik a szennyvíz-közmű és egyéb infrastruktúra. Így a hatóság külterület belterületbe vonásával (olykor a legértékesebb termőföldet sem kimélve) egy-kétszintes családi házak magáné

építését engedélyezi. A földkivonás miatt kivetett földvédelmi járulék rendszerint tetemesen növeli a telekárát. A kistermelés azonban nem húzhat előnyt az így előálló termőföld vesztéséből: a családi házra az építésügyi jogszabályok szerint irányadó teleknagyság kizárja az állattartást, az intenzív mezőgazdasági termelést, holott az önellátás és a jövedelemkiegészítés a lakosság mind szélesebb rétegeinek megélhetési kényszere.

c) Kisebb arányban halad a nagyüzemi (állami gazdaság, mgtsz) termőföld kívülállók részére értékesítése is. A földeladások e körben néhány megye egy-egy nagyüzeménél átlag egy-harmincegy hektárt értek el. (A földhivatali jelzések szerint a további eladásra kijelölt nagyüzemi területek 5-60 hektár közé esnek.) A MÉM FTH - jórészt adatbecslésen alapuló - kimutatása 1989. július 1. és december 31. között országosan összesen 7147 hektárra teszi a termelőszövetkezeti és állami gazdasági földek eladását. (I. sz. táblázat) Ez az arány kétszerese a korábbi évek féléves ingatlanforgalmi átlagának.

d) A földtörvény az állami ingatlan kezelőjének - mind a kezelői jog, mind az ingatlantulajdon átruházására - tulajdonosi rendelkezést biztosított. A társasági törvény és az átalakulási törvény hatálybalépésével megindult az állami gazdaságok földjeinek - nem pénzbeli vagyoni hozzájárulásként - gazdasági társaságokba, főként KFT-be bevitele.

e) Az új jogi rendezés három jogcím alapján élénkítette a szövetkezeten belüli földtulajdon változásokat. Nevezetesen:

- A tagi földtulajdon részarányát érintő földcsere feltételeinek meghatározása önkormányzati hatáskörbe került, tehát arra csak a tag és a téesz megállapodása esetén kerülhet sor. A felek szerződési akaratát azonban továbbra is megszorítja az, hogy a bevitt föld tulajdoni részaránya csak

olyan mértékig cserélhető el a téesz e célra kijelölt földjével, amelyet az alapszabály maximált. Mivel a háztáji föld nagyságát a törvény már nem korlátozhatja, hanem annak meghatározása is a téesz közgyűlésére tartozik, a földcsere a szolgáltatások egyenértékűségének lehetővé tételével sem vált gyakorlattá. (Elvétve fordul csak elő, hogy a tag külterületi földjét a téesz zártkerti földjére elcseréli.)

- A szövetkezeti törvény módosítása megengedte, hogy az alapszabály a tagság számára a közös vagyon 1988. december 31-i záróállományának 50 %-át részjegykibocsátással privatizálja. A törvény szerint a tag nevére jóváírható szövetkezeti vagyonrész nem naturális juttatás, hanem - forgatható, örökölhető, önálló vállalkozás külön kockázati fedezetéül is leköthető - értékpapír. Egyes téeszek azonban az új jogintézményt arra használják fel, hogy a tagra jutó vagyonrészbe a közös tulajdonú földet is bevonják és azt a tagnak természetben kiadják.

- A tagi részjegykibocsátás nemcsak a téesz közös földtulajdonával, hanem a közös használatban álló föld elidegenítésével is összekapcsolható. Erre a földtörvénynek az a rendelkezése ad jogcímet, amely szerint a téesz a tulajdonában álló föld (részarány) mértékéig jogosult a közös használatban lévő földet elidegeníteni. (: FTV 40. §-a (2) bek. a) pontja. Magyarán: ha a téesz a földalap egy hányadán tulajdonosi címen gazdálkodik, ezzel joga nyílik arra, hogy - e tulajdoni hányadon belül - eladhassa azt a földet is, amely nem az övé, hanem tagjának a magántulajdona.) Mivel a nemzedékváltás miatt a jelenlegi téesz-tagi földtulajdonosoknak közel 80 %-a nyugdíjas, az aktív tagok zöme már nem vitt földet a téeszbe. Mind gyakoribb, hogy e meghatározó réteg földigényét a téesz úgy elégíti ki, hogy a közös használatában lévő föld terhére - saját tulajdona mértékéig - tulajdoni részarányt ad el tagjainak. Az eladási ár, amelyet a téesz közgyűlése (küldött-

gyűlése) határoz meg 1-15 Ft/m² között mozog, de az esetek többségében nem több 5 Ft/m²-nél.

Földpiac és szektorsemlegesség

A közfelfogás a piacgazdaság egyik ismérvének tekinti, hogy a földpiac szereplői azonos feltételek mellett, az esélyegyenlőség állami szavatolásával juthatnak a föld-termelőeszköz tulajdonához, illetve használatához. A szektor-egyenlőség és versenysemlegesség efajta ideálképe azonban történetileg soha sehol nem valósult meg. Mint a gazdasági normativitás földpolitikai igénye pedig merőben irreális. Ahol a földpiac a szerves fejlődés terméke, ott a termőföld termelőeszköz-jellegének korán érvényesült árusajátságai zárták ki, hogy a társadalom valamennyi tagja feltétel(ek) nélkül és korlátlan mértékben földtulajdont szerezhessen. (A föld - mint újra nem termelhető, mással nem pótolható, birtokosának az elsajátításból másokat kizáró monopolhatalmat nyújtó stb. termelőeszköz - élelmiszertermelő szerepét csak azzal tarthatta fenn, hogy az állam a földtulajdon megszerzését és hasznosítását egyaránt e közcélnak alárendelte.) A szektoregyenlőség valós tartalma tehát a fejlett piacgazdaságok földviszonyaiban az, hogy valamennyi gazdasági szereplőt azonos feltételek - végső fokon állami kényszerrel - szorítják azoknak a "játékszabályoknak" a betartására, amelyek e különleges termelőeszközhöz való hozzájutást és működtetését szigoru társadalmi ellenőrzés alá helyezték. (Pl. a szerzőképesség, az öröklés rendje, üzemméret- és termelési korlátozások stb.)

A földpiac-építés kérdésköre, a földforgalom közgazdasági-jogi feltételrendszere jóval bonyolultabban jelentkezik nálunk, ahol a földviszonyok - az áru-értékkategóriák tudatos

politikai kiírtása következtében - a "szocialista tervgazdálkodás" mesterséges képződményeiként merevedtek meg. Míg a szerves fejlődést követő földpiacnak a földforgalom szektorsemleges állami szabályozásánál "csak" a föld termelőszköz-ismérveivel kell számolnia, nálunk ezekhez további két alapkövetelmény járul. Egyik a tulajdoni reform igénye, másik a jogállamra háruló "történelmi igazságtevés" feladata. Ami az elsőt illeti, nyilvánvaló, hogy a földtőke áramoltatás piaci intézményrendszere még csíráiban sem fejlődhet ki addig, míg - a nagyüzemek mai földtulajdonlási monopoliumát megtörve - a politikai és gazdasági hatóerők összezsugorítása nem dönti el a földért folyó verseny végeredményét: azt, hogy milyen földhasználói kör válik a termőföld valós tulajdonosává. (A földforgalmat ugyanis - a kereslet és a kínálat oldaláról egyaránt - elsődlegesen ennek a társadalmi csoportnak a szükségletei-lehetőségei, illetve ez utóbbiaknak az állami földpolitikával egyeztetetősége fogják meghatározni.) A tulajdoni reformnak viszont szerves része - egyik lényegi előfeltétele - az erőszakos kollektivizálás legsúlyosabb következményeinek állami orvoslása: a kikényszerített földfelajánlások, törvénytelen földrendezések és a magántulajdont elnyelt földmegváltások utólagos erkölcsi-anyagi kompenzálása, így főként a "társadalmasított" földmagántulajdon visszaadása.

A szektorsemleges földforgalom hazai intézményeisisítéséhez tehát legalább három lépcsőfokon át vezet a járható út. Éspedig

- a történelmi jóvátétellel,
- a földtulajdoni-földhasználati reform piacokonform végrehajtásával, végül
- a föld, mint termelőszköz árusajátosságait (köztük a relatív földszükség és az élelmiszertermelői funkció igényeit) érvényesítő, a közérdekre alapozott állami földpolitika kialakításával.

Mivel a fenti folyamat nem a kezdő- és végpontjánál, hanem éppen az átmenet szempontjából a legkritikusabb, ennek alapfeltételeit közelebbről is meg kell vizsgálnunk.

Földviszonyainkban az eltérő tulajdonformák együttlését a terminológiai szépítés a tulajdoni többszektorúság fogalommal szokta jelölni. E kifejezés mögött elsikkad a valós elsajátítási tartalom. Az, hogy az állami földtulajdon egyeduralma miatt - amely a "társadalmisítás" ideológiai gyökerű felsőbbrendűségéből táplálkozott, de a közhatalommal való összefonódásával intézményesült - a vegyes tulajdonformák nem fejlődhettek földtulajdoni rendszerre: életterüket, alapjaik tulajdonszerzési képességét az állami tulajdonnak való alávetettségük szabta meg.

Az állami földtulajdonszerzés kiváltságai

A földforgalomban az állami földtulajdon kiváltságait a tulajdonszerzésére korábban létesített különleges jogcímek ma is őrzik. Ezeket tehát a jogállamnak azzal az igénnyel kell felülvizsgálnia, hogy világosan elkülönítse közülük azokat, amelyeket a piacgazdaság sem nélkülözhet. Felhasználásukhoz azonban előbb e szerzési jogcímek tartalmát a jogalkotónak úgy kell korszerűsítene, hogy abban a közérdeknek és a demokratikus társadalmi ellenőrzésnek elsőbbséget adjon.

a) Ilyen sürgető igényt támaszt pl. a kisajátítás és a hozzá fűződő kártalanítás jogintézménye. A korábbi jogszabály az egyoldalú, államigazgatási kényszerre alapozott tulajdonelvonás jogalapját, a közérdeket olyan tágan értelmezte, hogy e címen a magántulajdonu ingatlan "kényszeradásvételét" még más magánszemélyek kisajátítási szándéka is megalapozta, ha az így megszerzett telken társasházat kívántak építeni. A társadalmi szervezetek pedig - mint a pártállam kézivezérlésé-

hez szükséges transzmissziós gépezet fő elemei - kisajátítással ma is kezelői jogot szerezhhetnek a működésükhöz igényelt ingatlanon.

Jogállamban a földtulajdonosi autonómia alkotmányos szavatolása, a földhasználók hosszú távú termelői-beruházói biztonságának közgazdasági-jogi garanciarendszere ki kell, hogy zárja azt az állami önkényt, amely kisajátítás címén felelőtlenül megsemmisítheti a földmagántulajdont. A kisajátítás korszerűsítésének kérdésköre önmagában is összetett. A kiindulási alaphoz tartozik annak hiteles felmérése, hogy az egyes tulajdonformákat az állami földtulajdon jogilag intézményesített egyeduralmával milyen joghátrányok, érdeksérelmek érik. Pl. e vonatkozásban a szövetkezeti szektort sujtó - máig sem orvosolt - kiszolgáltatottságot jelent, hogy a tsz-földalap terhére végrehajtott kisajátítás automatikusan a tsz által használt állami föld tulajdoni részarányát csökkenti, vagyis az elvont tulajdoni hányadot csupán "leírják" a földkönyvből. Kártalanítási igénye a téessznek így csak az ezt meghaladó, a saját tulajdonát érintő földelvonás címén nyílik. Emiatt a kártalanítás mértéke nem a ténylegesen elvont földrészlet minőségéhez, a tsz által teljesített beruházások, ráfordítások stb. értékéhez igazodik. Ezért adott esetben a tsz a saját költségén rekultivált, akár a legjobb földjét is elveszítheti anélkül, hogy érte kisajátítási kártalanítást kapna.

A korszerűsítés lényege azonban az, hogy a kisajátításnak nálunk is - a nyugat-európai kontinentális, illetve az angolszász jogrendszerek ilyen intézményéhez hasonlóan - kivételes és szigorú társadalmi kontroll alá helyezett állami tulajdonszerzési jogcímmé kell válnia. Ez egyértelmű azzal, hogy az társadalmi szervezetet ne illessen meg.

b) Az állam egyéb tulajdonszerzési jogcímei közül a földfelajánlás, a földmegváltás és a hatósági határozattal való

tulajdonbavétel (a kártalanítás nélküli államosítás) azok, amelyek nem egyeztethetők egy földpiaci modell földforgalmi feltételrendszerével. Negyedik jogintézményként említendő a földrendezés. Ennek tartalma viszont egyrészt már megtisztult az állam elsajátítási egyeduralmát biztosító elemektől. Másrészt azt sem a jelen átmenete, sem a jövő piacgazdasága nem nélkülözheti, természetesen a mai merev szabályainak a piachoz igazításával.^x

A "felajánlás" történetileg a kisárutermelői földmagántulajdon csalárd állami elvonásának eszköze, így mai létjogosultsága megszűnt. A földmegváltás pedig még most is arra szolgál, hogy a szövetkezők közös földtulajdonát tartalmatlan jogi fikcióvá változtassa. Eszerint ugyanis a téesz megszűnése esetén csak a tagi földtulajdonosok (tehát akik beviteli kötelezettség alapján földet adtak használatba) jogosultak földjük kiadását követelni. A szövetkezeti közös földtulajdonra viszont sem ők, sem a nem-egyéni földtulajdonos tagok nem tarthatnak igényt, hanem az - sorrendben - más téeszt, állami gazdaságot, gazdasági társaságot, vagy a helyi tanácsot illeti meg - a megváltási ár ötszörös összege ellenében. (FTV 41. §-a (1) bek.) Nyilvánvaló, hogy valódi szövetkezés (önkéntes személy- és vagyonegyesítő társaság) nem tűrhet ilyen korlátozást, hiszen a szövetkezők csak saját tulajdonosi rendelkezésükkel, maguk dönthetnek arról, hogy a szövetkezet megszűnése esetén miképp kívánják hasznosítani földtulajdonukat. A földmegváltás, mint speciális állami tulajdon-szerzési jogcím tehát a jövőben nem maradhat fenn.

c) A fentiekhez szorosan tapad a földnek, mint termelő-eszköz-tulajdonnak egy jogimegkötöttsége: az ingatlan (termőföld) tulajdonával felhagyni nem lehet (PTK 112. §-a (2) bek.) Az állam "szükségbeli" törvényes örökös: ha más örökös nincs,

^xPl. az ésszerű üzemméret és a földtulajdonosi jogvédelem együttes szolgálata.

a hagyaték az államra száll, aki mint törvényes örökös az örökséget nem utasíthatja vissza. (PTK 599. §-a (3) bek. és 674. §-a (1) bek. Ez azt jelenti, hogy az állam javára fenn kell tartani egy sajátos - nem államigazgatási kényszerre, hanem a polgári jogi mellérendeltségre alapozott - tulajdonszerzési jogcímet arra az esetre, ha a föld enélkül gazdátlaná válna. A "felajánlás" avagy a "földmegváltás" azonban e célra alkalmatlanok. Ezek helyett a jogszabály nevesített tényállás alapján - pl. az ajándékozást vélelmezve - teremthet jogcímet az állam származékos tulajdonszerzésére.

d) A hatósági határozattal való állami tulajdonbavétel a föld művelési kötelezettsége felróható elmulasztásának mai szankciója. (Alkalmazását az alapozza meg, ha a földtulajdonos terhére e mulasztás miatt öt éven belül kétszer földvédelmi bírságot szabtak ki.) Valós földtulajdon és piactulajdonosság esetén a pénzbírság és a kártalanítás nélküli államosítással való fenyegetettség alkalmatlanok az ésszerű földhasznosítás kikényszerítésére, amelyet adminisztratív hátrányok helyett piactulajdonosokra automatizmusoknak kell hatékonyan befolyásolni. Csakhogy az utóbbi tétel nem az átmenetre, hanem a már működő földpiaci viszonyokra lehet irányadó. Ezért - a kártalanítás nélküli államosítás esetleges kiiktatásával egyidőben - feltétlenül gondoskodni kell olyan szankciórendszerrel, amely

- visszatart a földspekulációktól, gátolja a földművelési-élelmiszertermelési céloktól elszakadó földtulajdonszerzést;
- olyan joghátrányokat (pl. többlet-adóterhet) helyez kiállításba, amelyek célszerűtlenné teszik a "látszat-földművelést";
- a történelmi jóvátétel új földtulajdonosait arra készíti, hogy - a föld művelését, illetve az arról való gondoskodást előzetesen vállaló jognyilatkozatukkal összhangban - a részükre természetben juttatott földet rendeltetésszerűen hasznosítsák.

e) A tulajdoni reform és a történelmi jóvávétel végrehajtásához előfeltétel az állami földtulajdon e célokkal ellentétes forgalmának befagyasztása. E kiélezett földpolitikai kérdésben eddig a jogalkotó három intézkedést tett.

ea) A földtörvény módosítása megtiltotta, hogy társadalmi szervezet a kezelésében lévő állami ingatlan tulajdonjogát átruházza. (1989. évi XXI. tv. 2. §-a) Ezzel a jogi akadály gátolja a párt-, szakszervezeti stb. mozgalmi ingatlanvagyon "átmentését", látens privatizálását és kiárusítását.

eb) Az állami vagyon védelméről szóló törvény előírta, hogy az 1 millió forintot meghaladó értékű ingatlan forgalmára vonatkozó szerződést az Állami Vagyonügynökséghez be kell jelenteni. E szerv az értékmegállapítást felülbíráhatja, megtilthatja a szerződés megkötését vagy pályázatot írhat ki az ügylet lebonyolítására.

ec) A földtörvényt módosított 1990. évi XXXVII. tv. kimondta, hogy az állam tulajdonában lévő ingatlan tulajdonjogát (kezelői jogát) átruházni vagy megterhelni, ill. használati vagy bérleti jogát gazdasági társaságba bevinni csak a megyékben (fővárosban) létrehozandó vagyonellenőrző bizottság engedélyével lehet.

Az önkormányzati földtulajdon

Az állami földtulajdon piacgazdasági korszerűsítéséhez - ezen belül szerzési kiváltságai megszüntetéséhez - szorosan kapcsolódó követelmény, hogy az új közösségi tulajdonforma, az önkormányzati tulajdon súlyának megfelelően a földpiaci viszonyokba illeszkedjék. A centralizált állami tulajdon lebontásának és a népesség települési egységeken belül kibontakozó, demokratikus helyi önszerveződésének egyik alap-

feltétele, hogy a település lakossága a területi önkormányzati tulajdon valós alanyává válják.

Az önkormányzati tulajdon tárgyai közt első helyen szerepel a termőföld. A földpolitika még nem döntötte el, hogy az önkormányzat közigazgatási területébe tartozó állami tulajdonú földek milyen arányban, feltételek szerint válhatnak önkormányzati tulajdonná. Az a felfogás, amely szerint a települési közösségnek közvetlen profitérdekeltség alapján kell gazdálkodnia a földekkel is, az önkormányzat területén fekvő valamennyi állami föld tulajdonát - a különleges rendeltetésű, illetve a kizárólag állami tulajdonban tartható földek kivételével - az önkormányzatnak követeli. Más nézet szerint az önkormányzatnak piacelvű önállóságra nincs szüksége, ehelyett az célszerű, ha gazdálkodási önállóságát közhatalomként, főleg adóbevételekből biztosítja. Ehhez képest az önkormányzat tulajdonjoga a belterületbe tartozó állami földek közül csak azokra terjedne ki, amelyek nem állnak gazdálkodó szervezetek használatában.

Nyilvánvaló, hogy az önkormányzati tulajdon tárgyi köre, a tulajdonosi jogosítványok működtetési mechanizmusa, jogalanyainak vállalatszerkezeti szerveződése (pl. a települési önkormányzatok társulásokba tömörülése) alapvetően meg fogja szabni a földviszonyokban is e most születő tulajdonforma létjogosultságát és funkcióit. E tényezőkkel szerves összefüggésben ahhoz, hogy az önkormányzati földtulajdon a szektorsemleges földforgalom egyenrangú szereplője lehessen, legalábbis a következő igényeknek kell, hogy megfeleljen:

- A földpiacon e közösségi tulajdonformának olyan közérdekű szerzési jogcímekre és azokat alátámasztó preferenciákra van szüksége (pl. elővásárlási jog és annak gyakorlása fedezetül elkülönített pénzalap), amely gazdasági súlyát tekintve is valós egyenrangúságot teremthet számára az egyéb piaci résztvevőkkel szemben, így útját állhatja az önkormányzati

közösség érdekeit sértő földspekulációnak;

- Valamennyi - a területéhez tartozó, akár bel- akár külföldi állampolgárt érintő - földügyletnél széles körű nyilvánosságot, társadalmi ellenőrzést kell intézményesítenie annak érdekében, hogy a földszükségletek kielégítése az önkormányzati közösség és a nemzeti földpolitika érdekeivel összhangban történjék;

- Mind a tulajdoni, mind a használati földjuttatást a helyi lakosság egészének részvételét biztosító nyilvános versenyeztetéssel kell gyakorolnia; földkészletgazdálkodásával illetve a kezelésében lévő földtőke működtetésének mérlegeredményével pedig az önkormányzat választópolgárainak - a helyhatóság szervezeti rendje szerint - folyamatosan el kell számolnia.

A szövetkezeti földtulajdon forgalomképessége

A szövetkezeti földviszonyokban a szektorsemleges földforgalom mai főbb jogi akadályai a következők:

a) A szövetkezet, mint jogi személy privilegizált tulajdonszerzési jogcímei, amelyek a tagi földtulajdon elvonásával - a nagyüzemi földkoncentráció ürügyén - földtulajdonlási monopóliumát építették kisaját tagságával szemben, még csak részben és csak jövőbeli hatállyal szűntek meg. Az 1990. évi IX. tv. eltörölte a földmegváltást, így a jövőben a tag közös használatba adott földtulajdona nem "társadalmasítható". E lépés nem érintette azonban az ezt megelőzően végrehajtott földmegváltásokat, vagyis országosan a téesz-földalap 61 %-át, amely döntően a volt tagi tulajdonosok földtulajdonának e címen megszüntetéséből jött létre. Emellett a törvénymódosítás fenntartotta a szövetkezet másik "államszocialista" tulajdonszerzési jogcímét, a felajánlást. Az utóbbi - mint csak formálisan visszterhes, az egyenértékűséget és a felek

polgári jogi mellérendeltségét azonban merőben nélkülöző jogintézmény - az árucsereszonytól és a piacgazdasági földforgalomtól rendszeridegen, tehát kiiktatása éppúgy szükséges, mint az állami földtulajdonnál.

Bár a földmegváltás jövőbeli eltörlése miatt a földbeviteli kötelezettség már közvetve sem minősülhet a szövetkezet egyik tulajdonszerzési jogcímének, annak hatályos jogi rendezése lényegesen korlátozza a tagi földtulajdon forgalomképességét. Az alapszabály szerinti beviteli kötelezettség ugyanis kiterjed arra a termőföldre is, amelyet a tag a szövetkezetbe történt belépése után tulajdonul megszerez. (TSzTV 37. §-a (2) bek.) Gyakorlatilag tehát az ilyen földtulajdon forgalomképtelenné válik. Az önkéntes szövetkezésnek megfelelő megoldást a törvény a szakszövetkezetnél követ, amely a tag tulajdonában lévő földet - annak tulajdonszerzési időpontjától függetlenül - csak a vele kötött szerződés alapján veheti közös használatba. (TSzTV 37. §-a (4) bek.)

b) A szövetkezeti földtulajdon az egyéb szektorok - köztük a magánszemélyek - irányában forgalomképesé vált. Földpiaci megjelenésének azonban változatlanul egyik fékje, hogy a szövetkezeti földtulajdon - főszabályként - nem terhelhető meg. (Pl. jelzáloggal- FTV 20. §-a (2) bek.) A tulajdonosi rendelkezést e körben a téesz közgyűlésének kétharmados többsége gyakorolja. (FTV 19. §-a (1) bek.) Csak hogy a történelmi jóvátétel kielégítési alapjának védelmét, továbbá a valós tulajdonosi pozícióval ellentétes vagyonfelélés megakadályozását illetően ma a földforgalom "felszabadításának" ez az egyik neuralgikus pontja. A törvény a szövetkezeti ingatlanforgalmat eddig még csak egy kevésbé jelentős sávjában fagyasztotta be. Eszerint a szövetkezet a lakosság részére kötelező ipari, kereskedelmi és szolgáltató tevékenység biztosítása céljából ingyenesen kapott állami tulajdont nem idegenítheti el. Ha pedig e tevékenységet megszünteti, a tulajdonjog az államra visszaszáll. A téesz-termő-

föld eladásoknak, illetve nem pénzbeli vagyoni hozzájárulás-ként gazdasági társaságba való bevitelének viszont nincs jogi akadálya, jóllehet az utóbbi földforgalom felgyorsulása a tulajdoni reform sikerét teszi kockára.

c) A szövetkezeti földtulajdon leglényegesebb benső el-
lentmondása, hogy míg a külső árukapcsolatokban - a jogi
személy vagyonaként - forgalomképes, az egyes tagjainak ma-
gántulajdonosi rendelkezését tekintve csaknem forgalomkép-
telen. A tagi földtulajdonosnak ugyanis csak kilépése, ki-
zárása esetén és a szövetkezet megszűnésekor éled fel tu-
lajdonosi rendelkezési joga (pl. a földkiadás követelésére).
A tagsági viszonya fennállása és a téesz normális gazdál-
kodása alatt viszont tulajdona eszmei részarányának forga-
lomképességét tekintve be kell érnie azzal, hogy az örököl-
hető és a szövetkezet tagjai között szabadon átruházható,
míg kívülálló részére nem idegeníthető el.

A törvény a közös használatba adott föld fentiek szerinti
"kvázi forgalomképtelenségét" a téesz közös gazdálkodásának
érdekeivel indokolja. Ez azonban még akkor sem fogadható el,
ha a szabályozási modell hosszabb történelmi távon - nem az
üzemméretek és a vegyes tulajdoni formák sokszínűsége, ha-
nem - a kizárólagos nagyszövetkezet és annak megbonthatat-
lan nagyüzemi táblája lehetne. Valódi szövetkezésnél ugyanis
a tagság földtulajdonosi minőségét és funkcióit nem lehet
alávetni pusztán a földkoncentráció technikai igényeinek.
Az árutermelő munkaszövetkezet különleges célu gazdasági
vállalkozás, amelynek a föld termelőeszközkénti elsajátítá-
sánál csak egy sajátos tulajdonközösség felelhet meg.
Olyan társulási tulajdon, amelynek alapítói és a későbbi
belépők eszmei arányában és természetben egyaránt megtart-
ját tulajdonukat, csupán annak egyéni működtetéséről monda-
nak le a közös vállalkozás időtartamára. Ma létező termelő-
szövetkezeteinktől ez az ismérv merőben idegen. Ez a tény
sem változtathat viszont azon, hogy a jövőre nézve a tagi

tulajdonosok csak önkorlátozásukkal - saját gazdasági érdekükből - szoríthatják le rendelkezési jogukat a tulajdoni hányaduk külső forgalomképtelenségére, amelyet tehát helyettük törvényi parancs nem írhat elő. A tagi földtulajdon kívülálló részére elidegenítésének szabályozását tehát a jogalkotónak indokolt a téesz alapszabályának rendelkezési jogkörébe utalnia, mint ahogy e jogosítvány a mezőgazdasági szakszövetkezetet már megilleti. (FTT 29. §-a) A szövetkezeti gazdálkodás érdekvédelmére pedig az utóbbi esetben megfelelő jogi eszköz lehet elővásárlási jogának törvényi kikötése.

Magánföldtulajdon és privatizáció

A magánföldtulajdon részére megnyitott korlátlan földpiac ma még csak elvont jogi lehetőség arra, hogy a földforgalom e szektorban erőteljesen beinduljon és a kisüzemi földhasznosítás szükségleteit szolgálja. Jogi-adminisztratív oldalról egy ilyen folyamat léte döntően két tényezőtől függ. Egyrészt attól, hogy a tulajdoni reform és a történelmi jóvátétel alapján az állampolgárok mely rétegei és köre jutnak földmagántulajdonhoz, s ehhez képest milyen élettere nyílik a privatizációnak. Másrészt attól, hogy az állam földbirtokpolitikája milyen intézményrendszerrel szabályozza (befolyásolja, támogatja, korlátozza stb.) a földtulajdonszerzést, a birtokméretet, a hatékony földhasznosítás üzemszervezését stb. földforgalmi feltételeket.

Ami az első feltételt illeti, ma még megközelítő adatok sincsenek arról, hogy az erőszakkal elvett földmagántulajdont hányan, milyen mértékben követelnék vissza. Egy becslés szerint mintegy félmillió ember 3,5 millió hektár föld meg-

váltását sérelmezi.^x Ennél konkrétabb a Kisgazdapárt Békés megyei szervezetének a Viharsarokban végzett "földigénylési" felmérése. Eszerint a megyében 20 ezer vidéki család csaknem 100 ezer hektár területre tart igényt. Ez a megye 414 ezer hektárnyi szántóterületének közel 25 %-a. Ehhez hozzászámítva a téesz-tagok nem megváltott földjeit - melyekre a magántulajdonosi rendelkezés feléledt -, a magántulajdoni arány a megyei szántóterületnek már mintegy 60 %-a.^{xx}

Tendenciaként annyi - részletes elemzés nélkül is - bizonyos, hogy a történelmi igazságtétel politikai feszítő ereje a földigényeket a hatályos jog keretein jóval túlrendíti. A földmegváltás eltörlése aligha korlátozható a jövőre, ezért a téesz közös földtulajdonát a további földigények majd jelentősen leapasztják, míg a magánföldtulajdon aránya ezzel azonosan növekszik.

Külföldiek ingatlanszerzése

Társadalmi modernizációs értékválasztásunk - az "európai közös ház" felé közeledés - gazdasági súlyát meghaladó jelentőséget ad annak, hogyan rendezze a magyar jog a külföldi állampolgárok és jogi személyek belföldi ingatlanra (termőföldre) vonatkozó tulajdonszerzési képességét. Az ésszerű földhasznosításhoz, a hatékony földtőke-reallokációhoz fűződő és egyéb földpolitikai érdekeinken túl elsődlegesen kell számolnunk itt a szektorsemlegesség egy sajátos vetületével, a nemzetköziség mércéjével. A gazdaság külföldi szereplői számára nyilván elfogadhatatlan bármely hátrányos megkülönböztetés, amely rendszeridegen a nemzetközi gyakorlattól, avagy éppen általános nemzetközi jogi normába, illetve jogszokásba

^xLd. Valkó Béla: Vasvillával a Parlamentbe. Magyar Nemzet 1990. II. 10. 7. old.

^{xx}Ld. Rákóczi Gabriella: Új gazdák '90. Figyelő, 1990.II.22. 11. old.

ütközik. Másfelől viszont e szempont sem szoríthatja háttérbe a magyar földkészlet-gazdálkodás igényeit, a hazai földhasználók szükségletkielégítését. Tehát a külföldi elem - főként a földcsökkenés és a relatív földszűkösség éleződése folyamatában - az összetett földpolitikának úgy integráns része, hogy az utóbbi prioritásainak mindenkor alávetett. Emiatt az nem lehet jogcím az állampolgári jogokat csorbító kiváltságok nyújtására.

A fenti követelmények egyidejű érvényesítését és érdekütközésük feloldását noramtív módon, magas szintű jogszabályban kell biztosítani. Ez elemi feltétele a külföldi ingatlanszerző jogbiztonságának, amely máris megrendül, ha a szerzőképeség nem egyértelmű, kihírdetett, az alkotmányos jogforrási rend által hitelesített ismérvekre épül, hanem az államigazgatási jogalkalmazó mérlegelésének ("tetszvény-jogának") a függvénye. A jogállamiságnak csak olyan jogi mechanizmus felelhet meg, amely a tulajdonszerzéssel felmerülő említett érdekkonfliktusnál legfeljebb a szigorúan meghatározott jogszabályi kritériumon belül enged államigazgatási (hatósági) érdekbeszámítást- és kiegyenlítést.

A hatályos jogi rendezés

A hatályos jog egyrészt még nem jutott el a földkérdés nemzetközi szelvényének stratégiai igényű tisztázásához. Másrészt egyes megoldásai a jogrendszeren belül működészavarokat okoznak.

a) A földtörvény a pártállam jogi terméke, így az európaiság mércéjével és a külföldi működő tőke magyar gazdaságba való bevonásának szempontjaival eleve nem számolhatott. Ennek megfelelően a kérdés anyagi jogi rendezése elől elzárkózott, tehát a külföldiek tulajdonszerzésének egyetlen tartalmi felté-

telét sem határozta meg. Ehelyett viszont garanciális jelentőségűvé tette azt az eljárásjogi igényt, hogy a külföldi jogalanyok földügyletei - közérdekből - a deviza- és a földkészletgazdálkodás követelményeit egyaránt érvényesítő hatósági engedélyezés rendszerében bonyolódjanak. A törvény államigazgatási hatáskörbe utalta a külföldiek tulajdonszerzésének elbírálását.

A szakhatósági ellenőrzés törvényi intézményesítése a föld, mint különleges értékű termelőeszköz társadalmi megbecsülése szempontjából nem lényegtelen előrelépés. A rendezés negatívuma azonban a jogszerző oldalán a normatív feltételek mellőzése, az anyagi jogbiztonság hiánya: a hatóság mérlegelési jogkörében dönthetett a kérelméről, vagyis a külföldi fél számára nem nyílt kikényszeríthető alanyi jog a tulajdonszerzéshez. Eszerint "külföldi jogi vagy magánszemély - ha jogszabály vagy nemzetközi szerződés eltérően nem rendelkezik - ingatlan tulajdonjogát adásvétel, csere vagy ajándékozás útján a Pénzügyminisztérium előzetes engedélyével szerezheti meg. A Pénzügyminisztérium az előzetes engedélyt az érdekelt minisztériumokkal (országos hatáskörű szervekkel) egyetértésben adja meg." (FTV. 38. §-a) Termőföld külföldi személy tulajdonába tehát csak az FM jóváhagyásával kerülhetett. A földpiaci nyitással egyidőben pedig az engedélyezési rendszer a külföldiek földhasználati jogcímére is kiterjedt. Így "külföldi jogi vagy magánszemély ingatlanon haszonbérletet a Pénzügyminisztériumnak a föld rendeltetése szerint érdekelt minisztériummal egyetértésben adott előzetes engedélye alapján létesíthet." (73/1989.(VII.7.) MT sz. rend. 6. §-a)

b) Földviszonyaink piacokonform átalakítása során a döntő jogi lépésekre nem a földjogban, hanem a társasági jogalkotásban került sor. E tény bizonyíthatóan közrehatott abban, hogy a külföldiek szerzőképességének mai rendezése figyelmen kívül hagyja a termőföld árusajátságait. A külföldiek

magyarországi befektetéseiről szóló 1988. évi XXIV. tv. - a hátrányos megkülönböztetéstől mentes és nemzeti elbánás alapelvét érvényesítve - a külföldi társaságok ingatlan tulajdonszerzési képességét alanyi joggá tette. Pontosabban a jogszerzés tárgyi körét a társaság társasági szerződésben (alapszabályban) meghatározott gazdasági tevékenységéhez szükséges ingatlanra vonatkozó tulajdonjogra és egyéb jogokra terjesztette ki. (TV. 19. §-a) A jogszabály indoklása szerint az utóbbi korlátozásnak kell útját állnia a külföldi társaságok esetleges spekulációs célzatu ingatlan-felvásárlásainak. A törvény alanyi hatálya pedig a devizajog szerint külföldinek minősülő - külföldi által alapított avagy más gazdasági társaságban a részesedést külföldi által megszerzett - gazdasági társaságon kívül átfogta a külföldi részvétellel működő GT-t, így a vegyesvállalatot is.

A fenti szabályok a külföldiek termőföldtulajdon szerzésénél két okból jelentősek. Részben amiatt, mert a cégalapítás hatósági engedélyezési jogköre egybeolvadt a devizahatósági jogkörrel, amely viszony hallgatólagosan elnyelte a külföldiek termőföld-tulajdon szerzésére a földtörvényben meghatározott jogi mechanizmust, így az ágazati minisztériumi egyetértést. (A kereskedelmi és a pénzügyminiszter együttes engedélye a törvény szerint eleve devizahatósági engedélynek is tekintendő. Így az utóbbi körben a jogalkotó már nem növeli a hatósági bürokratizmust azzal a további kötöttséggel, hogy a tulajdonszerzéshez az ingatlan rendeltetése szerinti minisztérium jóváhagyása is szükséges.) Részben pedig döntő jogi relevanciája lett annak, hogy az 51 %-ot el nem érő részesedésű külföldi társaságot bármely hatósági engedély nélkül lehet alapítani. Így az ingatlantulajdon szerzésére fennálló alanyi jog gyakorlása e körben eleve kiesik bármely hatósági ellenőrzés alól. Az utóbbi kontroll azonban e százalékos arányt meghaladó részesedésű külföldi társaságoknál

sem maradhatott fenn, hiszen a szerzőképeség alanyi jogkénti megfogalmazása elhárítja az államigazgatási engedélyezést. Végeredményben a külföldiek magyarországi befektetéseiről szóló törvény - önmagát a földtörvény 38. §-ában írt lehetséges kivételnek tekintve - a külföldi gazdálkodó szervezetek (jogi személyek) ingatlanszerzésének gyakorlatilag legfontosabb típusánál félretette a földtörvény főszabályát, amely a termőföld tulajdonjogának megszerzését a PM engedélyéhez köti.

c) A külföldiek ingatlanszerzésének normatív rendezését a földtörvény két évvel későbbi végrehajtási rendelete, a 145/1989./XII.27./ MT sz. rend. tartalmazza. E jogszabály a jogi és a természetes személyekre egyaránt irányadó. Hatálya kiterjed a külföldi székhelyű jogi személyre, a nem jogi személy szervezetre, a belföldi székhelyű - kizárólag külföldi tulajdonban álló szervezetre, a nem magyar állampolgárokra, továbbá arra a magyar állampolgárra, akinek állandó lakóhelye külföldön van. Nem vonatkozik viszont a külföldi részvétellel működő belföldi székhelyű magyar jogi személyekre (Pl. RT vagy vegyesvállalat). A tulajdonszerzés jogcímeit tekintve a rendezés - nemzetközi mérce szerint is - kellően liberális. Csak az ingatlan adásvétel, csere és ajándékozás szorul engedélyre, míg az örökléssel való tulajdonszerzés nem. Ugyancsak nincs semmilyen (térmetéki, időbeli stb.) korlátja külföldiek földbérletének (haszonbérletének). A magyar termőföld külföldiek részére bérbeadását tehát a jog nem akadályozza. Annál erősebb gátat jelent azonban a devizakülföldi földbérlő saját államának protecionista agrárpolitikája, a versenyárakat védő vámrendszere.^x

^xPl. az osztrák határsávbán kezdeményezett földbérletek miatt hiúsultak meg, mert a burgenlandi mezőgazdasági kamara - okkal tartva az osztrák bérlő magyar földön olcsóbban termesztett terménye árának osztrák árakat letörő hatásától - nem engedélyezi a nálunk termelt áru bevitelét. (Ld. Bokodi F.: Hogy áll a magyar földek bérbeadása? Számadás, 1990. febr. 22. 10. old.)

A tulajdonszerzés jogalapjánál, illetve mértékénél ket-
tős rendezési elv érvényesül. Jogi személy a szerzés enge-
délyezését csak akkor kérheti, ha részére nemzetközi szer-
ződés a magyar állampolgárokkal, illetve a magyar jogi sze-
mélyekkel azonos elbírálást biztosít. E feltétel tehát a
viszonosságot jelenti: az egyenlő jogi státusz akkor való-
sul meg, ha a magyar jogi személy (pl. a nemzetközi szerző-
désként kötött jogsegélyegyezmény alapján) ugyanolyan felté-
telekkel szerezhethet a külföldi jogi személy államában ingat-
lantulajdont, mint amelyekkel a külföldi fél nálunk kíván
tulajdonhoz jutni. Ne feledjük azonban, hogy a jogi sze-
mélyre nézve mind a tulajdonszerzés engedélyhez kötése,
mind az utóbbi körben a viszonosság megkívánása valójában
csak jogi deklaráció. A külföldi befektető társaság ugyan-
is - amint az előzőekben kifejtettük - alanyi jogon jut
ingatlantulajdonhoz. Ezért a tényleges termőföld-forgalom-
ban a hatósági engedélyezés, illetve a viszonosság vizsgá-
lata elesik.

A természetes személyek körére irányadó szerzési felté-
telek - a gyakorlatban felmerülő igényekhez igazodva - több-
félék. Így az engedélyt megalapozza

- a külföldi személy belföldi letelepedése (bevándor-
lása);
- a korábbi ingatlanának kisajátítása;
- a tulajdonban lévő ingatlan cseréje;
- a közös ingatlantulajdon megszüntetése;
- a magyarországi tartózkodás céljára történő ingatlan-
vásárlás.

Tehát míg a külföldi jogi személy tulajdonszerzési ké-
peségének a viszonosság szab határt, a külföldi természe-
tes személyek szerzőképességét maga a jogszabály kétféleképp
korlátozza. Egyrészt azzal, hogy zárt tényállástípusok (ún.
törvényi taxáció) alapján határozza meg a tulajdonszerzési

igényeket, vagyis az azok körén kivüleső esetekben kizárja a tulajdonszerzés lehetőségét. Másrészt a jogszabály a szerzés mértékét a külföldi tulajdonszerző személyes szükségleteinek a kielégítésére korlátozza. (Így a lakás, üdülő, telek stb. csak a saját vagy a közeli hozzátartozó itteni tartózkodása céljából vásárolható, az ingatlancsere nagyobb értékű ingatlan tulajdonához jutás esetén a külföldi részére nem engedélyezhető; a kisajátítás sem lehet szerzési jogcím, ha a külföldi a kisajátítási kártalanítás összegét nem fordítja ingatlan vásárlására.) Az engedélyezési jogkört a Pénzügyminisztériumi Központ gyakorolja, amelynek döntését - fellebbezés esetén - a Pénzügyminisztérium vizsgálja felül. A külföldi részvétellel működő társaságok ügyében harmadoku jogorvoslat is működik: a PM döntésének felülvizsgálatát a pénzügyminisztertől kérhetik.

d) Az 5/1990./II.7./ PM sz. rend. - a tervszerű devizagazdálkodásról szóló 1974. évi 1. tvr. végrehajtásáról rendelkező 1/1974./I.14./ PM sz. rend. 10/A §-a (1) bek. b.) pontját módosítva 1990. február 15. napjával kezdődő hatállyal - a következőket rendelte el: "Nem kell devizahatósági engedély, ha a belföldi székhelyű, teljesen külföldi tulajdonban álló gazdasági társaság olyan épületet épít, illetőleg olyan ingatlantulajdon jogát szerzi meg, amely a társasági szerződésben (alapszabályban) meghatározott gazdasági tevékenységéhez szükséges, továbbá, ha más külföldi részvétellel működő társaság épít épületet, illetve szerzi meg ingatlan tulajdonjogát." Ezzel a külföldi gazdálkodó szervek termőföld tulajdonszerzésének hatósági engedélyhez avagy egyéb társadalmi ellenőrzéshez kötése megszűnt. A jogi rendezés szerint az ügylet csak akkor engedélyköteles, ha a külföldi GT a gazdasági profiljától eltérő célra kíván ingatlan (termőföld) tulajdont szerezni. Ez az esetkör azonban a legkevésbé sem gyakorlati. Egyrészt amiatt nem, mert ilyen szerzési igény esetén a

profilkötöttség könnyen kijátszható, a tevékenységi kör eseti értelmezéssel bővíthető. Másrészt az esetleges profilkötöttség miatti szerzési akadályt legálisan is elháríthatja az, ha a külföldi társaság bármely arányban - tehát függetlenül az 51 %-nyi tulajdoni többség alakulásától - belföldi résztvevővel társul. Ekkor ugyanis bármely célre engedély nélkül szerezhethet ingatlantulajdont.

e) Az állami vagyon (ennek körében a termőföld) értéken aluli kiárusításának megakadályozására az állam vállalatokra bízott vagyonának védelméről szóló 1990. évi VIII. tv. 1990. március 1-jétől az Állami Vagyonügynökség államigazgatási ellenőrzési intézményrendszerét vezette be. Eszerint a törvény hatálya alá tartozik többek közt - eltérő törvényi rendelkezés hiányában -

- a vállalat ingatlanának elidegenítése, ideértve a bérletvételi (lízing) szerződés kötését is, feltéve, hogy a szerződés értéke a 30 millió forintot meghaladja;

- minden olyan szerződés (bérlet, haszonbérlet stb.), amelynek alapján a vállalat könyvviteli mérleg szerinti összes eszközének 50 %-át meghaladó része használatának, hasznosításának és a hasznok szedésének joga vagy e jogok valamelyike mást illet.

A földtörvényt módosító 1990. évi IX. tv. 1. §-a szerint az állam tulajdonában lévő termőföld tulajdonának elidegenítése, gazdasági társaságba nem pénzbeli vagyoni hozzájárulásként történő bevitele, valamint haszonbérbeadása esetén az állam vállalatokra bízott vagyonának védelméről szóló törvény rendelkezéseit az 1 millió forint értékét meghaladó szerződésekre kell alkalmazni.

A hatályos jog kritikája

A külföldi ingatlanszerzés súlypontja - már pusztán a tipikus földforgalom nagyságrendjét tekintve is - a jogi személyekre esik. A rendezés törvényességét és földpolitikai célszerűségét tekintve itt a következő lényegesebb ellenvetések merülnek fel:

a) Az 5/1990./II.7./ PM sz. rend. jogszabálysértéssel oldotta fel a külföldi tulajdonu gazdasági társaságok ingatlanszerzésének devizahatósági engedélyhez kötését. E lépés formálisan a gazdasági alkotmányosság két tételébe ütközik. A gazdasági rendre vonatkozóan ugyanis törvényben kell szabályozni különösen a tulajdonviszonyokat. (Ld. a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. tv. 4. §-a a.) pontját) A külföldi - jogi személy vagy nem jogi személyiségű - gazdálkodó szerv tulajdonszerzési képességéről tehát miniszteri rendelet érdemben nem rendelkezhet. A másik alaptétel szerint az alacsonyabb szintű jogszabály nem lehet ellentétes a magasabb szintű jogszabállyal. (1987. évi XI. tv. 1. §-a (2) bek.) A PM rendelet viszont a földtörvénynek azzal az előírásával ellenkezik, amely külföldi jogi személy ingatlantulajdon szerzéséhez főszabállyá tette a Pénzügyminisztérium előzetes engedélyét. Az engedélyezési rendszer félretételével a PM nemcsak saját hatáskörét számolta fel, hanem azzal együtt megsemmisítette a KÖHÉM és az FM hatáskörét is, amelyet a földtörvény a külföldeik tulajdonszerzésénél mint egyetértési jogosítványt szabályozott. Végülis az a pénzügypolitika, amely a külföldi társaságok földtulajdonszerzését - a földtörvény fékjeit kiiktatva - korlátlaná változtatta, hamis gazdasági célracionalitást követ: az agrárstruktúra korszerűsítését nem földviszonyaink tulajdoni reformjától, hanem a magyar földtőke külföldi értékesülésétől várja.

b) Az állam vállalatokra bízott vagyonának védelméről szóló 1990. évi VIII. tv. a földtörvénynek az 1990. évi IX. törvénnyel történt módosításával együtt sem alkalmas rá, hogy a külföldiek ingatlan tulajdonszerzésénél a magyar termőföldalap védelmét és a földkészletgazdálkodás követelményeit érvényesítő államigazgatási ellenőrzést valósítson meg. E funkciót az 1990. március 1-jén hatályba lépett új jogintézmény a következő okok miatt nem vállalhatja fel:

ba) A törvény hatálya - és abból eredően az Állami Vagyonügynökség intézkedési jogköre - az állami tulajdonra korlátozódik, tehát a termőföldalap kétharmadát kitevő szövetkezeti földvagyonra és a földmagántulajdonra nem terjed ki.

bb) Az állami vállalatok földügyleteire korlátozott hatósági kontrollt maga a jogszabály tovább szűkíti. Eszerint a "törvény hatálya nem terjed ki azokra a szerződésekre, amelyeket a vállalat a rendszeresen folytatott, rendeltetésszerű gazdasági tevékenysége körében köt meg." (TV 3. § a.) pontja) A törvényhez fűzött miniszteri indokolás ilyen tevékenységként jelöli meg pl. az ingatlankezelést, a bérletbe-, haszonbérletbe adást. Eszerint az intézményesített ingatlanközvetítés - ha tehát állami ingatlanügynökség foglalkozik az állami föld értékesítésével - kiesik az államigazgatási ellenőrzés alól.

bc) Az állami földvagyon külföldiek részére elidegenítésének hatósági ellenőrzése - a fentiekén túl - amiatt sem válhat általánossá, mert értékhatárhoz kötött. Ez jelenleg a földtulajdon átruházásánál, a társaságba vitt föld -apportnál és haszonbérletnél egyaránt az 1 millió forintot meghaladó földérték.

bd) Az állami földvagyon forgalmának - ezen belül a külföldiek tulajdonszerzésének - értékhatártól függő államigaz-

gatási ellenőrzését illúziórikussá teszi a földpiac hiánya, a termőföld értékelés megoldatlansága, az értékebecslés és vagyonértékelés önkényességnek teret adó intézményi rendezetlensége, illetve az értékelésnek a becslést végzők érdekei szerint manipulálhatósága.^x

Mi tehát a teendő? A földpolitikának mielőbb szakmai-társadalmi közmegegyezésre kell jutnia abban, hogy a termőföld tulajdoni-használati juttatását a külföldi működő tőke részére indokolt-e kiépítendő földpiac közvetítésével biztosítani vagy sem, ha igen, úgy milyen arányban, feltételek alapján, társadalmi ellenőrzés gyakorlásával. Amíg ennek az alapkérdésnek a konzisztens, érdekkiegyenlítő megoldása és részleteiben is működőképes szabályozó-intézmény-rendszere nem alakul ki, a külföldi földforgalmat célszerű befagyasztani. E lépést - legalábbis átmenetileg - mellőzhetetlenné teszi a történelmi jóvátétel és a földtulajdoni reform végrehajtása is, hiszen a hatályos jogra épülő külföldi ingatlanszerzés azok célkitűzéseivel ellenkezik.

A hatályos jog mai működészavarainak jövőbeli megismétlődését jogtechnikailag az akadályozhatja meg, ha az egységes földtörvény alapelveit és részletszabályait tekintve egyaránt önmaga számára tartja fenn a külföldi tulajdonszerzés normatív rendezésének jogát.

^xLd. Dr. Rott Nándor: Vállalati átalakulás-vagyonértékelés. Nesze, semmi... Figyelő, 1990. márc. 29. sz. 4. old.

Földforgalom és állami beavatkozás. Nemzetközi tapasztalatok.^x

A szabadversenyos kapitalizmus egykori eszménye az államnak a gazdaságban az "éjjeli őr"-szerepet szánta. A centrumhoz tartozó vagy ahhoz felzárkózott európai országok agrártörténete bizonyítja, hogy a földviszonyokban a tőkés állam feladatköre soha nem merült ki a spontán gazdasági folyamatokat tűrő tétlenségben. Ez történetileg abból ered, hogy - még a feudalizmus méhéből legkorábban kinőtt ipari társadalmakban (pl. Angliában) is - a föld hosszú időre a hatalom elsődleges eszköze, a tulajdon fő fajtája és tárgya maradt. Emellett a nemzetgazdaságot sokáig az agrárágazat uralta. A termőföld élelmiszertermelési kulcsszerepe az ipari forradalommal sem szűnt meg, hanem a megváltozott követelményekhez alkalmazkodva erősödött. Ezzel az okfolyamattal állt elő az a látszat-ellentmondás, hogy noha a fejlett piacgazdaságok mezőgazdasági modellje egymástól olykor gyökeresen eltér, a földtulajdon-földhasználat-földforgalom állami szabályozása közös nevezője lett a másfajta gazdasági racionalitást követő agrárpolitikának. A földviszonyok mozgásának magán- és közjogi keretek közé zárása ugyanis az államtól azonos módszerű aktivitást igényelt: a termőföldre nem érvényesülhetett tulajdonosának korlátlan rendelkezési joga, hanem a törvény e különleges termelőszközknél a gazdasági szereplők szerződési szabadságát - hatósági kényszerrel - alávetette a közérdeknek, annak elsőbbsége címén pedig többször ki is zárta.

^xTerjedelmi korlátok miatt e kérdéskört csak vázlatosan, a gazdag külföldi szakirodalomhoz képest sommásan leszűkítve tárgyaljuk. Fő forrásunk az AKI "Földforgalom-agrárstruktúrák" c. kötete. (Bp. 1990. február. 31-48. old.)

Így a gyarmattartó Anglia hazai mezőgazdaságát előbb feláldozta az ipari fejlődés oltárán, mert a földjeikről elűzött parasztokból toborozta "ipari hadseregét". Gazdaságpolitikájában a mezőgazdaság fejlesztése csak azután vált prioritássá, hogy a gyarmatárak importja, mint olcsó élelmiszerforrás megszűnt és emiatt önellátásra kényszerült. A dán és a holland mezőgazdaságnak viszont az export expanzió a világszíni versenyben való helytállást, a dinamikus technikai és termelékenységi haladást diktálta. Merőben különbözik ettől a francia agrárpolitika, amely - a védővámokkal, az importverseny korlátjaival stb. - már egy évszázada hagyományá fejlesztette az agrárprotekciónizmust, mezőgazdaságának a külszíni hatásoktól védelmét. A földkérdés politikai kezelése azonban - az egyes részletek történeti, nemzeti stb. sajátosságaimellett - mindezen országokban annyiban közös, hogy a korlátlan földmagántulajdont egyikük sem tette alkotmányos alapelvvé és/vagy gazdálkodási gyakorlatá. Ehelyett a földtulajdont és a szabad földmobilitációt az agrártermelés történetileg változó feltételrendszerének, a közérdeket érvényesítő állami struktúrapolitikának, a piaci versenyképesség és a hatékony földhasznosítás mindenkori igényeinek alárendelték.

A mezőgazdaság szerves fejlődése a földforgalomba való állami beavatkozástól olyan rugalmas földpolitikát követel, amely a földbirtokszerkezetet az önszabályozó piaci mechanizmusokkal és a hatósági megkötésekkel egyaránt alkalmazkodásra készíti. Mivel Európa fejlett agrártérségeiben a kisüzemi földhasznosítás vált uralkodóvá, a tudományos-technikai forradalom vívmányainak felhasználása és a piaci viszonyok egyaránt az életképes méretű gazdaságok létrehozását, tehát a fokozatos földkoncentrációt tűzték napirendre. Ebből az összetett - az ellentmondásokat sem nélkülöző - folyamatból a földforgalom állami regulációjának csak néhány össze-

tevőjére utalunk. Azokra a legáltalánosabb tendenciákra, amelyek a földpiac hazai kiépítéséhez tanulságul szolgálhatnak.

a) A földviszonyokba való állami beavatkozás súlya és módszerei alapvetően függenek az agrárpolitika történetileg változó prioritásaitól. Így az ötvenes évtizedben az agrártermelés extenzív felfuttatása a munkaerő-felesleg alapján a földszerzés szigorú korlátozását indokolta. Ezzel szemben a nyolcvanas évtizedben - a csökkenő agrárnépeség, az EGK-piacokat sújtó áresés és a túltermelés miatt - a földek kevésbé intenzív hasznosítása lett célszerű, ami a földforgalom szabadabbá tételével járt. (Pl. Dániában 1945. után jogi személy nem szerezhett termőföld tulajdont. A természetes személyek is legfeljebb két gazdaságot, melyek egyikét bérbe kellett adniuk. A szerzőképesség feltétele volt a szakképzettség és a helybenlakás. A 80-as évektől viszont előbb a 15, majd a 30 hektárnál kisebb gazdaságokat nem főfoglalkozásúak is megvehetik.)

b) A földforgalom állami szabályozásához a statikus alapot hosszabb történelmi távon a földkészlet-gazdálkodás természeti-társadalmi összetevői adják: az ország termőföld-készletének geomorfológiai adottságai, a relatív földszűkösség mértéke, annak éleződése és regionális szóródása. Minél kevesebb az elérhető jó minőségű termőföld, a földforgalom állami szabályai rendszerint annál szigorúbban öröködnék a rendeltetésszerű földhasznosítás fenntartása felett és társadalmi ellenőrzéssel gátolják a termőföldalap közérdekkel ellentétes csökkentését. (Pl. mivel Ausztria mintegy 66 %-a hegyvidék, a földforgalom hatósági engedélyezésének, illetve a földvédelemnek több kötöttsége és szigorubb mércéje érvényesül, mint pl. a termőfölddel viszonylag jobban ellátott Dániában.)

c) A földforgalom alakulását is befolyásoló állami szerkezetalakító politika a fokozatosságra és a mezőgazdaság elért eredményeinek egyidejű megtartására-növelésére épül. (Pl. a Mansholt-terv a szerkezetváltás lassúsága miatt nem érthette el a piactámogatás költségeinek csökkentését és a tejtermék-főlősleg megszüntetését. Azonban az EGK agrárpolitikájában elérte az agrártermelők jövedelemszintjének megőrzését. Emellett 1972-1981 között a termelékenység állandóan nőtt.)

d) A földüggekben a tulajdonszerzéshez és a föld bérbeadásához szükséges hatósági engedélyezést nem az érintett területtől távoleső központi államigazgatási szervek, hanem a helyi települési önkormányzat gyakorolja. Ez egyfelől a földhasznosítók érdekvérvényesítését demokratikus eljárásban intézményesíti. Másfelől biztosítja, hogy az érdemi döntést az adott térség gazdálkodási feltételeit közvetlenül ismerő állampolgárok hozzák. (Pl. az osztrák tartományi törvényhozás szerint a földügylet engedélyezése a járási szinten szervezett földforgalmi bizottság hatáskörébe tartozik. Ez a járási vezetőlől, a mezőgazdasági kamarai tagból és a település képviselőlől áll. Dániában az üzemméretre, az elidegenítés feltételeire stb. országos előírás nincs, hanem a kommunális földtulajdonlás kérdéskörét a helyi tanács szabályozza. Franicaországban a megyei államigazgatási és érdekképviseleti szervek határozzák meg - a helyi adottságok alapján - a megszerezhető földtulajdon felső határát és az új gazdaságok alapításával járó kedvezményekhez szükséges birtokminimumot.)

e) A nyugat-európai agrárfejlődés egyik meghatározó negatív történelmi tapasztalata a törpebirtok. (Pl. Dél-Itáliában) Ez rövid és hosszabb távon egyaránt életképtelen: a kooperáció sem teheti alkalmassá a költségcsökkentésre, az innovációra, az önfinanszírozásra. Vegetálása miatt állandó

állami segélyre szorul. Az életképtelen üzemméret és az ésszerűtlen birtoktagoltság terjedését az öröklési jog korlátozásai hivatottak meggátolni. (Pl. a dán jog szerint, ha a termőföld örökösei között nincs a gazdálkodást főfoglalkozásként folytatni akaró, mezőgazdasági szakképzettségű személy, úgy az örökös a farmot kötelees vételre felajánlani a szomszéd farmernek. Ha ilyen sincs, az elővételi joggal a 25 km körzeten belül élő másik gazdálkodó élhet, feltéve, hogy a szerzett földtulajdonnal sem haladja meg üzeme a 125 hektárt, avagy összesen öt önálló, de egy tulajdonos által művelhető farmot. A svájci kantonjog öröklés esetén hasonlóan kizárja a kisméretű gazdaság további oszthatóságát.)

f) Az állam a minimális és a maximális földbirtoknagyságot kötelező jogi normával rendszerint nem szabályozza. (Kivétel a dán jog, amely 125 hektárra teszi a legnagyobb üzemméretet. A francia gyakorlat pedig 1985. óta - helyileg kialakított alsó birtokhatárként - 25 hektárhoz köti a gazdaságok támogatását.) A tulajdonszerzés hatósági engedélyének viszont rendszerint feltétele a minimális birtokméret. (Pl. az NSzK-ban ez 1 ha.) Általános tapasztalat, hogy a gazdaságméret és a termelési költségek színvonala között fordított arányosság mutatkozik. (Pl. NSzK) Az optimális gazdaságméret számos tényező függvénye (pl. kultúrális hagyományok, beruházási lehetőségek, vállalkozói képesség stb.), ezért meghatározására az elmélet nem is törekszik. Ellenben az észszerű földkoncentráció kialakítása a hosszú távú állami földpolitika prioritása. (Ld. a Mansholt-terv "kudarcát": 1970-1980 között az EKG-országok átlagos birtoknagyságának csupán 1 hektárral - 13,7 hektárra - növekedését.) A napi agrárpolitika pedig a sok, különböző méretű, de egyaránt versenyképes gazdaság létjogosultságát és állami támogatásának szükségességét vallja. (Ld. pl. Dániát.) A kisüzemek a nagygazdaságok infrastruktúrális stb. szolgáltatásainak az előnyei-

vel élnek.

g) A föld mezőgazdasági rendeltetés szerinti hasznosítását az EGK több országában sokáig védték azok az előírások, amelyek a tulajdonszerzéshez a jogosult mezőgazdasági szakképesítését, agrárágazati főfoglalkozását és a megszerzett földterület közigazgatási körzetében való állandó letelepedését kívánták meg. A megszilárdult földbirtok-szerkezetben a csekély arányú földforgalom mellett - mely évente átlagosan a földalapnak 2 %-a alatt marad - a tulajdonszerzésnek ezek az alanyi korlátjai fokozatosan veszítettek jelentőségükből. Feloldásukra vagy eltörlésükre pedig egyfelől a mezőgazdasági részfoglalkozás általános elterjedése, másfelől a túltermelési válság kiváltotta liberálisabb földpolitika vezetett. (A korábbi rendezési szigort jórészt őrzi viszont a dán jog. Eszerint a második farmon felüli további földtulajdonszerzésnél csak akkor nem irányadó a szerző félre előírt szakképesítés - mezőgazdasági szak-középiskolai végzettség -, ha az együttes földtulajdon nem haladja meg a 30 hektárt. Jogi személyek - pl. bank vagy alapítvány - csak akkor szerezhettek földtulajdont, ha a földhasznosítást végző természetes személy - mint tagja vagy alkalmazottja - rendelkezik a szerzőképességhez előírt feltételekkel.)

h) A földmagántulajdon gazdasági lényegéből - a "saját hatalom saját érdekű" érvényesítéséből - következik, hogy a nyugati agrárjog főszabályként nem írja elő és nem szankcionálja a földtulajdonos földhasznosítási kötelezettségét. Ez a tulajdonosi érdekből és a gazdasági ösztönzők alapján adminisztratív kényszer nélkül is hatékonyan teljesül. Kivételesen a közrendet, a környezetet, illetve a természet- és tájvédelem érdekeit veszélyeztető egyes tevékenységek elleni védekezés céljából a helyhatósági jogszabályok művelési (gondozási) kötelezettséget állapítanak meg. (Pl. NSzK-Hesseni természetvédelmi tv.) Franciaországban földadó ked-

vezmény ösztönzi a földtulajdonost arra, hogy földjét - ha műveléséről időszakosan ő maga nem gondoskodhat - adja haszonbérbe valamelyik földszomszédjának.

A földhasznosítási kötelezettség sajátos esete áll elő az intenzív állattenyésztéssel. Dániában ugyanis - a környezet védelmében (pl. a hígtrágya-szennyeződés megelőzésére) - adott állatállományhoz minimális földterületnek kell tartoznia. Így 2-3 tejelő tehén vagy 5 koca csak legalább 1 hektár földön tartható.)

i) A külföldiek tulajdonszerzési képessége rendszerint nem devizagazdálkodási kérdés, hanem a pénzügyi szempontokon túl is korlátozott. A megszorítások célja az, hogy a külföldi természetes vagy jogi személy ne kerülhessen előnybe a belföldiekkel szemben, vagyis éppúgy garantálja a termőföld rendeltetésszerű hasznosítását, mint a hazai földtulajdonosok. (Pl. az osztrák jog ezért köti a külföldiek örökléssel való földtulajdonszerzését hatósági engedélyhez, amelyre belföldi örökösnek nincs szüksége, hanem a tulajdon pusztán a törvény erejénél fogva reá száll.) Nemcsak a termőföldre, hanem bármely ingatlanra további korlátozást jelent a külföldre az, hogy a tulajdonszerzést csak személyes szükségletének kielégítése (tehát az ingatlanon ott-léte, lakása, a közvetlen hasznosítási cél) indokolhatja. (Így pl. Dániában telket, családi házat, nyaralót stb. sem EGK - sem egyéb külföldi állampolgár nem vásárolhat, ha más országban lakik és onnan nem települ át.)

j) A földforgalomba való közérdekű beavatkozás során sajátos a polgári államnak a földspekulációhoz fűződő viszonya. Egyfelől a saját tőkéjét kockáztató föld (telek) spekuláció szabad földpiac működése esetén rendszerint kifejlődő és virágzó vállalkozási üzletág, amely a térszerkezet gyors megváltoztatásával életteret nyújt az új tevékenységeknek. (Pl. agglomerációs külterület beépítése.) A spekuláns valójában a föld többcélú hasznosíthatóságát, a változtatható rendeltetése

szerint versenyző pozícióját kamatoztatja az új járadék-képzés hasznának lefölözésével. E gazdasági tevékenység nem illegális, így az állam annak jórészt csak adózási következményeit érvényesíti.

A földspekuláció másik típuscsoportja nem szolgáltatási jellegű, hanem a földnek a rendeltetésétől eltérő hasznosításából igyekszik tartós extrajövedelmet húzni. Ez nemcsak illegális, hanem többnyire a közérdekbe ütköző, a hatóságokat megtévesztő csalárd magatartás. (Ilyen pl. a földnek a termelésből a társadalmi ellenőrzést kijátszó kivonása, nem mezőgazdasági hasznosítása. Leggyakoribb a gazdálkodó tulajdonosnak az a spekulációs törekvése, hogy üzemi vagyona mind nagyobb hányadát személyi vagyonaként elkülönítse, így gazdálkodói felelősségének fedezeti alapját lecsökkentse, tehát a vagyont lehetőleg termelési csőd vagy vállalkozói bukás esetén se kockáztassa.) A földspekulációk e második csoportjába eső magatartásmintát a jog igyekszik felfedni és különböző joghátrányokkal sújtani. (Pl. az osztrák jog szerint a járási földforgalmi bizottságnak meg kell tagadnia a tulajdonszerzés hatósági engedélyezését, ha megállapítható a jogügylet spekulációs motívuma, pl. az a törekvés, hogy a földet kivonják a művelésből vagy egyébként alkalmatlanná tegyék a rendeltetésszerű hasznosításra. A bizottságot félrevezető ügyfél terhére 300 ezer ATS-ig terjedő pénzbírságot lehet kiszabni.)

k) Piacgazdaságban a földforgalom állam szabályozásának másik tárgya a földtulajdon mellett a földbérlet. Mivel a földpiacon a földnek értéke és ára van, a bérlet a kereslethet-kínálathoz nemcsak valóságos áruként viszonyul, hanem alapfunkciója, hogy a tulajdont "megkettőzze": a földtulajdonos saját gazdaságát földbérlettel egészíti ki. Míg a kizárólag bérletre alapított gazdálkodás elenyésző, az üzemméret növelésének gyakran egyetlen lehetősége a földbérlet. A bérlet föld nagysága a gazdaságmérettel általában

egyenes arányban nő, tehát a legnagyobb farmokhoz kapcsolódik a legtöbb bérelt föld. (Pl. Anglia)

A földpiac értékrendjében a bérlet nem pusztán földhasználati jogcím - a tulajdonnak alárendelt, azt csak kiegészítő birtoklási jog -, hanem agrárgazdasági tartalmával a földtulajdont tartósan helyettesíteni képes jogintézmény. (Pl. az angol "örökbérlet".) Értékére jellemző, hogy kereslete sokszor meghaladja a földtulajdonét, ezért megszerzéséért a gazdálkodó külön anyagi áldozatra is hajlandó. (Pl. Franciaországban a földbérletért gyakran "lelépési díjat" fizetnek, amelynek nagysága helyenként a föld árával vetekszik.) A bérlet a földbirtokszerkezetben csaknem mindenütt számottevő arányban szerepel. (Pl. Dániában 20 %, az NSzK 36 %, Franciaországban 50 %.)

A földbérlet tulajdonpótló funkcióinak kifejlődésében és működtetésében a jogállamra fontos szerep hárul. A bérlővédelem érdekében - földhasznosítói-beruházói biztonságának szavatolása végett - a magánjogi viszonyba a közérdek érvényesítése címen a közjog erőteljesen beleszól. (Pl. a holland jog a bérleti díjakat a földre és az építményekre egyaránt maximálja.) A bérleti jogviszony tartalmát a magánjog olyan kötelező (kogens) szabályai alakítják, amelyek kikényszeríthetősége garancia rá, hogy a földbérlő a szerződés alapján megillető jogait érvényesíthesse. (Pl. Hollandiában a földbérlet minimális időtartama 6 év. A szerződés meghosszabbítható, a bérlet örökölhető. A szerződést csak írásban, a bíróság közreműködésével lehet módosítani. A tulajdonos a bérletet csak akkor mondhatja fel, ha a földön maga kíván gazdálkodni és egyidejűleg megfelelő csereföldet ajánl fel bérlőjének. A bérlő a felmondást azonban ekkor sem köteles elfogadni.)

A földbérletnek a földtulajdonhoz közelítő közgazdasági súlyából következik, hogy a földforgalom hatósági engedélyezési rendszere - a jogintézmény sajátágaiból eredő eltérésekkel - a földbérletre is irányadó. (Pl. az NSzK-ban az eltérés az,

hogy a haszonbérlet nem szorul engedélyre, hanem csak hatósági bejelentésre köteles. A haszonbérleti törvény tiltó okai viszont azonosak a tulajdonjog-átruházás törvényi akadályaival. A dán jog szerint a földhaszonbérletet természetes személy hatósági engedély nélkül akkor gyakorolhatja, ha a bérlő nagykorú dán vagy EGK-állampolgár, szakképzett és állandó jelleggel a farmon lakik - avagy saját gazdasága 10 km-n belül fekszik -, a bérlet időtartama pedig legfeljebb 30 év.)

3. A jóvátétel földtulajdonnal kapcsolatos alternatívái

A történelmi jóvátétel kérdésének a földtulajdon csak egyik, megítélésünk szerint azonban kiemelésre méltó problematikája. Kiemelését az indokolja, hogy ebben a körben a jóvátétel megoldási módozatai nemcsak a földtulajdonos további sorsának alakulását határozzák meg, hanem átstrukturálhatják a mezőgazdasági termelés egész rendszerét, üzemi formáit stb. s ezen keresztül visszahathatnak a nemzetgazdaságra, az ország valamennyi állampolgárának életviszonyaira. A földtulajdonnal összefüggő jóvátétel kérdése tehát nemzetgazdasági ügy, ha úgy tetszik valamennyi állampolgár közös ügye. Ugyanakkor, mint jogalkotói döntés csak politikai-gazdasági és társadalmi közmegegyezés alapján jöhet létre.

Az erkölcsi elégtétel

Az anyagi jóvátételre vonatkozó konszenzustól - megítélésünk szerint - indokolt különválasztani az erkölcsi elégtételt. Milyen alanyi kör támaszthat erre igényt? Mindazok,

a) akik az 1945-ös földreformmal^x együttjárt anomáliákat sérelmezik: - akiket azért minősítettek hazaárulónak, mert 1944-ben visszavették a magyarosított nevük helyett a felmenőktől kapott eredeti nevüket és akiktől emiatt összes vagyonukat elkobozták;

- akiket kitelepítettek és teljes vagyonekőbzással sújtottak csak azért, mert németajkúak voltak;

- akik a székesfőváros 30 km-es körzetében földbirtokkal rendelkeztek és ezért - eltérően azoktól, akik távolabb laktak - nem 100 kh, hanem már 50 kh fölött vették igénybe földjüket;

- akik nem foglalkoztak mezőgazdasági termeléssel és a földjüket 1939 után vásárolták, s ezért már 5 kh felett igénybe vették földjüket stb.,

b) akiket a beszolgáltatási rendszer^{xx} kegyetlen szabályai és az állandóan növekvő adóterhek kényszerítették a földjük elhagyására;

c) akiket kuláknak minősítettek, ezért emberi méltóságukban megaláztak, meghurcoltak, vagyonuktól megfosztottak;

d) akiknek a padlását lesöpörték, akiket "fekete vágásért" elzárásra ítélték és éhezettek;

e) akiket a szövetkezetekbe brutális, meg nem engedhető adminisztratív eszközökkel bekényszerítették;

f) akik az állandó földrendezések^{xxx} következtében veszítették el a földtulajdonukat;

g) akiket a földjük felajánlására^{xxxx} kényszerítették;

^xLd. a 600/1945. ME sz. rendeletet és az 1946. évi IX. tv-t.

^{xx}Ld. pl. ezzel kapcsolatosan a 300.750/1947. KM sz. rendeletet a beszolgáltatást nem teljesítő gazdák helyszíni megbírságolása tárgyában.

^{xxx}Ld. pl. a földrendezésről és a tagosításról szóló 1956. évi 15. sz. tvr-t.

^{xxxx}Ld. pl. a 4091/1949. (VI.16.) Korm.sz. rendeletet a mezőgazdasági ingatlanok és azok felszerelésének felajánlásáról.

h) akiket a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. tv. alapján a tulajdoni illetőségüktől megfosztottak;

i) akik válásra kényszerültek csak azért, hogy az 1971-ben hatálybalépett lakó- és üdülőtellekről szóló kormányrendeletek^x alapján többlet-teleknek minősülő földjüket megtarthassák;

j) akik az előbb hivatkozott rendeletek alapján a többlet-teleket eladták, vagy azt kényszerelidegenítették és máig sem tudtak leszármazóiknak lakóteleket vásárolni;

k) akik öröklés folytán szereztek birtokmaximumot meghaladó területet és arra nézve az állam megvásárlási jogát gyakorolta;^{xx}

l) akik a zártkerti földjüket kényszerültek eladni vagy a vételi jog gyakorlása folytán elidegeníteni csak azért, mert annak területe a zártkerti birtokmaximumot (6000 m², 3.000 m² meghaladta;^{xxx}

m) akik nagyapáik földjét soha vissza nem kaphatják és végül

n) akiket attól az állampolgári jogtól fosztottak meg a birtokmaximum 300 kh-tól 3 ha-ra, ill. 6000 m²-re való lecsökkentésével, hogy a mezőgazdasági termelést élethivatásul választhassák.^{xxxx}

A felsorolt tulajdonosokat ért sérelem minden esetben jogszabály következménye. Az első teendő ennek folytán az, hogy a még hatályban lévő és a felsoroltakkal összefüggő jogszabályokat hatályon kívül kell helyezni. A második teendő pedig, mind az erkölcsi, mind az anyagi jóvátétellel

^xLd. a 30/1971.(X.5.) Korm.sz. és a 31/1971.(X.5.) Korm.sz. rendeleteket a lakó és üdülőtellek forgalmáról.

^{xx}Ld. az 1977. évi 27. sz. tvr. a mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalmáról.

^{xxx}Ld. az 1967. évi IV. tv-t.

^{xxxx}Ld. a 600/1945. ME sz. rendeletet és az 1977. évi 27.sz.tvr-t.

összefüggő kérdésekben a földtörvénytől és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvénytől független, önálló rehabilitációs törvény megalkotása. A jóvátétel kérdését feltétlenül külön kell választani a valódi szövetkezés jogi kérdéseitől, de attól is, hogy a földtörvény tulajdonjogi, földhasználati és egyéb szabályait milyen módon kell a piacgazdaság követelményeihez illeszteni.

A törvényi szintű különválasztás azért fontos, mert a jóvátételnek egy meghatározott időn belül meg kell történnie és azt követően a törvényi hatály oka fogyottá válik. A földtörvénynek, ill. a szövetkezeti törvénynek viszont hosszú távra kell készülnie és olyan szabályokat kell megfogalmaznia, amelyek perspektivikusan határozzák meg az általuk rendezett életviszonyokat.

Az anyagi jóvátétel alapkérdései

A történelmi jóvátétel anyagi természetű vonzatait illetően véleményünk szerint elsődlegesen arra kell keresni a választ, hogy

a) a jóvátétel melyik év birtokállapotainak figyelembevételével történjen meg,

b) milyen tulajdonosi kört öleljen fel a jóvátételre vonatkozó jogosultság,

c) milyen feltételei legyenek az alanyi jogosultságnak, azaz a bírói úton való érvényesíthetőségnek,

d) az igény érvényesítése kérdésében milyen szervek kapjanak döntési jogosultságot,

e) az igény milyen földtulajdonból kerüljön kielégítésre.

Úgy gondoljuk, hogy minden a jóvátétellel kapcsolatos kérdésre megnyugtató választ kell adni, nem szabad semmi-

féle támadási felületet engedni. Más oldalról hangsúlyozni kell általános elvként azt is, hogy az erkölcsi jóvátétel mindenkit megillet a törvényi rendelkezések alapján, az anyagi jóvátétel teljesítését célszerű egyéni kérelemhez kötni. Ennek egyik oka az, hogy a tulajdon megvonása is sokféle módozatu volt, így a tulajdonosok sérelme sem azonos tartalmu. Más oldalról senkit nem lehet arra kötelezni, hogy éljen a törvényadta jogával, ha nem kíván azzal élni. Hangsúlyozzuk ezt annál is inkább, mert - véleményünk szerint - csak a differenciált, szinte a sérelmet elszenvedő testére szabott megoldás lehet az, amely a legközelebb állhat az egyén által is méltányolt és elfogadott igazsághoz.

A feltett kérdések megválaszolásának sorrendjében haladva:

A jóvátétel időpontja

A jóvátétel kezdeti időpontjának meghatározása számos jogkövetkezménnyel jár. Ettől az időtől kezdve kell ugyanis megvizsgálni, hogy történt-e és milyen tartalmu igazságtalanság, amely összeegyeztethetetlen volt az emberi jogokkal, az emberi méltósággal és ma is ilyen tartalmúnak minősítjük.

A földjogi szabályok által elkövetett sérelmeket ismerve az anyagi jóvátétel kérdésében többféle megoldás vethető fel.

1. Alkotni lehetne pl. egy olyan jóvátételi törvényt, amely az un. kisgazdasági egyedek (földművelők, kereskedők, iparosok stb.) ellen elkövetett sérelmeket orvosolná. Ennek egyik része az erkölcsi bocsánatkérést, másik része az anyagi

sérelmek orvoslását tartalmazná. Ez utóbbit magunk részéről - figyelembevéve az ország anyagi helyzetét - kivitelezhetetlennek tartjuk. Ezért ebben a törvényben csupán azt kellene kimondani, hogy a magyar állam bocsánatot kér mindenkitől, akiket 1945. óta igazságtalanul fosztottak meg vagyonától, akit emberi méltóságában megaláztak, akit ezen kívül még börtönbe is vetettek és aki ellen emberi jogot sértő módon jártak el.

2. Alkotni lehetne egy olyan törvényt is, amelyik elválasztaná a földet az egyéb vagyontárgyaktól. Ez a törvény azonban csak annak a tudatában kerülhetne kihirdetésre, hogy a társadalom egy széles rétege (kisiparosok, kiskereskedők) ismételten elesne a jóvátételtől; tőlük ezért mindenképpen külön bocsánatot kellene kérni. Az elválasztás reális alapja az, hogy a föld az egyetlen olyan vagyontárgy, amely a használat következtében nem veszít értékéből és nem is semmisül meg. S noha az eredeti föld nem adható vissza, de nem lehetetlen az azonos értékű (terjedelmű, aranykorona értékű) föld rendelkezésre bocsátása. Ez a jóvátétel tehát csak azokra a tulajdonosokra terjedne ki, akik földdel rendelkeztek és akiket a jogszabályok ettől valamilyen oknál fogva megfosztottak.

Az időpont tekintetében eddig négy változat merült fel. Az egyik 1945, a másik 1947, a harmadik 1968, a negyedik pedig a törvény hatálybalépését követő időszak. Milyen indokok szólnak az egyes variációk mellett?

1945 mellett az, hogy már a 600/1945. ME sz. rendelet tartalmazott egy sor olyan ellentmondást, amelyek megítélésünk szerint feltétlenül feloldásra várnak. Nem beszélve az azt követő időszakról, amikor a parasztság különböző rétegei a föld elhagyására kényszerültek.

Az 1947. év, mint jóvátételi időpont mellett főként az hozható fel, hogy a földreform végrehajtása - legalábbis a

vele összefüggő telekkönyvi bejegyzések lezárulását tekintve - ekkor fejeződött be. Ugyanakkor a paraszti földmagántulajdon ellen még nem indította meg támadását az erőszakos kollektivizálás.

Az 1968-as év jelentősége abból fakad, hogy az 1968. január 1-én hatálybalépő 1967. évi IV. tv., a földtörvény volt az, amely a legtömegesebb méreteken fosztotta meg a földtulajdonosokat földjeiktől. Ez a törvény visszavonhatatlanul megszüntette a kisparaszti magánföldtulajdont és ezzel együtt a magángazdálkodás visszaállításának még a lehetőségét is felszámolta. Gyakorlatilag innen kell számítani a műveletlenül hagyott földek kártalanítás nélküli állami tulajdonba vételét, a többlet-területek esetében a megvásárlási és vételi jog gyakorlását stb. Ezért tömegigényeket lehetne kielégíteni, ha az 1968-as időpont kerülne elfogadásra.

A negyedik időpont variáció a törvény hatályba lépése utáni időszak lehetne, amely lényegében a ma hatályos mezőgazdasági termelészövetkezeti törvényben már megfogalmazást is nyert.

A jóvátételre jogosultak köre

A jóvátételre jogosultak köre kétségkívül az 1947. évi időpont alapján lenne a legtágabb, mint ahogy ez az időpont kártalanítaná legnagyobb tömegben a mezőgazdaságból végleg eltávozottakat. Ezzel szemben az alanyi jogosultságnak az 1947. évi IV. tv. hatálya alá tartozó személyekre korlátozása azt jelentené, hogy az egyéni kérelem előterjesztése alapján azok válnának a földvisszaadás potenciális jogosultjaivá, akiktől a földet megváltás címén vették el, tekintet nélkül arra, hogy az így elvesztett föld

szövetkezeti vagy állami tulajdonba került. A megváltás tényleges időpontjai az egyes állampolgárok esetében változóak, hiszen a törvény alapján 1968. január 1-i állapotokat kellett figyelembevenni és egészen az 1990. évi IX. törvény hatálybalépéséig^x a megváltás a szövetkezeti földtulajdon szerzésének egyik jogcíme volt.

Az egyéb címeken (a kártalanítás nélküli állami tulajdonbavétel, a megvásárlási jog, a vételi jog stb.) elvett ingatlanok vonatkozásában is lehet követni a megváltással kapcsolatos elvet, vagyis az így elvett földnek tulajdonosai is lehetnek potenciális jogosultjai a földvisszaadásnak. Indokolni lehet ezt annál is inkább, mert ismereteink szerint ezen tulajdonosok száma nem túl jelentős. Mérlegelhető viszont, hogy a jelzett címeken elvett ingatlanok esetében a szankciós jelleg minden esetben kimutatható. Ezért az ilyen földek tulajdonosait nem indokolt azonos elbírálásban részesíteni azokkal, akik teljesen vétlenek voltak és akiktől a földet megkérdezésük és beleegyezésük nélkül vették el. Elsődlegesen tehát a megváltott földek tulajdonosainak lehetne jogot adni a földjük visszakapására, ha a jogukkal élni kívánnak.

Az alanyi jogosultság feltételei

Az alanyi jogosultság feltételeit a törvényben kell rögzíteni, úgy hogy a feltételek figyelemmel legyenek nemzetgazdasági érdekekre is.

A törvényben a következő feltételek rögzítése lehet cél-szerű: Jogosult a föld visszakapására az, aki:

^xA tv. 1990. február 14-én került kihirdetésre és a Magyar Közlöny 1990. évi 14. sz. tartalmazza.

a) mezőgazdasági termeléssel élethivatásszerűen foglalkozik és vállalja a föld magán- vagy társas-(vállalkozási, szövetkezeti stb.) gazdaságban való megművelését (helyben lakó földművesek),

b) nem foglalkozik ugyan élethivatásszerűen mezőgazdasági termeléssel, de a föld visszakapása esetén foglalkozást vált és hitelt érdemlően (okirattal) igazolja, hogy az elkövetkező időben legalább tíz éven át mezőgazdasági termeléssel foglalkozik (betelepülő földművesek),

c) a településen állandó bejelentéssel, lakhellyel rendelkezik, függetlenül attól, hogy élethivatásszerűen foglalkozik-e a mezőgazdasági termeléssel vagy sem, de vállalja legalább a b) pontban megjelölt időpontig a föld megművelését és ezt hitelt érdemlően (okirattal) bizonyítja (kétlakiak),

d) a nyugdíjkorhatárt elérte vagy tartósan munkaképtelen - a lakóhelytől függetlenül - és a visszakapott földet vagy maga, vagy bérbeadás útján nyugdíjának, járadékának kiegészítése céljából hasznosítja (szociális juttatottak),

e) a településen lakik és a földjét az ugyancsak helyben lakó leszármazóira akarja átíratni, feltéve, ha azok vállalják legalább a b) pontban meghatározott időpontig a föld megművelését és ezt hitelt érdemlően (okirattal) igazolják (családi birtokosok).

A kérelmezőnek a tulajdonjogát hitelt érdemlően (tulajdoni lappal) kell igazolnia. Az az okirat, amelyben vállalja a kérelmező a föld megművelését lehet köz- vagy magánokirat. A jogosultnak ebben nyilatkoznia kell, hogy a föld megművelését legalább 10 éven át vállalja és hozzájárul ahhoz is, hogy az ingatlannyilvántartásba az elidegenítési tilalom ezen időpontig bejegyeztessék.

Aki a tulajdonjogát hitelt érdemlően igazolja, a föld visszakapására alanyi jogot kap és igényét elutasítás esetén bírói úton is érvényesítheti.

Az alanyi jog érvényesítését nem akadályozza az a körülmény, hogy a tulajdonos a megváltás időpontjában a földért megváltási díjat kapott. A törvény kimondhatja, hogy a visszakapott földért a tulajdonos ellenértéket nem fizet, de nem is igényelheti érte visszamenőleg a haszonbérleti díjat sem. Ezzel a szabállyal két irányban - a nagyüzem és a jóvátételre jogosult felé - is kiküszöbölhetnék a terheket.

Azokat a tulajdonosokat, akik nem kívánják földjeiket megművelni és nem esnek a felsorolt törvényi jogosultak körébe, a földspekuláció meggátlása végett kizárnánk az alanyi jogosultak köréből.

Más kérdés még ilyen tulajdonosnál is az az eset, ha a belterületi földjét vették el és arra magának vagy családjának lakóház vagy üdülő építés céljaira szüksége van. Ha helyben lakik, elképzelhetőnek tartanánk számára a visszaadási kérelem előterjesztését és a kérelemnek történő helytadást is. Ha azonban eladás igényével kéri a földet vissza, kérelmének csak méltányossági szempontokat mérlegelve (nyugdíjas, rokkant, nagycsaládos stb.) adnánk helyt.

A döntésre jogosult szervek

A jóvátételre jogosultság kérdésében való döntési jog telepítése kérdésében több variáció lehetséges. Elképzelhető, hogy ezt a jogot az újonnan létrejövő helyi önkormányzati szervek hatáskörébe utaljuk. Más nézetek a földbirtokrendező bizottságok felállítását szorgalmazzák, hasonlóan az 1945. évi földosztó bizottságokhoz. Ezek összetételét

a helyi önkormányzati szervek határozhatnák meg, vagy a tagokat az igényjogosultak választhatnák.

Elképzelhető azonban egy olyan megoldás is, a magunk részéről e mellett voksolunk, hogy a jóvátételi törvényben kell minden kérdést szabályozni, objektív kritériumok meghatározásával és garanciák beépítésével. Lehetőleg úgy, hogy a kérelemnek történő helytadás ne érintse hátrányosan az eddigi földhasználó közös gazdaságot és érvényesüljenek az igénylő érdekei is. Ezért mi a törvényben azt mondanánk ki, hogy:

a) a föld visszaadására irányuló kérelem egy példányát - pl. a hatálybalépéstől számított három hónapon belül - ahhoz a szervezethez kell benyújtani, amely a kért ingatlant használja, egy másik példányát pedig a tulajdonjogot igazoló okiratokkal együtt az illetékes földhivatalhoz;

b) a kérelmekben megjelölt igényeket az adott szervezet legfelsőbb önkormányzati szerve által választott vagy kijelölt szerv összegzi. Ez a szerv a választó szervnek van csak alárendelve és neki tartozik felelősséggel;

c) a földet használó vagy kezelő szervezet az igények összegzésének elvégzése után - pl. a kérelmek előterjesztésére meghatározott időpont lejártát követő három hónapon belül - köteles legalább a visszaigényelt ingatlanok terjedelmének megfelelő területet a közös földektől elkülöníteni. Ez az elkülönített földterület csak az igényjogosultak kielégítésére használható fel mindaddig, amíg az eljárás le nem zárult;

d) ez a terület parcellázás útján biztosítja, hogy azok az igénylők, akik hitelt érdemlően (tulajdoni lappal vagy más módon) igazolják tulajdonjogukat, a földet visszakapják abban a terjedelemben és aranykorona értékben, ahogyan azt az ingatlannyilvántartás és a gazdaság által vezetett

Az egyesítések évenként számos tsz-t érintettek, s nagy létszámú tsz-tagság helyzetét változtatták meg, nagy területű mezőgazdasági termőföldeket "mozgattak meg" újra. Amint az a korabeli számításokból kiderül 1960-ban az összes tsz 20, 1961-ben 19,5, 1962-ben 5,1, 1963-ban 9,9 %-át egyesítették, s ez 1960-ban a tsz-tagság 13,6, 1961-ben 14,1, 1962-ben 3,9, 1963-ban 7,9 %-át érintette. 1960-ban az egyesítésekkel "megmozgatták" a tsz-földek 13,5, 1961-ben 14,9, 1962-ben 4,0, s 1963-ban 7,3 %-át.^{x/}

Szektorsziñten a tsz-ek mezőgazdasági területe ezidőben alig változott, 1961 és 1967 között mindössze 3 %-kal növekedett. Szektoron belüli változások voltak: földrendezések, egymás közötti ill. állami gazdaságokkal való földcserék. Az egyesülések következtében fokozatosan kialakultak a "nagyzemzeti gazdálkodásra alkalmas táblaméreték", átformálódtak a községek-városok határai, ahol is most már véglegesen eltűntek a mezsgyekaróknak a nyomai, de a földvédelem addig kialakult módszerei és "műtárgyai" is (fasorok, vízlevezető árkok, csatornák, átereszek stb.)

A szövetkezetek egyesítésének nem voltak egyértelműen pozitívek a gazdasági eredményei - arról nem is beszélve, hogy emberileg egyértelműen negatív volt az eredmény, hisz

- az egyesítések döntő többsége a szövetkezeti tagság akarata ellenére (jobb esetben "meggyőzése" eredményeként), különböző manipulációkkal ment végbe;

- a megnagyobbodott tsz-ekben fokozódott a szövetkezeti tagság tulajdonosi elidegenedése, a vezetési hierarchiának való alárendeltsége, kiszolgáltatottsága stb.

^{x/} Lásd a 73.sz. függelék

Egy - a téma vonatkozásában - ekkor írt, átfogó jellegű könyvben ez áll:

"Az egyesült termelősövetkezetek jelentős részénél az egyesülés előtti gazdasági helyzethez viszonyítva nem következett be javulás. Az 1960-ban történt 385 egyesülés közül 238-ban, az 1961-ben történt 358 egyesülés közül 147-ben csökkent átmenetileg - az egyesülés előtti helyzethez viszonyítva - a gazdálkodás színvonala. Kedvezőtlen volt az is, hogy az egyesült termelősövetkezetekben az egységnyi területre jutó ráfordítások 10-12 %-kal meghaladták az országos átlagot."^{x/}

Tovább folytatódott a földkoncentráció az állami gazdaságokban is. 1950 és 1958 között az állami gazdaságok száma 375-ről 417-re emelkedett, de egyúttal - az államnak "felajánlott" magánparaszti földekből eredően - az egy gazdaságra jutó földterület 1266,7 hektárról, 2330,9 hektárra növekedett. 1958 és 1970 között viszont az állami gazdaságok száma 417-ről 180-ra csökkent (összevonásokkal!), s az egy gazdaságra jutó földterület 2331 hektárról 5544 hektárra, 2,4-szeresére növekedett.^{xx/}

A gazdaságirányítás 1966-1968. évi reformja. A szövetkezeti földtulajdon 1967-1969. évi létrehozása

A gazdaságirányítási rendszer általános reformját a mezőgazdaság irányításában megelőzte néhány olyan alapvető intézkedés, amely mintegy "kísérlete" volt a nemzetgazdaság állami irányítása 1968. évi megváltoztatásának. Az 1965-1966-os gazdasági évtől kezdve pl. a tsz-ek nem kaptak termelési és fel-

^{x/} Nagy Sándor: A termelősövetkezeti gazdaságok ésszerű nagysága. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 76. old.

^{xx/} Lásd a 74.sz. függelék

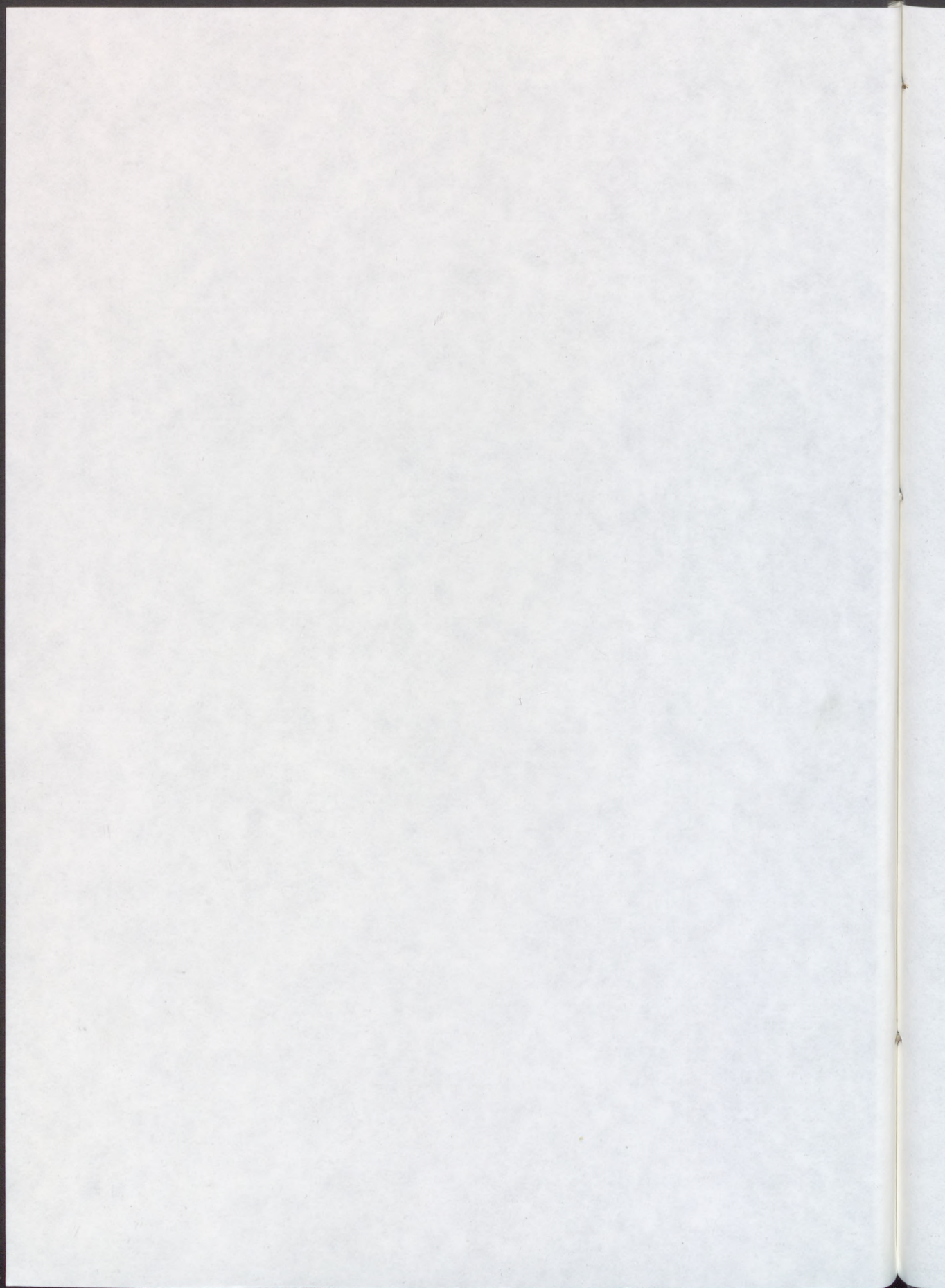
K I M U T A T Á S

a mezőgazdasági termelőségvetkezetek, állami gazdaságok földterületeinek eladásáról 1989. július 1. és december 31. között

Me.: hektár

Megyék	Mezőgazdasági termelőségvetkezetek			Állami gazdaságok			Összesen
	házhely ép.telek	termőföld	összesen	házhely ép.telek	termőföld	összesen	
1. Baranya	7	67	74	2	64	66	140
2. Bács-K.	337	274	611	22	50	72	683
3. Békés	-	210	210	-	72	72	282
4. Borsod-A-Z.	14	1 201	1 215	-	-	-	1 215
5. Csongrád	25	635	660	-	2	2	662
6. Fejér	-	182	182	-	58	58	240
7. Győr-S.	3	32	35	5	36	41	76
8. Hajdu-B.	-	1 432	1 432	-	-	-	1 432
9. Heves	8	52	60	-	-	-	60
10. Komárom-E.	10	45	55	2	125	127	182
11. Nógrád	19	431	450	-	6	6	456
12. Pest	38	289	327	1	25	26	353
13. Somogy	10	351	361	6	25	31	392
14. Szabolcs-Sz-B.	16	240	256	-	22	22	278
15. Jász-N-Sz.	7	352	359	-	30	30	389
16. Tolna	1	54	55	1	5	6	61
17. Vas	2	81	83	-	2	2	85
18. Veszprém	5	46	51	-	7	7	58
19. Zala	3	89	92	-	11	11	103
20. Főváros	-	-	-	-	-	-	-
Mindösszesen:	505	6 063	6 568	39	540	579	7 147

Forrás: MÉM FTH

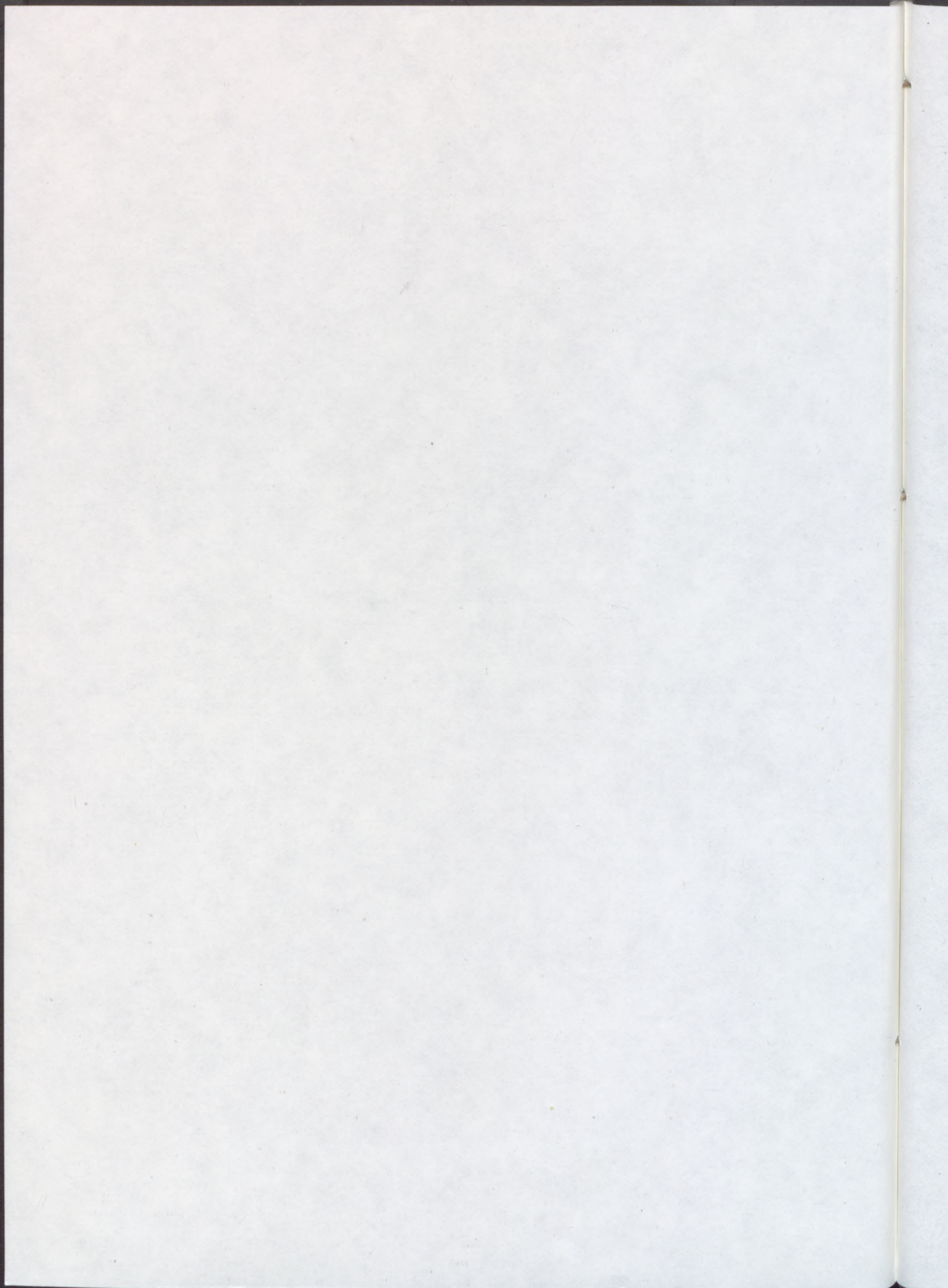

III.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A fejezet tanulmányainak szerzői

- Borszéki Éva (1., 3.)
Harza Lajos (3., 4.)
Mészáros Sándor (3.)
Nagy Kálmán (2.)
Pálovics Béláné (1.)
Popp József (3.)
Rott Nándor (3.)
Sebestyén Katalin (5.)
Újhelyi Tamás (1., 5.)

A fejlett piacgazdaságú országok - elsősorban az EGK - gyakorlatát és elképzeléseit mutatjuk be röviden - azzal a céllal, hogy tanuljunk a tapasztalatokból, s a hasznosítható elemeket átvegyük. A területi korlát miatt nem tudunk kitérni minden kérdésre; csupán a leglényegesebbnek tartott összefüggések vázolására szorítkozunk. Az anyag jellegéből adódóan az egyes pontok között bizonyos párhuzamosság elkerülhetetlen.

1. Áttekintés a földtulajdonról és a földhasználatról

A földtulajdon és a földhasználat alakulását a folyamatok főbb összefüggéseit, a földbirtokpolitika főbb céljait vázoljuk föl.

Földtulajdon, birtokszerkezet

A földtulajdon- illetve birtokszerkezet az átfogó politikai- társadalmi- gazdasági valamint a sajátos agrár- illetve "vidéki" hatóerők komplex működésének eredményeként alakul. Ezen tényezők hatására Nyugat- és Dél-Európa minden országában jelenleg az agrárpolitikai célrendszerekben és statisztikai meghatározásokban a családi-, kis-, esetleg farmgazdaságnak nevezett birtokszerkezet, illetve gazdaságtípus dominanciája jellemző. Az átlagos gazdaságnagyság a Közösség (EGK) 10 tagországa többségében 5 ha-nál nagyobb és nem haladja meg a 30 ha-t (108.sz. függelék).

A gazdaságok átlagos nagysága Európában északról délre haladva nagyon határozottan csökken: Svédországban, Finnországban, Norvégiában, valamint Nagy-Britanniában (erdővel együtt) meghaladja az 50 hektárt, délen viszont 10 hektárt sem ér el (Olaszország, Görögország, Portugália).

Az átlagos gazdaságnagyság észak-dél közötti mintegy tízszeres különbsége mögött jelentős természeti, népsűrűségi

és erre épülő tradicionális gazdálkodási sajátosságok vannak. Az északi térségnek nagyobb méretű gazdasági tevékenységüket erdőre és füves területeikre alapozzák, a dél-európai kisgazdaságokat szántóföldi és kerti tevékenység jellemzi.

A gazdaságok nagyság-változásának legjellemzőbb folyamata a koncentrálódás; 25 év alatt a Közösség 10 tagországában az átlagos gazdaságnagyság az 1,5-szeresére nőtt (109.sz. függelék). Minthogy a koncentrálódás Európa középső és északi régióiban gyorsabb, mint délen, a regionális különbség növekedik (Nagy-Britanniában és Dániában kétszeres, Olaszországban 20, Görögországban 40%-os a növekedés).

A 80-as évek közepén a gazdaságok nagyságmegoszlását Közép- és Nyugat-Európa térségeiben a nagyobb gazdaságok kibontakozó túlsúlya jellemzi; a 20 ha-nál nagyobb gazdaságok számának részaránya meghaladja az 50%-ot (Nagy-Britannia 60, Dánia 55%) vagy közelít ahhoz (Franciaország 49, Írország 39, Hollandia 30, NSZK 30, Belgium 28%). Ezen országok egy részében a 1-10 hektáros kisgazdaságok számszerűleg is kisebbségbe kerültek a nagyokhoz viszonyítva (Nagy-Britannia, Dánia, Franciaország, Írország). A "közelítő" országokban azonban még nagyszámú kisgazdaság van (NSZK 48, Belgium 46, Hollandia 43%-os részarány). Dél-Európában viszont 75-90%-os a kisgazdaságok és többnyire 10% alatti a nagygazdaságok aránya (110. sz. függelék).

A vázolt gazdaságnagyság-szerkezet eredményeként a nagyobb gazdaságok (20 ha fölött) részaránya a mezőgazdasági területen egyetlen ország (Görögország) kivételével minden országban uralkodóvá vált. (Nagy-Britannia 95, Dánia 83, Írország 74, Spanyolország 73, NSZK 68, Hollandia 65, Belgium 65, Portugália 64, Franciaország 55, Olaszország 51%; (111. sz. függelék).

A föld helyett más nagyság-mutatók alapján még határozottabban kirajzolódik néhány ország mezőgazdaságának nagyfokú koncentrálttsága. A mezőgazdasági termelés által hozzáadott értéket kifejező SDB-mutató például Hollandia, Nagy-Britannia, Dánia kimagasló eredményét jelzi, de nagyon megközelíti őket Belgium, Franciaország és az NSZK is (108.sz. függelék). A nagy állatállományok részarányát mutató adatok (112. és 113. sz. függelék) szintén Nagy-Britannia, Hollandia, Belgium és Dánia kimagasló szerepét jelzik. A tehénállománynak Nagy-Britanniában 52, Hollandiában 32%-a van 50 db-nál nagyobb állományokban. A 200 db-osnál nagyobb sertésállomány aránya: Hollandia 47, Nagy-Britannia és Dánia 29-29, Belgium 25%.

A bérelt területeknek országonként meglehetősen eltérő jelentősége van; ezt azonban a kevés adat és a bérletek statisztikai "megfogása" körüli bizonytalanság miatt nem nagyon megbízható adat inkább csak közvetve mutatja. Egy 1975. évi felmérés szerint (114. sz. függelék) a Közösség 9 országának átlagában a gazdaságok 2/3-ának nem volt bérelt területe. Érdekes viszont a bérletre alapozók viszonylag magas részaránya; a területük 50%-át meghaladó bérlettel rendelkezők és a teljes egészében bérelt területen gazdálkodók számának a részaránya 10-10%. Belgiumban kiemelkedő és Nagy-Britanniában is fontos a bérletek jelentősége; Franciaországban, Hollandiában és az NSZK-ban inkább tulajdonosi gazdálkodás bérlettel való kisebb mértékű kiegészítése a jellemző.

A gazdaságok elaprózottságáról alig van adat. A FAO 1970. évi világcenzusából származó néhány adat Nyugat-Európában 1-3 ha körüli átlagos parcella-nagyságot és ennek megfelelően jelentős mértékű elaprózottságot mutat (115.sz. függelék).

Földhasználat (földterület-kihasználás, hozamok, termelékenység)

A fejlett országok többségében a mezőgazdasági termeléshez rendelkezésre álló földterület csökken. 1960 és 1986 között a

csökkenés évi üteme az alapító hat EGK országban 0,56%, a skandináv országokban is hasonló mértékű, míg az USA-ban csak 0,08. Az EGK országokban a mezőgazdasági földterület a 70-es évtizedben csökkent a legjobban; a skandináv országokban a 60-as évtizedben, míg Magyarországon a 60-as és 70-es években hasonló mértékben apadt a földterület, s a 80-as években az európai tendenciákhoz hasonlóan mérséklődött a termőföld kivonása.

A 80-as években a világ erdőterülete csökkent és ezzel azonos mértékben nőtt a mezőgazdasági terület. Az EGK országokban (és Magyarországon is) fordított a helyzet: a mezőgazdasági terület csökken - ezen belül is a gyepterület jobban, mint a szántó és ültetvény -, az erdőterület viszont nő, igaz nem olyan mértékben, mint ahogyan a mezőgazdasági terület csökken. Skandináviában és Ausztriában pedig az erdők területe is csökken, már a mezőgazdasági területnél mérsékeltebben. Az USA-ban a mezőgazdasági terület kismértékben növekedett, az erdő jelentősen csökkent. Kanadában pedig mindkettő növekvő.

A földellátottságot a művelésbe vont terület és a népsűrűség befolyásolja. A mezőgazdasági terület aránya Európában - a skandináv országok kivételével - lényegesen meghaladja a világtálatgot. Legnagyobb arányu sorrendben Írországban, az Egyesült Királyságban és Magyarországon (116. sz. függelék).

A termelési szerkezet a földrajzi elhelyezkedés és az éghajlat is befolyásolja. Az EGK országok közül a szántóterületi arányban kiemelkedik Dánia, a gyepterületben pedig Írország. Az ültetvényterület alapján számított földellátottság pedig Dél-Európában a legkedvezőbb.

A népsűrűség a vizsgált országokban - az NSZK és Magyarország kivételével - az utóbbi két évtizedben növekedett. Így

a földellátottság csökkenő tendenciájú (117. sz. függelék).

Magyarország népsűrűségét tekintve Dániához, Franciaországhoz áll közel. Földellátottságunk összességében jónak mondható, Dánia a szántóterületi ellátottságban kissé, Franciaországban pedig a gyep-ellátottságban lényegesen megelőz bennünket. Az EGK országok 1986. évi adatait vizsgálva megállapítható, hogy a népsűrűség, a földellátottság és a farmméret között szoros az összefüggés:

Népsűrűség fő/km ²	Mezőgazdasági terület az összes területből, %	Átlagos farmméret ha/farm
100-nál kevesebb	60,9 - 81,0	4,3 - 22,7
101 - 150	35,7 - 65,6	4,3 - 30,7
151 - 250	48,3 - 74,1	5,6 - 65,1
250 feletti	46,3 - 54,0	14,1 - 14,9

A népsűrűség növekedésével általában csökken a mezőgazdasági terület aránya és növekszik a farmok mérete. Ez utóbbi alól kivételt képeznek a legnagyobb népsűrűségű EGK-országok, Hollandia és Belgium.

A 100 ha mezőgazdasági területre jutó népesség és a farmméretek között általában az az összefüggés figyelhető meg, hogy 400 fő/100 ha-ig csökken a farmméret, azután kissé növekszik.

Más a helyzet a világ egyes területein. Az USA-ban a mezőgazdasági terület aránya hasonló az európaihoz, a népsűrűség (26 fő/km²) viszont alacsony, s az átlagos farmméret már megközelíti a 200 ha-t. Kanadában viszont alacsony a mezőgazdasági terület aránya is és a népsűrűség (3 fő/km²) is, az átlagos farmméret 1980-ban 224 ha volt^{x/}. Japán külön kategóriát képez magas népsűrűségével (1987-ben 323 fő/km²) és

x/ A belső területeken 30-160 ha közöttiek, az ún. préri területeken 400 ha-osak a farmok.

viszonylag alacsony mezőgazdasági területi aránnyal, a világon az egyik, ahol a farmok mérete a legkisebb (1986-ban 1,24 ha/farm).

A mezőgazdasági terület csökkenése és a termelési színvonal emelkedése következtében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma jelentősen apadt. Az EKG országokban az utóbb belépett három ország kivételével az aktív népesség viszonylag kis hányada dolgozik a mezőgazdaságban (118. sz. függelék). A magyar adatok összehasonlításánál arra is figyelemmel kell lenni, hogy a nyugati országokban csak a szűken vett mezőgazdasági foglalkoztatottak szerepelnek a számbavételnél, míg nálunk a főfoglalkozású és a kistermelésben foglalkoztatottak (mellékfoglalkozású és magántermelők) teljes munkaidőre korrigált létszámán kívül a mezőgazdasági szolgáltatásokkal foglalkozók egy részét is ide számítjuk.

A foglalkoztatottak kisebb aránya mellett a mezőgazdasági ágazat GOP-hez való hozzájárulása is lényegesen kevesebb a miénknél (12. sz. függelék). A két mutató között nagyon szoros az összefüggés, ami a mezőgazdaság átlaghatékonyására utal.

Az EKG-országok közül Dániában a közösségi átlagnál jobb, Belgiumban, Luxemburgban, az Egyesült Királyságban és Hollandiában azzal közel azonos, míg a többi országban az átlagnál gyengébb a mezőgazdaság hatékonysága.

Az eszközellátottság bemutatására a traktorsűrűség, a műtrágyafelhasználás és az állatsűrűség adatai állnak rendelkezésre.

A traktorsűrűség hosszabb idősorai darabszám vonatkozásában jelzik, hogy az európai országokban általános tendencia a fajlagos darabszám növekedése, az USA-ban csökkenő, Kanadában és Ausztráliában pedig stagnáló. A traktorok darabszáma a tel-

jesítőképeséget nem fedi. Az egységnyi területre jutó traktorállományt a mezőgazdasági termelés szerkezetén kívül az átlagos üzemméret is befolyásolja. Az USA-ban a nagyobb üzemméret miatt egységnyi területre kevesebb, de lényegesen nagyobb teljesítményű traktor jut, mint az EGK-országokban.

Egy 1979-es felmérés szerint az EGK 11 országának (Görögország kivételével) átlagban 100 ha mezőgazdasági területre 4,1 db, illetve 101 kW traktorkapacitás jutott. Legnagyobb a traktorellátottság az NSZK-ban, ahol 100 ha mezőgazdasági területre 11,8 db, illetve 341 kW traktorkapacitás jutott. Legkisebb pedig Portugáliában 1,6 db/100 ha, illetve 4,8 kW/100 ha fajlagos traktorkapacitással.

Magyarországon a traktorok fajlagos darabszáma Portugália adatának fele, míg a fajlagos kW-ban - a nagyobb üzemméretekből adódóan - közel Portugáliáéval azonos a traktorellátottság. A traktorokon kívül Magyarországon - más országoktól így Portugáliától is eltérően - más erőgépek is vannak, pl. a tehergépkocsikat nem szállításra, hanem speciális célgépekkel kiegészítve a művelésben is alkalmazzák. Ezért az erőgépsűrűségben már nincs ekkora eltérés. Az EGK országokban a traktorellátottság és a farmok mérete között rendkívül laza az összefüggés. A korrelációs számítás szerint a farmok méretének növekedésével a fajlagos traktorkapacitás kW-ban nő, darabszámban csökken.

A fajlagos műtrágya-felhasználásban az országok között ugyancsak nagyok az eltérések. A mezőgazdasági területre számított műtrágyafelhasználás az EGK országok átlagában és Magyarországon más országokhoz képest kiugró, s ezt a termelés intenzitásának tulajdoníthatjuk. Ezt jelzi az is, hogy az intenzív jellegű mezőgazdasági termelést folytató országokban csökken, az extenzív jellegűekben nő a fajlagos műtrágya-fel-

használás. Ugyanakkor a termelési szerkezet is befolyásolja a felhasználást. Az összes mezőgazdasági területre jutó fajlagos műtrágya-felhasználásban az EGK-ban az átlagtól való eltérés -58 és +101 százalékpont, a szántó és ültetvény együttes területére jutó felhasználásban a különbségek fokozódnak, az átlagtól való eltérés -63 és +255 százalékpont. A különbségeket nem annyira a farmméret, inkább a termelés szerkezetének és színvonalának eltéréseire vezethetjük vissza.

Az állatsűrűség európai és világviszonylatban is magas a főbb állatfajokat tekintve. Általános tendencia az állatsűrűség csökkenése, kivételt képeznek a tyúkfélék, amelyek állománya csak az EGK-országokban csökken.

100 ha mezőgazdasági területre az EGK országokban 77 számosállat jut, országonként igen eltérő az állatsűrűség: a legkisebb Görögországban, 21 db/100 ha, a legtöbb pedig Hollandiában, 343 db/100 ha. A számosállatban mért állatsűrűség és a farmok mérete között a korreláció szorossága közepes, Hollandia és Belgium nélkül viszont igen szoros.

Átlagos farmméret ha/farm	Számosállat/100 ha
10 ha alatti	21-60
10-20 ha közötti	25-343
Belgium és Hollandia nélkül	25-103
20 ha felett	76-153

A mezőgazdasági termelés színvonala növekvő tendenciájú. A csökkenő földterületen és apadó állatsűrűség mellett a mezőgazdasági termelés kibocsátása jelentősen növekedett, bár a növekedés üteme a 80-as években lelassult (120. sz. függelék).

Az egy lakosra jutó gabonatermelés az EGK országokban, Magyarországon és Kanadában folyamatosan nő, az USA-ban a

szándékos termelésvisszafogás a 80-as években már nem érez-
teti hatását. A gabonatermelés növekedése egyértelműen a hozam-
ok intenzív növekedéséből adódik. A búza termésátlaga az EGK
országokban a magyarhoz hasonló és az USA-énak 1,7-1,8-szorosa;
a termelés Európába intenzívebb. A kukorica hozamai közötti
különbség viszont lényegesen kisebb, az EGK-ban és az USA-ban
is intenzív termelés folyik. Az egy lakosra jutó állati termé-
kek termelése a 70-es évtizedben az európai országokban erőtel-
jesen emelkedett; a 80-as években - Magyarországot kivéve -
visszaesés mutatkozik, a vizsgált tengerentúli országokban pe-
dig az állati termékek kibocsátása már a 70-es évek elejétől
csökkenő tendenciájú (121. sz. függelék).

A növénytermelés - gabonaegységben^{x/} mért - színvonala
Dániában a legmagasabb, Magyarország az NSZK és Belgium után
a 4. helyen áll. Az állattenyésztés - gabonaegységben mért -
színvonala tekintetében egy számosállatra vonatkozóan Magyar-
ország Hollandia és az NSZK után a 3. helyen, míg egy hektár
mezőgazdasági területre vetített mutatóban a 13. helyen áll
(8 EGK-ország, Ausztria, Finnország, az NDK és Csehszlovákia
is megelőzi). Ez utóbbi termelékenységi mutatót befolyásol-
ja, hogy egy adott ország mennyire építi állattenyésztését
saját takarmánybázisra. Nem véletlen, hogy az egy hektár mező-
gazdasági területre jutó állati termékek termelési színvonalát
tekintve Hollandia áll az első helyen, ahol az intenzív állat-
tenyésztés takarmányigényének nagy része importból származik.

A gabonaegységben mért termelési színvonal nemzetközi
rangsorai ugyanakkor arra is utalnak, hogy az üzemméret és a
termelés színvonala között nincs szoros összefüggés, viszont
az adottságtól és a termelési szerkezettől nagymértékben
függ.

x/ A mezőgazdasági termékek mennyiségének összesítéséhez hasz-
nált mérőszám. Az átszámítási kulcsok forrása növényi ter-
mékekre: Statistisches Jahrbuch über Ernährung Landwirtschaft
und Forsten, 1982, Landwirtschaftsverlag, Münster-Hiltrup,
NSZK, 1982. Az állati termékekre: FAO 1981. Évkönyv 88.
és 89. táblázatai.

1975 és 1988 között az EGK 10 országában a bruttó termelés a végső kibocsátásnál jobban emelkedett, a hozzáadott érték viszont csökkent, s ezért is nőtt jelentősen a támogatottság (122. sz. függelék).

A farmméret és a hektáronkénti halmozatlan termelési érték között laza a kapcsolat, a farmok számának figyelembevétele nélkül a farmméret növekedésével némileg csökken a fajlagos termelési érték ($r = 0,24$), a farmmennyiséggel súlyozva a kapcsolat pozitívvá válik ($r = 0,18$).

A magyar mezőgazdaság hatékonyságát nemzetközi összehasonlításban a KSH 7 feltétel-^{x/} és 6 eredménymutatóból^{xx/} képzett komplex mérőszámmal vizsgálta. Ez alapján az élenjáró EGK országokhoz Hollandia, Belgium, Luxemburg és Dánia tartozik. A farmok mérete szerint az első kettőt közepes, Dániát a magasabb átlagterületűek közé sorolhatjuk. A legkisebb hatékonysággal Portugália, Spanyolország és Görögország termel. Portugáliában és Görögországban az átlagos farmméret kicsi, Spanyolországban közepes (123. sz. függelék). A komplex hatékonyság mutató szerint Magyarország a középmezőny alatt helyezkedik el.

Hazánk helyzetének reális értékeléséhez az is hozzátartozik, hogy az élenjáró országokhoz (Hollandia, Belgium, Luxemburg, Dánia) képest lemaradásunk annak ellenére nagy, hogy az elmúlt évtizedekben a magyar mezőgazdaság fejlődése

x/ Egy mezőgazdasági aktív keresőre jutó népesség, valamint mezőgazdasági terület; ezer lakosra jutó mezőgazdasági terület; 100 ha mezőgazdasági területre jutó mezőgazdasági inputok kivitele valamint behozatala, egy hektár mezőgazdasági területre jutó számosállat.

xx/Növényi, illetve állati termékek termelése gabonaegységben egy hektár mezőgazdasági területre; összes mezőgazdasági termelés gabonaegységben egy mezőgazdasági aktív keresőre, illetve egy lakosra vetítve; agrárexport devizabevétele, illetve agrárimport devizakiadása egy lakosra vetítve.

igen jelentős volt. Ez utóbbit jelzi az is, hogy előnyünk a legkedvezőtlenebb helyzetű három országhoz képest (Görögország, Spanyolország, Portugália) számottevő, s a termelékenység tekintetében növekvő tendenciájú. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy fokozott erőfeszítésekre van szükség ahhoz is, hogy relatív helyzetünk az európai országok mezőnyében ne romoljon.

A földhasznosítás főbb irányzatai a francia, a dán és az osztrák mezőgazdaságban

Franciaország, Dánia és Ausztria természeti, társadalmi- és gazdasági adottságai, történelmi hagyományai eltérőek. Sajátosságaik agrárpolitikájukban, s ennek egyik legfontosabb elemében, földbirtokpolitikájukban is tükröződnek. A földtulajdon és a földhasználat fejlődésének részletesebb elemzése alapján a következőkben néhány jellemző irányzatot ragadunk ki.

a) A földbirtokpolitika fő céljai

Franciaországban fő célként az életképes méretű családi gazdaságok létrehozását és fenntartását jelölik meg. Erre a törekvésre az a körülmény nyomja rá bélyegét, hogy egy évtized folyamán mintegy 500 ezer mezőgazdasági termelő éri el a nyugdíjkorhatárt (65 év), s közülök 2-300 ezernek nincs potenciális utódja. Szem előtt tartva azt is, hogy társadalmilag nemkívánatos a mezőgazdasági elvándorlás folytatódása, a fő törekvés a családi gazdaságok "újratermelése", a fiatal gazdák lehetőségének megteremtése.

Dániában a mezőgazdasági tulajdonról 1989-ben alkotott törvény célja, hogy "megvédje" a termőföldeket és a hozzájuk kapcsolódó tájértékeket, mégpedig oly módon, hogy mind a földművelés ágazati, gazdasági értékeit, mind pedig a környezetvédelem szempontjait figyelembe vegyék.

Ausztriában a törvényhozás és szabályozás fő törekvése, hogy a mezőgazdaságilag hasznosítható területeket lehetőleg erre a célra megőrizték, a folyamatos művelést fenntartsák. Ausztria területének mintegy 66%-a az Alpokhoz tartozik, így viszonylag kevés a mezőgazdaságilag hasznosítható földterület.

A különböző országokban hasonló a földbirtokpolitika megvalósításának eszköztára:

- Törvényhozás szabályozza a földhasználatot, a földtulajdon átruházását, az örökösödést, a bérleti jogviszony feltételeit;

- Pénzügyi kedvezmények ösztönzik a kívánatos irányú fejlődést;

- Mind a törvények alkalmazásában, mind pedig a pénzügyi segítség odaítélésében regionális, helyi szervezetek döntenek, messzemenően alkalmazkodva a helyi adottságokhoz.

b) A helyi döntések meghatározó szerepe

Ausztriában az alkotmányban rögzítettek szerint - a mező- és erdőgazdálkodási hasznosítású földterületek adásvételének szabályozása a tartományi törvényhozás feltétele. A tartományokban működő földforgalmi bizottságok közös alapelve, hogy a paraszti földek a parasztokhoz tartozzanak, s e szempont alapján bírálják el (engedik meg, vagy tiltják) járási szinten a földet érintő jogügyleteket.

Franciaországban a járási, megyei és regionális hatáskörű szakmai szervezetek szövetvényes rendszere működik. Ennek a helyi erőviszonyok alapján hozzák meg rendelkezéseiket a földtulajdonnal, a földbérlettel kapcsolatos kérdésekben. A szocialista párt bírálta a mezőgazdasági földtulajdonosok szakmai szervezeteinek befolyása alatt álló, heterogén struktúrát, amely gyakran semmibe vette a központi törekvéseket. Helyette járási földhivatalok és azok ellenőrzésére egyetlen választott

bizottság létrehozását kezdeményezte, amelyben minden érdekelt fél helyet kaphatna. Ez a kezdeményezés megbukott, sőt a miniszter (Edith Cresson) is lemondásra kényszerült.

Dániában a törvényhozás nagyon részletesen és konkrétan szabályozza a földek adásvételének, bérletének feltételeit. Így a hatósági engedélyek kiadása csupán a törvényben előírt feltételek igazolását, illetve elismerését szolgálja. Az engedélyeket a területileg illetékes földművelési bizottságok adják ki.

c) Földtulajdon-szerzés

A föld megszerzésének legszigorúbb feltételeit a dán törvény írja elő. Eszerint 301 hektár feletti mezőgazdasági ingatlant az a személy szerzhet, aki

- 18. életévét betöltötte,
- dán állampolgár (vagy nemzetközi egyezmények alapján jogosult tulajdonszerzésre),
- az ingatlan megszerzése előtt sem ő, sem házastársa, sem 18 éven aluli gyermeke nem tulajdonosa mezőgazdasági ingatlanak (külföldön sem),
- helyben lakik, vagy 6 hónapon belül odaköltözik,
- az ingatlant maga műveli, illetve üzemelteti,
- teljesíti azokat a mezőgazdasági képzettségi követelményeket, amelyeket a mezőgazdasági miniszter a földművelési szervezetekkel egyetértésben előír.

A 30 ha alatti területű ingatlan megszerzésére e követelmények az utolsó két előírás kivételével érvényesek.

A mezőgazdasági miniszter engedélyezheti, hogy egy mezőgazdasági ingatlant egy másikhoz csatoljanak, ha az összterület az összevonás után sem haladja meg a 125 ha-t.

Franciaországban a földvásárlás szabályozása az új gazdaságok minimális területének előírására (országosan az irányszám 25 hektár, amitől a helyi szervek eltérhetnek) és a maximális birtoknagyság behatárolására (általában a minimális

nagyság négyszerese) terjed ki. A felszabaduló földparcellák megvásárlására az állami közreműködéssel létesült földforgalmazó társaság (SAFER) elővásárlási jogot élvez; e földingatlanokat - új gazdaságok létesítésére, illetve a meglévők területének növelésére - kedvezményes feltételekkel értékesíti.

Ausztriában a földvásárlások engedélyezését helyileg mérlegelik szem előtt tartva, hogy ne érje károsodás az érintett földterületet, az ott folyó gazdálkodás rendjét.

d) A bérleti gazdálkodás terjedése

Franciaországban a mezőgazdasági területnek már egy évszázada mintegy a felét bérletben művelik. Dániában a bérletek aránya az utóbbi időben növekszik, jelenleg 18%-os.

E két országban a bérleti szerződést írásban kötik, Franciaországban 9-18 évre, Dániában maximum 30 évre. Ausztriában a bérleti szerződések szóban is megkötethetők.

Dániában a bérletek megszerzésének feltételei a tulajdon-szerzés feltételeihez hasonlatosak. A francia törvényhozás hagyományosan a bérlők érdekeit védi, mivel termelő tevékenységüket a társadalom számára hasznosnak ítéli, a földtulajdonosok járadékát korlátozza. A földbérleti díjakat 1975-ig az 1938. évi természetbeni szinten befagyasztották, azóta a szabályozást helyi bizottságokra bízják. Sok vidéken a gazdaságok nagysága csak bérlettel bővíthető, ezért a bérletek megszerzéséért tetemes lelépési díjat fizetnek, ami a földek forgalmi értékének felét is elérheti.

e) A birtokszerkezet lassú változása

Lassú ütemben, de folyamatosan növekszik az átlagos birtoknagyság: Dániában 1970 és 1987 között 20-ról 33 hektárra, Ausztriában 1970 és 1986 között 21-ről 27 hektárra nőtt. Az átlagos birtoknagyság növekedésének fő tényezője a törpe birtokok eltűnése: Franciaországban az 5 hektáron aluli birtokok száma 1892-ben még több mint 4 millió volt, 1955-ben már csak 800 ezer, 1985-ben pedig mindössze 263 ezer. Mindhárom ország-

ban a 30 hektár alatti területű gazdaságok vannak túlsúlyban, de a gazdaságok száma csak az 50 hektáron felüli kategóriában növekszik.

A gazdaságok egyre nagyobb hányadát részmunkaidőben, mellékfoglalkozásként hasznosítják. Franciaországban pl. 1979/80-ban 1,2 millió mezőgazdasági termelőt tartottak nyilván, de mindössze 55%-uk fordította teljes munkaidejét mezőgazdasági termelésre, és 70%-uk minősült főfoglalkozású mezőgazdasági termelőnek. (Ennek kritériuma, hogy jövedelmének több, mint 50%-a a mezőgazdaságból származzék.)

2. Környezet, talaj- és tájvédelem

A fejlett nyugat-európai piacgazdaságokban a környezet-szennyezés és a tájpusztulás fokozódása miatt egyre nagyobb szerepet kap a környezetvédelem. Az ezzel kapcsolatos vitákban a gazdasági kényszer és az ökológiai célok között valós vagy vélt ellentmondások ütköznek. A mezőgazdasági termelés műszaki színvonalának emelkedése, illetve az intenzív mezőgazdálkodásban a műtrágyák, növényvédőszeresek, takarmánykiegészítők túlzott alkalmazása, valamint a magasfokú gépesítéshez kialakított táblaméretek egyre inkább megváltoztatják a természetes környezet egységét, a táj arculatát. A lakosság körében erősödik az ökológiai szemlélet és érzékenység a környezetpolitika iránt.

A környezetvédelem terhet, de esélyt is jelent a mezőgazdaság számára, hiszen a korlátozó rendelkezések nehezítik és drágítják a termelést, ugyanakkor új feladatokat is kínál, amely jobban kifejezheti a mezőgazdasági termelés társadalmi fontosságát. A környezetvédelem céljainak a környezetkímélő mezőgazdaság tud eleget tenni, vagyis a környezetvédelemmel társult agrárgazdálkodás. Ezeket a célokat az európai piacgazdaságok természetvédelmi törvények révén érik el.

Az intenzív növénytermelés és állattenyésztés jelentősen hozzájárul a talajvizek elszennyeződéséhez. A szakszerűtlen műtrágyázás és hígtrágyaalkalmazás a talaj nitrátosodásához vezet. A nyugat-európai vízvédelmi törvények (pl. az NSZK-nak az ivóvíz nitráttartalmát korlátozó rendelete, a talajvízvédelmi területek kijelöléséről szóló törvénye; Svájc víztisztaságot szabályozó törvénye; Hollandia dekemizálási programja, Svédország növényvédőszer-használati illetve stb.) igyekeznek mérsékelni a veszélyt. Az NSZK környezetvédelmi törvényei hármás alapelvet követnek; a környezetszennyezés megelőzésének elvét, a szennyezést előidéző jogi vagy természetes személy felelősségének és kártérítésének elvét, valamint az állam és a társadalmi csoportok együttműködésének, közös fellépésének elvét.

A piacgazdaságokban a környezetvédők igyekeznek korlátozni az intenzív mezőgazdasági termelést. Vissza akarják állítani a földművelés ősi módszereit, a talaj tápanyagforgalmának zárt rendszerét. Az alternatív földművelést sokan optimális művelésnek tartják. Az organikus vagy biogazdálkodás óvja a környezetet és vegyszer-maradványoktól mentes élelmiszereket állít elő. Természetes úton igyekszik pótolni a talaj megfogyatkozott tápanyagait, humusztartalmát és építeni a kedvező morzsalékos talajszerkezetet, a talaj pihentetésével (ugarolással) regenerálni a termőképességet. A korszerű biogazdaságokban mennyiségi és minőségi értelemben is összehangolják a növénytermesztési teljesítményeket és az állatlétszámot.

A biogazdálkodás hozamai alacsonyabbak, mint a hagyományos termelésé és az előállított élelmiszerek ára is magasabb. A biogazdálkodás nem oldja meg a mezőgazdasági jövedelemviszonyok gondjait. Gazdasági szerepe csak a termelők viszonylag szűk részére korlátozódik. Az emberiség pedig nem maradhat táplálék nélkül.

A vegyszerpazarló intenzív mezőgazdasági termelés és a teljesen vegyszermentes biogazdálkodás két véglete közötti

"középutat" a regeneráló gazdálkodás jelenti. Ilyen eljárás az USA-ban kidolgozott csökkentett forrásigényű, környezetkárosítás nélküli gazdálkodás (LISA-program). Az ún. LISA-farmokon, bár használnak műtrágyát és növényvédőszeret, de mindegyikből csak a nélkülözhetetlennek ítélt mennyiséget. A kemikáliák helyettesítésére betegségeknek ellenálló fajtákat, nitrogénmegkötő növényeket telepítenek; szervestrágyázást, vetésforgót, a talajélet szempontjából ideális növénytársításokat alkalmaznak és kíméletesebb talajművelést folytatnak. A pontos vegyszermennyiségek kiadagolásához a talaj tápanyagtartalmáról aktuális és pontos információkkal kell rendelkezni. Ehhez elengedhetetlenül szükséges talajvizsgálat, sőt levélszövet-analízis elvégzése. Ha visszafogják a ma rutinszerű permetezést és műtrágyakiszórást, olyan kiscépek tömegére lesz szükség, amelyekkel a sajátosan társított növényi kultúrák is művelhetők.

A regeneráló gazdálkodás szerény hozamnövekedés, csökkenő üzemköltségek, ugyanakkor növekvő mértékű, képzett munkaerő-felhasználás mellett is nyereséges.

A mezőgazdaság a helytelenül alkalmazott termesztés-technológiai eljárások következtében kialakuló talajerózióval veszélyezteti a talajt és tartósan befolyásolja a hozamokat. Eróziót a mértéktelen erdőirtás, a talaj tápanyagtartalom kimerülése és a nehéz gépek használata idézhet elő. A termőtalajt pusztító jelenségek nem ismernek országhatárokat, ezért nemzetközi összefogásra van szükség a talajvédelemben. Harcolni kell a víz és a szél által kiváltott talajpusztulás ellen. A világon elsőként az NSZK dolgozott ki koncepciót a talajvédelemre.

A mezőgazdaság kettős értelemben járulhat hozzá a talajvédelemhez: egyrészt a rendeltetésszerűen végzett mezőgazdasági munkával ápolja az ún. "kultúrtájat", vagyis olyan állapotban tartja, ami egyúttal a lakosság pihenését és üdülését

is szolgálja. Másrészt nem mezőgazdasági jellegű, speciális tevékenységet is végez (pl. településfejlesztést, útépitést stb.). A kultúrtáj fenntartása és ápolása is szolgáltatás a mezőgazdaság részéről, amelyet az állam egyes országokban megtérít (pl. NSZK).

A mezőgazdasági területek művelése, valamint a természetvédelmi körzetek, nemzeti parkok ökológiai, gazdasági és pihenési, idegenforgalmi funkciója kölcsönhatásban áll egymással. A természetvédelmi területek működésének alapvető célja: a természetes ökoszisztémák védelme, illetve helyreállítása; a területek pihenő területekké való kialakítása; gazdasági-szociális fejlesztések a helyi lakosság érdekében, valamint a folyamatos kutatási, oktatási tevékenység biztosítása. Az NSZK-ban az iskolákban és a szakmai képzés különböző területein igyekeznek tudatosítani a környezet- és a tájvédelem fontosságát.

3. Szabályozási kérdések

A földárak, a földbérleti díjak, a földhöz kapcsolódó adók és támogatások, a földhitelezés, valamint a finanszírozás kérdéseit taglaljuk.

Földárak és bérleti díjak

A földárak vonatkozásában az USA-ról és néhány európai országról állanak rendelkezésünkre adatok és elemző tanulmányok, így az alábbiakban tárgyalandó országok kiválasztását ez a lehetőség határozza meg.

a) Amerikai Egyesült Államok

Miután az amerikai földárak színvonala hosszú távon is számottevően változott, elsőként időbeli dinamikájukkal érdemes foglalkozni. Az USA átlagos mezőgazdasági területének reálértéke 1915 és az 1933-as válság között csökkent, ezután 1972-ig lassan növekedett, s kb. 1959-ben érte el az 1915.

évi szintet. Az olajárrobbanás hatásaként 1973 és 1980 között a föld reálértéke is ugrásszerűen megnőtt, mintegy 50%-kal, utána azonban 1985-re visszaesett az 1973. évi szintre. Így az alább ismertetendő 1985. évi földárak normális, nem kiugró szintű áraknak tekinthetők.

Az 1985. évi földárak államonként is rendkívül differenciáltak. A legalacsonyabb, 354 dollár/hektár-os átlagos földár a sivatagos Új Mexikóban volt, a legmagasabb, 7663 dolláros pedig az atlanti parti New Jersey-ben. A tipikus mezőgazdasági övezetben fekvő Iowa államban 2313 dollár volt az átlagos földár, ami átszámítva 115.904 forint/hektár-nak felel meg (124.sz. függelék).

Érdekes eredményekre vezettek a földárak különbségeit elemző tanulmányok. W. Peterson, a Minnesota-i Egyetem tanára az államonkénti és az 1949-1978 közötti árdifferenciákat vizsgálta. Kiderült, hogy az árkülönbségek 2/3-át a népsűrűség, s ezen keresztül a lakó- és üdülőtelek iránti, valamint a közlekedési és kereskedelmi célú, nem-mezőgazdasági kereslet határozza meg, s az árdifferenciáknak csak 1/3-a tulajdonítható a mezőgazdasági szempontú földminőségi különbségeknek (természetes csapadék, termékenység, öntözés, művelésiág-arányok).

A földár kiszámítására az USA-ban használnak egy tőkésítési formulát is, amely a mezőgazdasági jövedelemből és a kamatból számítja ki a föld értékét. A képlet egyszerű hányados, de csak akkor, ha nem számolunk inflációval. Ha például a mezőgazdasági tiszta jövedelem 80 dollár/hektár és az infláció nélkül (reál)kamat évi 4%, akkor a földár $80:0,04=2000$ dollár/hektár, ami az iowai földértéket közelíti.

Földbérleti díjak csak az USA keleti felének államaiból álltak rendelkezésünkre. Legalacsonyabb volt az öntözés nélküli szántóterületek 1985. évi bérleti díja Texasban, 46 dol-

lár hektáronként , legmagasabb pedig a kukoricaövezetben fekvő Illionis államban, ahol 239 dollárt ért el. Forintra átszámítva ezek 2305-11976 forint hektáronkénti költséget jelentenének magyar viszonylatban. A földárakkal szemben (ahol 22-szeres különbség volt az államok között) a szántóföldi bérleti díjknál már csak mintegy 5-szörös az az államok közötti eltérés, ezért ebben már inkább csak a mezőgazdasági szempontú földminőségi differenciák jelennek meg. Az öntözött területek bérleti díja általában duplája volt a száraz művelésű területekének. A bérleti díj magas földár vagy gyenge földminőség esetén csak 2-3%-át teszi ki a földárnak (pl. New Jersey, Texas), a kukoricaövezetben azonban elérheti annak 5-6%-át is.

A földbérleti díjat figyelembe veszik a termelési költségek számításánál. Ez 1985-ben a búzánál az USA átlagában hektáronként 67 dollárt, a kukoricánál 119 dollárt, a cukorrépánál 219 dollárt tett ki. Így a földbérleti díjak tették ki a termelési költségeknek egy jelentős hányadát, a cukorrépánál 17%-át, a kukoricánál 20%-át, a búzánál pedig 25%-át. Összehasonlításképpen érdemes megemlíteni, hogy a magyar nagyüzemi szektor 1985. évi költségeiből a földköltségnek tekinthető földadó mindössze 2,5-3%-ot tett ki.

b) Európai piaci országok

M.Grillenzoni és A.H.Maunders, a padovai egyetem munkatársai az Agrárközgazdászok Európai Szövetségének 1987. évi balatonszéplaki kongresszusán tartott előadásukban azt állítják, hogy ahol létezik földforgalom, ott az árakat a vevők és az eladók várakozásai határozzák meg. Ezek a várakozások a mezőgazdasági termelés jövőbeli jövedelmezőségére, a kamatlábakra, a nem mezőgazdasági hasznosítás reálértékének alakulására vonatkoznak. Ezenfelül még a nemzeti agrárpolitikáknak is van hatásuk a földárakra. Így a földvásárlásokhoz nyújtott kamattámogatások emelhetik a földárakat (pl. Franciaországban), a nem mezőgazdasági célú vásárlók kizárása viszont csökkentheti azokat (pl. Dániában)^{x/}.

x/ Nagy kínálat esetén azonban e kizárás alól felmentést adhatnak Dániában

A földárak dinamikája az 1970-es és az 1980-as évtizedben haosnlóan alakult, mint az Egyesült Államokban. A nominál-árak az 1980-as évtized elején tetőztek és megtartották a színvonalukat az évtized közepéig, az 1985. évi árak az 1980. évek %-ában kifejezve országonként 84-112% között változtak. A fogyasztói árindex-szel deflált földárak azonban már estek, tehát a mezőgazdasági célú föld vásárlóereje csökkent. Az 1985. évi reálárak az 1980. évinek csak 51-86%-át tették ki, a legnagyobb csökkenés Írországban, a legkisebb az NSZK-ban következett be.

Az 1985. évi földárakat az összehasonlítás érdekében átszámítottuk forintra és melléjük tettük a népsűrűségi adatokat is, mert úgy tűnik, hogy a népsűrűség Európán belül is nagymértékben befolyásolja a földárak színvonalát (18.sz. függelék).

A 200 fő/km² alatti népsűrűségű országokban viszonylag alacsonyak a földárak, 111-223 ezer Ft között változva hektáronként. Franciaország és Olaszország átlagos földára így módon egy szinten van az USA-beli Iowa államéval. A 200 fő/km² feletti népsűrűségű, északabbra fekvő államokban azonban már 310-661 ezer Ft/ha között mozgott az átlagos földár, amelynek alsó határa is megközelíti az USA-beli legmagasabbakat, az atlanti part mentén fekvő államokét.

Grillenzoni és Maunder Anglián és Olaszországon belül elemezték a földárak differenciáltságát és ennek kiváltó okait. Angliában a 10-19 hektáros farmok csoportjában kétszer olyan magasak voltak a földárak, mint a nagyobb földterületű csoportokban. Ezt a szerzők két oknak tulajdonították: egyrészt a kisebb farmok iránt megnyilvánuló nagyobb keresletnek, másrészt annak a ténynek, hogy a kis farmokon nagyobb súlyt képviselt az épületek értéke. A bérlettel együtt eladott földterületek esetében a földár csak 71%-át tette ki a bérlő nélküli adásvételeknél kialakult árszintek (az 1980-1985 közötti időszakban).

Olaszországban a regionális illetve fekvésbeli különbségek domináltak az árdifferenciák kilakaitásában.

A leggyengébb hegyvidéki területen a földár csak az USA-beli Új Mexikó államét érte el (ami ott a legkisebb), a völgyi területek földára viszont megközelítette Angliáét és Wales-ét.

A földminőség szerinti árkülönbségek erősödnek. A legértékesebb, völgyi földterületeknek a reálértéke nem is csökkent 1968 és 1985 között, a hegyvidéki területeké viszont közel 60%-kal, a dombvidéki földeké pedig kb. 40%-kal lett kisebb. Ily módon a völgyi területeken az országos átlagár 2,7-szere-sét kapták 1 hektár föld eladásáért, míg az ország belsejében fekvő hegyvidékeken annak csak 15%-át. Ez azonban összhangban van azzal a ténnyel, hogy Olaszországban a földterületnek kevesebb mint 1/4-én állítják elő a mezőgazdaság hozzáadott-értékének közel 3/4 részét.

Az európai országokban egyébként a földforgalom mérsékeltnek mondható, évente a mezőgazdasági területnek kevesebb mint 2%-a cserél gazdát.

Földérték(elés), földadó, vagyonadó

Két alaptípust mutatunk be: egy hozadékelven és egy piaci értéken alapuló értékelési, ill. adórendszert. A földadó sajátos kezelése miatt megemlítjük Hollandia esetét.

a) A hozadékelvű rendszer (NSZK)

A földingatlant nem eladási, hanem a nála alacsonyabb tőkésített hozam/hozadéki értéken értékelik. Ez az ún. gazdasági egységérték (Einheitswert), amely egyúttal adó(zási) érték is (a földadóra, a vagyonadóra, az örökösödési adóra stb.).

A földadókivetés a helyi közösségek joga (126.sz. függelék). Az adó tárgya a földbirtok, pontosabban: a mező- és erdőgazdasági üzem, valamint a földvagyon - beleértve az üzemi földterületet is.

A földadót a földtulajdonos, ill. az fizeti meg, akinek a nevéhez kötődik a gazdasági egységérték. Földbérlet esetén a bérbeadó számít tulajdonosnak. A bérbeadó átháríthatja ugyan a földadófizetési kötelezettséget a bérlőre, ehhez azonban külön megegyezés szükséges. Örökbérlet esetén nem a földtulajdonosnak, hanem az örökbérlőnek kell megfizetnie az adót.

Adókivetési szempontból megkülönböztetnek "A" és "B" földadót:

- "A" földadó: a mező- és erdőgazdasági hasznosítású földre;
- "B" földadó: az egyéb földre.

A földadót mind "A"-ra, mind "B"-re azonos módon - két lépcsőben -, de eltérő kulcsokkal állapítják meg. Az első lépcsőben az ún. adómértékösszeget, határozzák meg, a másodikban pedig magát a földadót. A kiindulási pont: a gazdasági egységérték (amely példánkban 50 000 márka).

A számítás menete: a mezőgazdasági egységértéket megszorozzák az ún. adómérték-számmal, amelyet törvény ír elő. A mező- és erdőgazdasági hasznosítású földre 6 ezrelék, a többi földre 3,5 ezrelék a mérőszám - a következő kivételekkel: a családi házakra a gazdasági egység első 75 000 márkájára 2,6 ezrelék, az ikerházakra 3,1 ezrelék a kulcs.

Példánkban a mezőgazdasági hasznosítású földről van szó, s így az adómérték-összege: $50\ 000 \times 6 \text{ ezrelék} = 300 \text{ márka}$ (első lépcső). Ezt az összeget a helyi közösségek az ún. "növelő kulcsokkal" módosíthatják (második lépcső) - s így alakul ki a földadó összege. Ha a helyi közösségek nem alkalmaznak növelő kulcsokat, a földadó összege megegyezik az adómérték összeggel.

A helyi közösségek többnyire eltérő növelő kulcsokat állapítanak meg "A"-ra és "B"-re. "B"-re gyakran magasabb kulcsokat alkalmaznak, mint "A"-ra, nemritkán azonban éppen fordított a helyzet. Különösen a "falusiasabb" (kevésbé fejlett)

körzetekben állapítanak meg gyakrabban magasabb növelő kulcsot "A"-ra, mint "B"-re - a kiadások fedezésére.

A növelő kulcsok egy vagy több évre érvényesek, s általában 250-300% között mozognak. Példánkban 280%-os növelő kulccsal számolva 840 márkát tesz ki az évi földadó. Másképpen kifejezve: 1000 márka gazdasági egységértékre vetítve évenként 16,8 márka a földadó (840 : 50 000).

Ha az adóköteles föld több községre terjed ki - ami a mezőgazdaságban nem ritka jelenség -, megosztható az adó.

A földadó éves adó; négy részletben fizetendő (II.15., V.15., VIII.8., XII.15.). Kis összegek esetén időbeli összevonásra van lehetőség.

Mint a legtöbb adó esetében, a földadóra is adnak kedvezményeket, de a mező- és erdőgazdasági hasznosítású föld általában adóköteles. A házépítést vagy közvetlenül vagy adókedvezménnyel támogatják. Az utóbbi esetben a lakás területe egy meghatározott értéknél nem lehet nagyobb. A kedvezmény: 10 évig nem kell a ház (lakás) után föld(telek)adót fizetni.

A földadó-fizetésben halasztásra, ill. az adó részbeni elengedésére is van lehetőség. Az utóbbira akkor nyílik mód, ha elháríthatatlan okból (aszály, árvíz, stb.) számottevően csökkennek a hozamok/jövedelmek. Számottevő csökkenésnek számít, ha a normál nyershozam/jövedelem több, mint 20%-kal csökken. A földadót %-os arányban engedik el: a %-ban kifejezett hozam/jövedelemcsökkenés 4/5-ének megfelelően. Ha pl. 30%-os csökkenésről van szó, a földadót 24%-os mértékben engedik el. Az elengedést kérvényezni kell.

A földadónak csekély súlya van az összes adóbevételeiben (127.sz. függelék).

Agrárpolitikai vitákban érvek és ellenérvek hangzanak el az "A" földadó megszüntetésével kapcsolatban. A megszüntetés melletti fő érv: a mezőgazdaság viszonylag kedvezőtlen helyzete miatt adócsökkentésre volna szükség. A megszüntetés elleni fő érv: az "A" adó sok gazda számára az egyetlen

főbb adó, amelyet fizetni kell^{x/}. E tábor korábbi érvei:

- gazdasági (elosztás-) politikailag nem csekély hatással járna a megszüntetés, ugyanis a földben gazdagabb üzemek sokkal nagyobb előnyt élveznének, mint a földben szegényebbek,
- az "A" földadó bizonyos közösségek számára - különösen ott, ahol csekélyebbek a foglalkoztatási lehetőségek, mint másutt - az egyik legfontosabb bevételi forrás.

A vagyonadó-fizetési kötelezettség a természetes és a jogi személyekre egyaránt kiterjed. Az összes vagyon után kell adózni. Az összes vagyon: azon vagyonfajták gazdasági egységértékének összege, amelyekre gazdasági egységértéket állapítottak meg + az egyéb vagyon értéke - a levonható tételek.

Adómentes összegek, ill. határok is vannak a vagyonadóztatásban. A természetes személyek akár 140 000 márkánál is többet levonhatnak adóalapjukból. A jogi személyeket - az ipari és egyéb szövetkezetek, valamint a mező- és erdőgazdálkodási tevékenységet folytató egyesülések kivételével - mindössze 20 000 márka adómentes határ illeti meg. A mezőgazdasági termelési együttműködés ösztönzése céljából ezek az egyesülések az alapítást követő 10 évig (vagyon)adómentességet kapnak. (Kizárólag termelési, és nem értékesítő vagy földelő szervezetekekről van szó.)

Az adókulcs a természetes személyekre évi 0,5%, a jogi személyekre pedig 0,7%. A természetes személyek tehát mind az adómentesség, mind pedig a kulcsok tekintetében kedvezőbb helyzetben vannak, mint a jogi személyek.

A vagyonadó a mezőgazdaságban nem számottevő tényező, az adó 95%-a ugyanis tőkeeros társaságok vagyonából származik. Vagyonadót csupán kevés gazda fizet, s ennek elsődleges oka

x/ Vállalkozási, nyereségadó ugyanis nincs a mezőgazdaságban, a farmerek döntő többsége átalányban adózik a forgalmi adóztatásban - nulla egyenleggel, s a személyi jövedelem adóztatásban is igen nagy kedvezményeket élvez a mezőgazdaság (s itt is lehetőség van átalányadózásra).

a mező- és erdőgazdasági vagyon alacsony gazdasági egységértéke^{x/}, valamint a vagyonból való - az átlagnál nagyobb - levonási lehetőség. Ugyanez érvényes az örökösödési adóra is.

b) A piaci értéken alapuló módszer (Dánia)

A vagyonadó a földértéken alapul. A föld értékét az épület nélküli (üres) föld piaci értékeként határozták meg^{xx/}.

1981-ben pl. többszörös regressziós analízissel kalkuláltak földértéket 1.1 millió családi házra, ikerháza, víkendházra, ill "üres földre". A számítógépes elemzés alapja 6000 "üres föld" eladási ára volt. Az árakat a helyi értékelési bizottságok "gyűjtötték össze" egy-egy nem nagy kiterjedésű földrajzi körzetből.

A kalkulációhoz az állandóan karbantartott adatbázisokat is fölhasználták (értékelési regiszter: a tulajdonos neve, a telek mérete és jellemzői, a földhasznosítás módja, a birtok teljes értéke, a föld értéke, a legutóbbi értékelés adatai stb.); épületregiszter: bérleti díj, lakó- és egyéb terület, az épület elkészültének, és fölújításának időpontja, fölhasznált anyagok stb.); eladási regiszter (a vevő és az eladó neve, eladási ár, a finanszírozás módja stb.). A kalkulált értékeket fölülvizsgálták a helyi és a központi értékelési bizottságok.

Az elfogadott értékeket az árváltozásoknak megfelelően évenként módosítják. 1983-ban pl. 132 különböző tényezőt vettek figyelembe a teljes érték, s 60-at a földérték kiigazításához. 4 évenként újraértékelik a vagyont.

1981-ben Koppenhága környékén 60 000 \$ volt egy átlagos családi ház teljes értéke; ebből 25 000 \$ a földérték. A vagyonadó 600 \$ körül mozgott évente. Dánia többi részén természetszerűleg kisebbek az értékek, s így az adó is kisebb.

x/ A mező- és erdőgazdaságban a vagyonadónak rendszerint csak akkor van jelentősége, ha számottevő egyéb vagyon is van.

xx/ A földingatlant egységesen értékelik és adóztatják.

Kétfajta vagyonadó van Dániában: a földadó és a szolgáltatási adó.

- A földadót a helyi közösségek (községek és városok), valamint a megyék vetik ki a magántulajdonú föld értékére. A földadó a vagyonadó 85%-át teszi ki (1984) - a földadó tehát a vagyonadó része.

- A szolgáltatási adó két részből áll:
- a helyi közösségek és a megyék a köztulajdonú föld értékére
- a megyék az üzleti célú épület értékére vetnek ki adót. (Az utóbbi adót nem minden megye veti ki.)

A vasútak, a kikötők, a repülőterek, a közutak, a parkok, a temetők, a templomok, a nagykövetségek, a történelmi, jótékonyági és az oktatási vagyontárgyak után egyáltalán nem kell fizetni vagyonadót. Az egyéb köz(tulajdonú) vagyontárgyakat mentesítették a földadófizetési kötelezettségtől, szolgáltatási adót viszont utánuk is kell fizetni (az adókulcs a földadó kulcsának legfeljebb a fele).

Valamennyi lakásvagyon és mezőgazdasági vagyon földadóköteles.

A helyi közösségek szabadon dönthetnek a földadó-kulcsról (1983-ban pl. 16 kisváros ill. kisközség döntött úgy, hogy nem vet ki adót). A megyék földadó-kulcsait az állam határozza meg - az adatok szerint egyre csökkenő értékben (1982:1,3%, 1983:1,2%, 1984:1,1%, 1985:1,0%). A helyi közösségek és a megyék együttes földadó-kulcsai 0 és 6% között mozognak; 1983-ban 2,5% volt az átlagkulcs.

A vagyon birtoklását és eladását a vagyonadón kívül egyéb adókkal is megadóztatja az állam (tőkenyereség-adó, vagyonváltási adó, ajándékozási és örökösödési adó). Ezen adók együttes összege az összes adó megközelítőleg 1%-a.

A vagyonadó az összes adó 3%-a, a helyi adók 10%-a x/.

A lakó- és a hétvégi házak tulajdonosai meghatározott mértékű kalkulált bér(leti) jövedelmet kötelesek a személyi-jövedelemadóalaphoz hozzászámítani. A bruttó kalkulált bérjövedelem a föld és az épület folyó értékének 2,5%-a. Ha ez az érték túllép bizonyos határt (1983-ban: 770 000 korona), a bruttó kalkulált bérjövedelem a többletérték 7,5%-a. A 67 éves és annál idősebb tulajdonosokra 1,2 illetve 7,5 %-os értéket állapítottak meg.

A nettó kalkulált bérjövedelem (amelyet a személyijövedelemadó-alaphoz kell számítani): bruttó kalkulált bérjövedelem - állagmegőrző (karbantartási) költségek - a vagyonadóból való levonási lehetőségek.

Állagmegőrző költségként a vagyon teljes értékének 1%-a, - legfőlőbb azonban 2000 korona - vonható le. 1982-ben a vagyonadó 75%-át, 1983-ban a felét, 1984-ben már csak a 25%-át lehetett levonni. 1985-ben megszűnt a levonási lehetőség. 1983 óta 65 éves kortól halasztást lehet kérni a vagyonadó megfizetésére. Az adót és a kamatot az örökös fogja megfizetni, ill. a fizetés akkor lesz esedékes, ha eladják a vagyont.

A "bérlő-családok" bruttó jövedelmüknek átlagosan a 0,6%-át, míg a "tulajdonos-családok" az 1,1%-át fizetik vagyonadóként (1984).

c) A sajátos eset (Hollandia)

Elvileg nics földadó, van viszont infrastrukturális adó (csatornázás+egyéb). Az adó mértéke a föld minőségétől függ, átlagban 20 gulden hetáronként. Igen nagy a szóródás: az adó az átlagárnak akár a tízszeresét is kiteheti.

x/ A vagyonadó alakulását, valamint az adóknak a központi és a helyi költségvetés közötti megoszlását lásd a 21-22. sz. függelékben. Nemzetközi összehasonlításra lásd a 130. és 131. sz. függelékét.

A vagyonadó mértéke (bizonyos határ fölött): évi 0,7%.

A bérelt és a saját föld aránya: kb. 40-60%. A legnagyobb bérbeadó az állam. A bérleti díj 300-600 gulden között mozog hektáronként. Az állam időről időre maximálja a bérleti díjat, amely átlagban egy ha föld árának (40.000 gulden körül) még az 1%-át sem éri el.

A föld a mezőgazdasági vagyonszerkezetben

Az 1980-as évek közepén 12 nyugat-európai ország mezőgazdaságának vagyonszerkezetében (aktíváiban) a föld részaránya átlagosan mintegy 46 százalékot tett ki. Az átlag igen szélsőséges értékek között alakult: Ausztria 10, Svájc^{x/} és Norvégia 16, Írország 68, Anglia 73, Spanyolország 82% (25.sz. függelék). Magyarországon viszont a föld nem szerepel értékben a mezőgazdasági (vállalati-szövetkezeti) vagyonban; a telkesítések (mint földjellegű állomány) értéke az összes aktívaérték mindössze 5,8%-át érte el.

Elsősorban a földtulajdon nagy értékrészaránya folytán magas Nyugat-Európában a mezőgazdasági termelők vagyonában (passzíváiban) a saját vagyon részaránya: (átlagosan mintegy 70 százalék). A külső tőke - voltaképp a haszonbérletek tőkeértéke - azokban az országokban (Belgium, Franciaország, Hollandia) jelentős, ahol nagyobb a haszonbérbe vett földek (ingatlanok) hányada; itt átlagban a vagyon közel egyharmadát képviseli^{xx/}. A kölcsöntőke (hitel) az összes forrás mintegy egyötöde; ennek háromnegyede hosszú- és középlejártú bankhitel (26.sz. függelék).

x/ Ausztriában, Svájcban (és a Német Szövetségi Köztársaságban a földet hozamértéke alapján értékelték, s ebből adódott a rendkívül alacsony érték, illetve részarány.

xx/ Meg kell jegyezni, hogy a haszonbérletek értékét nem mutatták ki valamennyi ország statisztikájában, s így ez csak nagy fenntartásokkal általánosítható.

1984-es adatok szerint a nyugat-európai országokban nem mutatkozott szabályszerű összefüggés a földár és az egy hektárra jutó bruttó hozam, valamint az adósságállomány között (27.sz. függelék). Ugyanakkor az egy hektárra jutó bruttó hozam és az adósságállomány között szembevetendő az összefüggés: az alacsony hozamnak általában alacsony adósságállomány felel meg^{x/}.

a) Földhitel és jelzálog

A mezőgazdasági termelők magas sajátvagyon- és földvagyonérték hányada, valamint a hosszú-, illetve középlejáratú hitelek passzívvarészaránya között a jelzálog intézménye képez összekötő hidat. Ugyanis a legtöbb országban a bankok, s különösképpen a speciális mezőgazdasági hitelintézetek a hosszú- és középlejáratú hiteleket jelzálog-fedezeti biztosítékkal nyújtják, a jelzálogot pedig jellegzetesen ingatlanra, - földre - alapítják (telekkönyvi bejegyzéssel). Meg kell jegyezni, hogy a fejlett piacgazdaságokban a föld-, illetve az ingatlan-jelzálog mellett az ingó javakra (gépek, berendezések stb.) is változatos jelzálogtípusok alakultak ki.

A legtöbb jogrendszerben megkülönböztetik a valamely konkrét követelés - rendszerint hitel - fedezetéül szolgáló biztosítéki jelzálogot, amely mindvégig járulékos jellegű, és a közönséges jelzálogot (forgalmi jelzálogjog), amely eredetileg (alapításakor) az eredeti hitelező kezében - a forgalomban - már önálló tartalommal marad fent. Ez a magyar jogban a jelzálog-adáslevél formájában történt, amit olyan - erre álmilag fölhatalmazott - hitelintézet mint jelzálogos hitelező javára lehetett kiállítani, amely a forgalombahozását végezte. A jelzálog-adáslevél "kibocsátásával" a jelzálogjog fokozottan forgalomképesé vált, s a mezőgazdasági föld fedezeti biztosítékával megteremtette a hitelszerzés lehetőségét. A legtöbb

x/ De közel azonos bruttó hozam mellett az angol adósságállomány mintegy hétszerese a portugálénak.

nyugat-európai országban lényegileg hasonló jelzálog-jogintézmények szolgálják a mezőgazdaság hitelellátását. Ezekben az országokban (de hasonlóképp az Egyesült Államokban is) a mezőgazdasági hiteleknek mintegy háromnegyede jelzáloghitel (ami megfelel az összes hitelen belül a közép- és hosszúlejáratú hitelek arányának).

1945 előtt Magyarországon jelzálog-adóslevél kibocsátására (pontosabban: kiállítására)^{x)} csak törvény által erre fölhatalmazott pénzüintézet volt jogosult (Magyar Nemzeti Bank, Magyar Földhitelintézet, Kisbirtokosok Országos Földintézete, Pénzüintézeti Központ (PK), Országos Központi Hitelszövetkezetek (OKH), Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége, a PK és az OKH tagintézetei). A jelzálog-adóslevél részét képezték a kamatokról és a kamatokhoz hozzászámított törlesztőrészekről kiállított bemutatóra szóló szelvények. (A jelzáloglevél tulajdonosa ezek "vagdosásával" tehát ugyanúgy tehetett szert jövedelemre, mint a kötvénytulajdonos.) Maga a jelzálog-adóslevél tulajdona csak a hátoldalára följegyzett átruházással volt eladható.

A földjelzálog mellett jellegzetesen mezőgazdasági jellegű jogintézmény volt a gabonajelzálog (1930. XXII. tc.) - rövidlejáratú mezőgazdasági kölcsönkövetelés biztosítására, raktározási vállalat raktárában elhelyezett meghatározott mennyiségű gabonára nyújtva^{xx/}. Meg kell jegyezni, hogy - bár más és más elnevezéssel - hasonló jogintézmény szinte valamennyi nyugateurópai országban funkcionál, az Egyesült Államokban pedig középlejáratú hitelkonstrukcióként államilag támogatott készlet szabályozó konjunktúrakiegyenlítő eszközként is működik.

x/ A jelzálog-adóslevelet valójában a jelzáloggal terhelt birtok fekvése szerint illetékes telekkönyvi hatóság állította ki. A főlisortolt pénzüintézetek tulajdonképpen az első (eredeti) jelzálogos hitelezők, amelyek az adóslevelet (mint értékpapírt) forgalomba hozták.

xx/ Gyakorlatilag ugyanazok a pénzüintézetek voltak rá törvényesen följogosítva, mint a jelzálog-adóslevél kibocsátására bár néhány gabonakereskedő cégnek is joga volt erre.

b) Jelzálogkölcsön és a hitelfelvevők védelme

A gazdaságilag fejlett modern piacgazdaságok pénzügyi törvényhozása messzemenően védi - egyebek mellett - a jelzálogos hitelfelvevőket, amit az Egyesült Államok példáján illusztrálunk. Az 1985. évi mezőgazdasági hiteltörvény (Farm Credit Amendments Act of 1985) lehetőséget adott az adósoknak, hogy betekintsenek a hitelnyújtó pénzintézet részvényeinek névjegyzékébe, a hitelezéssel kapcsolatos okmányokba, megjelenhessenek a hitelezési bizottság előtt, s személyesen érvelhessenek hiteligényük mellett. Az 1987. évi törvény (Farm Credit Amendments Act of 1987) az előbbieken túl arra is módot ad, hogy a hitelfelvevők saját költségeikre független szakértőt alkalmazzanak a (jelzálog) fedezetül szolgáló vagyontárgyaik értékbecslésére. Ahhoz is joguk van, hogy teljeskörű tájékoztatást kapjanak a bank által nyújtott többi hitel fedezetül szolgáló vagyontárgyak értékbecsléséről. Kérhetik a felvett kölcsön kamatfeltételeinek felülvizsgálatát. Ilyenkor a banknak írásban kell megindokolnia: miért az adott kamatot alkalmazta, s hogy milyen feltételek mellett kaphatna a hitelfelvevő alacsonyabb kamatozású kölcsönt, (melyek a kedvezőbb kategória kritériumai).

A mezőgazdasági hielrendszerhez tartozó valamennyi pénzintézet számára kötelező, hogy a lejárt követeléseket átütémezzék, ha ennek költsége kisebb, mint a csődbe ment adós vagyontárgyainak elárverezése. Az új törvény részletes útmutatást ad a költségek számítására. Ha a bank elutasítja az adós átütémezési kérését, akkor az utóbbi egy erre a célra létrehozott bizottsághoz fordulhat.

Ha a bank árverezés vagy önkéntes vagyonátruházás útján az adós földterületének tulajdonosává válik, akkor a korábbi tulajdonosnak jogában áll megvétőznia a banknak tett első vételi ajánlatot, hogy reális áron visszavásárolhassa vagy

bérbe vehesse azt. Bíróság hatáskörébe tartozik annak eldöntése; a banknak jogában áll-e nyilvános árverésen értékesíteni a tulajdonába került földet - a korábbi tulajdonos elővételi jogának biztosítása nélkül.

Az előbb vázoltakhoz hasonló adósvédelmi törvényes biztosítékok mind nagyobb mértékben épülnek be a nyugat-európai országok jogrendszerébe is. Az amerikai példát azért hoztuk föl, hogy bizonyítsuk a tényt: a legfejlettebb és a legliberálisabb piacgazdaságban is jogi garanciákkal védik a mezőgazdasági hitelfelvevőket a földjelzálog-kölcsönöket nyújtó bankokkal szemben.

A mezőgazdaság finanszírozásának jellemző vonásai az NSZK-ban

A német mezőgazdaságban egészen az 1930-as évekig jelentéktelen szerepet játszott az idegen tőke. Az iparosítás során bevezetett tőkeintenzív művelési módok azonban hirtelen megnövelték a mezőgazdaság hitelszükségletét, ehhez pedig jelentős mennyiségű idegen tőkét kellett igénybe venni. A hitelellátásban a mezőgazdaság által létrehozott hitelszövetkezetek játszottak nagy szerepet.

A mezőgazdaság gyorsan emelkedő adósságállománya 1988-ban már elérte a 48,5 milliárd DM-et, az egy üzemre jutó átlagos adósságteher 70 ezer DM-et tett ki. A hitelállomány növekedése elsősorban a közép- és hosszú lejáratú kölcsöntőke alakulására vezethető vissza. A teljes munkaidejű üzemek hitelkeresletének koncentrációját vizsgálva megállapítható, hogy a gazdaságok viszonylag kis, de állandóan növekvő hányadára jut a hitelállomálynak egyre nagyobb része, tehát elsősorban erre a kevés gazdaságra vezethető vissza az idegen tőke növekedése.

Nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedőnek mondható a saját tőke aránya, (a mérlegvagyon 80%-a). A vagyonmérlegben a földingatlant nem eladási-, hanem a mindenkori tisztahozam és kamatláb alapján kiszámított alacsonyabb tőkésített

hozamértéken - az NSZK-ban ezt Einheitswertnek (egységértéknek) nevezik - veszik figyelembe. Az üzemi vagyon értéke 1965 óta erőteljesen nőtt; 1988-ban 234 milliárd DM-et képviselt. A tőkebefektetés ill. a vagyon kétharmada az ingatlanérték (43%-a a földérték). 1980 óta a mezőgazdaságban nincs vagyonnövekedés, sőt az utóbbi években a mezőgazdasági termelők által felvett hitelállomány is stagnál.

Ha a négyszer nagyobb piaci földárral számolunk, akkor a saját tőkehányad 90%-ot tesz ki, ennek 85%-a az ingatlanérték (60%-a a földérték).

A mezőgazdaságban az idegen tőke viszonylag alacsony aránya azzal is magyarázható, hogy a beruházások jelentős részét a földeladások bevételeiből finanszírozták.

A saját és idegen tőke elemzésekor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a mezőgazdasági szektor összesített adatairól (átlagértékeiről) van szó, ahol nem veszik figyelembe a gazdaságok differenciált jövedelem- és vagyoni helyzetét. A statisztika eddig jelentőségénél kisebb szerepet tulajdonított a farmer-házaspár mezőgazdaságon kívüli tevékenységéből és nem munkából (tőkevagyon, társadalombiztosítási átutalások stb.) származó jövedelmének, holott a "családi farm" fogalma szoros gazdasági kapcsolatot tételez fel az üzem és háztartás között. A hitelező szempontjából a tulajdonos farmer házaspár jövedelme a mérvadó a hitelképesség elbírálásakor, mert a háztartás többi tagja általában önállóan rendelkezik jövedelmével és vagyonával.

A saját források magas aránya következtében csekély a bankok hitelkockázata, de ettől még nagy lehet a hitelfelhasználás kockázata.

A jelzáloghitelek mellett a mezőgazdaság sem nélkülözheti a személyi hiteleket, amelyek a reálhiteleknél nagyobb kockázatot jelentenek a bankoknak, mert itt sokkal nagyobb fontossággal bír az adós személyében rejlő garancia.

A haszonbérlet arányának növekedésével az adósságállomány egyre kisebb részét képezik a jelzálogkölcönök és likviditási problémák merülhetnek föl olyan üzemekben, amelyekben kimerült a megszerezhető jelzálogos és egyéb fedezetű (terményjelzálog, kezesség) kölcsönfelvétel lehetősége.

A vásárolt takarmányra alapozott iparszerű sertés- és baromfitartással foglalkozó üzemekben a saját tőke részaránya ugyancsak csekély, ezért a forgótőkét elsősorban személyihitel-jellegű rövid lejáratú kölcsönökkel finanszírozzák.

A kedvezőtlenebbé váló mezőgazdasági termelési feltételek mellett a termelés diverzifikálásával - a zöldségtermelés növelése, újratermelhető energiaforrások, alternatív mezőgazdasági termelés - lehet a mezőgazdasági jövedelemszínvonalat megtartani vagy növelni. Ezekben a gazdaságokban egyre inkább a termelési eredmények jelentik a növekvő tőkeigény biztosítékát, ezért a gazdaság egyéb szektorainak nyújtott hiteleknel használt kritériumok alapján növelhető a hitelkihelyezés.

Az üzemen kívüli diverzifikáció körébe tartozó agrótechnikai szolgáltatásoknál (közös géptársulás, gépkölcsönző vállalkozás) az idegen tőke aránya akár a 80%-ot is meghaladhatja, ezért itt megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a hitelképesség vizsgálatára.

A német bankrendszerben az univerzális banktípus az uralkodó és az üzleti bankok szinte minden elképzelhető bankszerű ügylettel foglalkoznak.

A hitelintézeteket a Bundesbank statisztikájának megfelelően csoportosítjuk.

Az első bankcsoport a hitelszövetkezeteket foglalja magába, amelyek a takarékpénztárakhoz hasonlóan szinten minden nagyobb településen jelen vannak. Külön említést érdemelnek azok a hitelszövetkezetek, amelyeket a mezőgazdasági önszegélyezés megalapítója után Raiffeisenbank-nak neveznek.

A XIX. században a farmerek megkísérelték az uzsora kiszorítását és a mozgalmat Raiffeisen kezdeményezte Németországban 1849-ben. Ennek következtében más országokban (Hollandia, Ausztria, Franciaország) is létrehozták a szövetkezeti bankok hálózatát, mert a kereskedelmi bankok nem akartak kockázatot vállalni a mezőgazdaság fejlesztésében. Mivel a mezőgazdasági környezet nem képes nagy megtakarítási forrást nyújtani, a szövetkezeti bankok is kénytelenek átfogó tevékenységükbe integrálni a mezőgazdasági hitelműveleteket, mert csak a különböző bankszolgáltatások teszik lehetővé a pénzforrások összegyűjtését és a hitel elosztását. Tehát még a mezőgazdasági eredetű szövetkezeti bankok is többé-kevébé egyetemes jellegű tevékenységet folytatnak és pénzalapjaik csupán egy részét nyújtják a mezőgazdaságnak, de ezzel párhuzamosan mind nagyobb szerepet töltenek be a bankrendszerben. A hitelszövetkezetek másik csoportjába tartozó Volksbankok elsősorban az ipar hitellátását szolgálják. Az ún. központi bankok a zsiróközpontokhoz hasonló funkciót töltenek be, adóslevelek kibocsátására pedig csak a szövetkezeti szektor központi bankja (Deutsche Genossenschaftsbank) jogosult.

A második csoport a takarékpénztárakat és zsiróközpontokat öleli fel. A takarékpénztárak szinte kizárólag a városok illetve járások tulajdonában vannak, ezért a magánbankoknál alacsonyabb saját tőkével kell rendelkezniük. A takarékpénztárak változatlanul a takarékbetétek útján jutnak eszközökhöz, de minden bankszerű ügylettel foglalkoznak. A zsiróbankok a takarékpénztárak központi intézeteiként azok részére likviditást befolyásoló és egyéb meghatározott bankszolgáltatást végeznek.

A reálhitelintézetek (Realkreditinstitute) megnevezésen a magán jelzáloghitelintézeteket és közjogi státuszú földhitelintézeteket kell érteni. Ezek elsősorban lakásépítési jelzáloghitelek folyósításával foglalkoznak. A nagybankoknak egy vagy több jelzálogbankban többségi érdekeltsége van.

A hitelbankok körébe soroljuk a nagybankokat, a területi bankokat és a magánbankokat. A nagybankok közé tartozik a Deutsche Bank, a Dresdner Bank és a Commerzbank. A nagybankok részvénytársasági formában működnek és aktivitásukat a magánügyletek ügyleteire is kiterjesztették. A területi bankok (pl. Bayerische Hypotheken und Wechselbank, Bayerische Vereinsbank) is nagyrészt részvénytársaságként szerveződtek, de csak egyes szövetségi tartományokban vagy szűk területen képviselik magukat. A magánbankok egyéni cég vagy társas cég jogi formában végzik tevékenységüket és bizonyos üzleti volumen fölött mérlegfőösszegüket nyilvánosságra kell hozniuk.

A különleges feladatokat ellátó hitelintézetek közjogi jellegüknél fogva támogatási feladatokat látnak el. A mezőgazdaság hitelezése szempontjából a Mezőgazdasági Járadékbank (Landwirtschaftliche Rentenbank), a Német Települési- és Tartományi Járadékbank (Deutsche Siedlungs- und Landesrentenbank) és az Újjáépítési Hitelintézet (Kreditanstalt für Wiederaufbau) érdemel említést. A felsorolt hitelintézetek különösen a mezőgazdaság szerkezetátalakítására adnak pénzeket.

Végül az egyéb bankok csoportjában csak az ún. részletfizetési hitelintézetek (Teilzahlungskredit-institute) nyújtanak mezőgazdasági hitelt.

1988-ban az összes hitelforgalom alig 3%-át tette ki a mezőgazdasági hitel, amelynek több mint 70%-a a hitelszövetkezetekre és takarékpénztárakra esett. Ezzel szemben a reálhitelintézetek piaci részesedése csupán 8,4%-ot ért el, a hitelbankok és különleges feladatokat ellátó hitelintézetek részaránya pedig 5-6% körül alakult. Az egyéb bankok jelentősége elhanyagolható, a kereskedelmi hitel (nem bankhitel) részarány azonban még mindig 6-7%-ot tesz ki.

A jövőben azzal kell számolni, hogy növekedni fog a verseny a mezőgazdaság hitelezésében, de ez továbbra is a (vidéki) bankok területe marad, mert ezek ismerik az egyes gazdaságok speciális viszonyait.

A szubvencionált hitelek körébe tartozó kölcsönökről csak Schleswig-Holstein tartományra vonatkozó adatok állnak rendelkezésre. Ezek alapján elmondható, hogy a mezőgazdasági hitelforgalom csaknem felét teszik ki a szubvencionált hitelek. Ezenkívül az ún. tartományi konszolidációs segélyprogram lehetővé teszi a rövidebb lejáratú hitelek hosszabb lejáratú hitelekkel való átalakítását, aminek következtében az összes hitelállományon belül emelkedik a szubvencionált és hosszú lejáratú hitelek aránya.

A múltban a mezőgazdasági hitelt a legbiztonságosabb hitelekhez sorolták, mert a föld magas dologi biztosítékot jelentett és a bankok szinte kizárólag reálhiteleket adtak. A mezőgazdaságban végbement struktúraátalakítás és az alacsony jövedelmezőség azonban növeli a hitelkockázatot, ezért ma a hitelezésnél egyre fontosabb a kölcsönigénylő személye és a cél, amire a kölcsönt fordítani kívánja. A mezőgazdasági hitelállomány a jövőben nem, vagy csak kis mértékben emelkedik és a mezőgazdaság hitelellátásában is élesedik a bankok közötti verseny. A földárak további mérséklődésével a hitelbiztosíték is csökken. A hitelveszteség kockázata továbbra is alacsony marad, de jelentősen nő a kényszereladási kockázat. A mezőgazdasági hitel egyre inkább elveszíti reálhitel jellegét és közelít a gazdaság egyéb szektorainak nyújtott hitelek tulajdonságaihoz, vagyis a bankoknak elsősorban a gazdaságok adósságszolgálati képességéhez kell igazítani a felvehető hitelek nagyságát. A bonitásvizsgálathoz elengedhetetlen az éves mérlegbeszámoló, holott ma az összes gazdaság csupán 25%-a (a főfoglalkozású üzemeknek is csak 43%-a) vezet könyvelést. Amellett, hogy magától értetődővé kell válnia a mérlegjelentés elkészítésének, a mezőgazdaság hitelellátásában részt vevő bankoknak speciális tanácsadókat kell alkalmazni a mezőgazdasági ügyfelek számára.

A földdel kapcsolatos támogatások

A fejlett piacgazdasággal rendelkező országokban igen magasnak tekinthető az agrárprotekciónizmus mértéke. A világpiaci árakat lényegesen meghaladó belső árak nyilvánvalóan csak támogatásokkal tarthatók fenn. A közvetlenül árban megjelenő támogatásoknál azonban a protekciónizmus eszköztára jóval szélesebb.

A földhöz kapcsolódó támogatásokat két csoportra oszthatjuk: a földtulajdon megszerzéséhez, illetve a föld használatához kötődő szubvencióra.

A földtulajdon megszerzéséhez elsősorban a fiatal gazdálkodókat, pályakezdőket részesítik támogatásban: kedvezményes hitelekkel, mint pl. Franciaországban, vagy konkrét összegű állami támogatással, mint pl. Finnországban.

a) EGK

A támogatásoknak fontos eleme a fiatal farmereknek nyújtott támogatás. A mezőgazdasági népesség ugyanis nagymértékben elöregedett, 1988 elején a farmerek fele 55 év feletti volt. A Közösség ezért hozzájárul a farmerek letelepedéséhez (a farm megvásárlásához vagy hosszú távú bérletéhez) prémiumok és beruházási támogatások formájában (pl. kivitelezési terveket is bocsát a leendő farmerek rendelkezésére), illetve adókedvezmények formájában. Szükségesnek látják ugyanakkor, hogy a támogatást azok kapják, akik sikeres vállalkozásra képesek. Ezért az ilyen jellegű támogatásokat szigorú feltételekhez kötik, amelyek szakképzettségre, a farm fejlesztési kilátásaira vonatkoznak.

Részben a földtulajdonhoz, részben a földhasználathoz kapcsolódik egy különleges támogatási forma az ún. előnyügdíjrendszer. Ennek hármas célja van: a túltermelés csökkentése, struktúraátalakítás és a farmméretek növelése.

Az 55 éves, vagy annál idősebb farmerek előnyüdját kapnak, ha felhagynak a mezőgazdasági tevékenységükkel. Az egyik alternatíva, hogy a farm megmarad, de nem mezőgazdasági célokra használják, pl. erdősítik. Ez egyben környezetvédelmi célokat is szolgál. A másik alternatíva, hogy a földet eladják, vagy tartós bérletbe adják úgy, hogy a farmméret ezáltal növekedjen. Ugyanakkor a vásárló vagy bérlő kötelezettséget vállal, hogy a megnövekedett farmon nem növeli a kínálati piaccal rendelkező termékek kibocsátását. Az előnyüdj-rendszer nemcsak a tulajdonosokra, hanem az ilyen farmon teljes munkaidőben foglalkoztatottakra is kiterjed.

Ez a program szociális szempontból is nagy jelentőségű, de piackönnyítő szerepe, valamint a farmok kiterjedésétől várható költségcsökkentő és így támogatásmérséklő szerepe sem elhanyagolható. Ilyen címen maximálisan 3000 ECU-t fizetnek farmonként évente, amelynek felét a közös alapból, másik felét a nemzeti költségvetésből finanszírozzák. A rendszer elsősorban a kisebb méretű, valamint a kedvezőtlen adottságú farmoknál előnyös.

A kisfarmokra vonatkozóan más támogatási forma is van, amely többcélú: a regionális és a strukturális gondok enyhítését szolgálja, emellett szociális egyensúlyteremtő szerepe is van. Azok a farmerek, akiknek termelése nem ér el bizonyos szintet, mentesek a termelés-visszafogó kötelezettségektől. Ártámogatásban, költségvisszatérítésben, vagy adókedvezményben részesülnek. Például a kis gabonatermelők az ártámogatáshoz akkor is hozzájuthatnak, ha a termőterületükre vonatkozó korlátozásokat nem tartják be. Hasonló megoldás van egyes olajnövények termelésében, illetve bizonyos állatlétszámig a tej- és a marhahús-termelésben. Ez a támogatás speciális felárat jelent, amely ellensúlyozza a farmerek jövedelmének csökkenését.

A közös agrárpolitikai célkitűzések pénzügyi fedezetét biztosító alap az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciális alap, a FEOGA. A FEOGA két részre oszlik: a garanciális és az orientációs alapra.

A garanciális alapból fedezik a különféle intervenciós kiadásokat, amelyek a FEOGA mintegy 95%-át teszik ki. A 80-as évtizedben a FEOGA garanciális alapjából finanszírozott támogatás 1,7-szeresére emelkedett. Legnagyobb ütemben emelkedett az olajnövények, valamint a juh- és kecskehús termelésének támogatása. A tejtermelés és a marhahús támogatása 2,5-3-szorosára emelkedett. A termelés kb. 70%-a ártámogatásban részesül megalapozott rendszer szerint, amely garantálja az árakat és a felvásárlást. Nem részesül támogatásban a termelés 21%-a. Kiegészítő ártámogatás van érvényben a termelés 2,5%-át kitevő speciális termékekre (keménybúza, olivaolaj, bizonyos olajosmagvak, dohány). Átalányban, hektáronként történik a termelés 0,5%-át kitevő termékek (textilnövények, komló, vetőmagvak, szárított takarmány) támogatása.

Az intervenciós kiadások egy részét termelési korlátozásokhoz kapcsolják. A művelésből kivont területek támogatásának középpontjában ma a gabona túltermelésének korlátozása áll. A művelésből kivont területekre magas támogatást fizetnek. Például 1979 és 1985 között azok a farmerek, akik felhagytak a szőlő-bortermeléssel, hektáronként 1800-3200 ECU támogatást kaptak.

A termelés támogatásában hasonló célokat szolgál a tejkvótarendszer, amelyet farm-szintre határoznak meg.

E támogatási tételek a FEOGA-n belül nincsenek elkülönítve, azonban a gabona és a tej támogatási túlsúlya ennek is köszönhető. Az intervenciós kiadásokból a legnagyobb súlya a tejnek van (35%), ezt követi a gabona (18%), az olajnövények (13%) és a marhahús (11%). Miután a gabona és a szarvas-

marha ágazat kapja a támogatás közel kétharmadát, így Franciaország, az NSZK és Olaszország viszi el a támogatások nagy részét, s ez a tagállamok között feszültségekhez vezet.

Az orientációs (kiegyenlítési) alapot ma már főleg a struktúrajavítás céljára használják fel, ez a FEOGA-kiadásoknak csak 5%-át teszi ki. Ebből finanszírozzák az említett előnyügdíj-rendszert és a fiatal farmerek támogatását, valamint első sorban a kedvezőtlen adottságú vidékeken támogatásban részesülnek azok a farmerek, akik üzemeiket korszerűsítik, felszereltségüket emelik és termelési feltételeiket javítják, termékszerkezetüket átalakítják.

A két alap pénzügyi kereteinek megoszlásából következik, hogy a nemzeti támogatások zömét a struktúrajavításra illetve a szociális problémák enyhítésére, továbbá a kedvezőtlen termőhelyi adottságú farmok támogatására használják fel. A nemzeti költségvetésből a mezőgazdaság támogatására fordított összeg nagyságrendileg körülbelül megegyezik a közösségi kiadásokkal; jellegzetessége, hogy ma már ez is a közösségi rendszer elvei szerint történik.

b) USA

A farmvásárlást az állam kamatkedvezmény formájában segíti. Ez az összes támogatáson belül nem jelentős.

A földterületek művelésből való kivonásáért viszont az állam - főleg a gabonatermelésben - igen nagy összegeket fizet. Részben a túltermelés korlátozását, illetve annak piaci levezetését szolgálja a tartalék tárolásáért a farmernek adott támogatás (28.sz. függelék).

A művelésből való kivonás, illetve az egyéb - pl. kedvezőtlen adottság miatti - többletköltségek támogatással történő ellentételezése a statisztikákban együtt jelentkezik, továbbá benne szerepel a termelői és a piaci ár különbözete is, 1985-ig a teljes értékesített mennyiségre, 1986-tól az exportmennyiségre vonatkozóan ez külön szerepel.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az USA-ban a névleges protekcionizmus mértéke^{x/} nem számottevő. A 80-as évek első felében a belső árszint néhány százalékponttal haladta meg a külső árszintet. Ugyanakkor a gabonatermelés átlagos támogatottsága elérte, sőt meghaladta a 30%-ot. A 80-as évek végére pedig az 50%-ot.

c) Finnország

Érdekes lehet számunkra a finn támogatási rendszer, amely négy csoportra oszlik; 1988. évi megoszlási arányaik a következők:

- Farmméretek szerint fizetett támogatás	27,6 %
- Régióként változó ártámogatás	25,4 %
- Egyéb ártámogatás	35,0 %
- Egyéb támogatás	12,0 %

A farmméretek szerint fizetett támogatás összege átlagosan egy farmra az 1986. évi 5590 finn márkáról 1988-ra 8504-re emelkedett. A támogatás az északi területek felé haladva növekszik, vagyis a kedvezőtlen adottság utáni támogatás egy részét is ebben a formában folyósítják.

A farmméretek szerinti támogatásból 1988-ban Dél-Finnországra 15 %, Közép-Finnországra 39%, Észak-Finnországra 46% jutott.

A régióként differenciált különtámogatás a kedvezőtlen területet részesíti előnyben. A tej ártámogatása az északi területen 0,69 FIM/liter, az ország középső részén 0,045, a déli részen pedig nincs külön ártámogatás.

A marhahústermelésben hasonló a helyzet. Az állattartásban az állatlétszám után kapják a farmerek a támogatást Közép- és Észak-Finnországban. Egy szarvasmarhára (tehénre) korrigált állatlétszám után az északi területeken 1595 FIM, Közép-Finnországban 140-990 FIM a támogatás összege.

x/ A belföldi termelői ár eltérése a külpiaci ártól.

Az ismertetett támogatási rendszerek jelzik, hogy a fejlett országokban a piaci beavatkozás a mezőgazdaságban igen erőteljes. Az állami, közösségi agrárpolitika elveinek megfelelően változik a támogatási rendszer, s a beavatkozással a piacot, a verseny kibontakozását gátolják ugyan, de újabb intézkedései a piac szerepét erősítik; ugyanakkor a szociális és a környezetvédelmi szempontok érvényesítésében a termelés korszerűsítésében, fejlesztésében (farmméretek növelése, struktúraátalakítás) az állam szerepe továbbra sem hagyható figyelmen kívül.

4. A Mansholt-terv: elképzelések és a valóság

Az 1960-as évek végére nyilvánvalóvá vált: a döntően ártámogatásra épülő közös agrárpolitika számos vonatkozásban nem, ill. rendkívül ellentmondásosan váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az árpolitika révén nőtt ugyan a farmerek jövedelme, de továbbra sem érte el más - a velük "összehasonlítható" - társadalmi és foglalkozási csoportok-rétegek jövedelmét. A beavatkozási rendszer azzal, hogy gyakorlatilag korlátlan piactámogatást tett lehetővé (magas árakon), arra ösztönözte a marginális helyzetű gazdálkodókat: továbbra is a piacon maradjanak - akadályozva a mezőgazdasági munkaerő közösségi mobilizációját, a létszám csökkenését (s ezzel a jövedelem növelésének egyik lehetséges útját), s a farmok korszerűsítését, elősegítve viszont a termékfölöslegek kialakulását. A növekvő fölösleg újabb költségekkel terhelte a Közösséget (tárolás, földolgozás, export stb.).

Ilyen körülmények között elkerülhetetlennek látszott az agrárpolitika fölülvizsgálata és új alapokra való helyezése. Ennek jegyében született meg a Sicco Mansholt nevéhez fűződő, a "Mezőgazdaság 1980" elnevezésű terv (1968), amely az 1970 és 1980 közötti 10 éves időszakra fölvezolta a közös agrárpolitika reformjával - elsősorban a szerkezetátalakítással - kapcsolatos elképzeléseket.

a) Elképzelések

A terv az ártámogatás növelésével szemben a termelékenység növelésére, s a farmszerkezet átalakítására helyezte a hangsúlyt - a termelési költségek csökkenésével. A fő cél: életképes, (azaz nagyobb), a gépesítésre és a korszerű mezőgazdasági technológiák fölhasználására alkalmas farmok kialakítása. 1968-ban az átlagos farmnagyság mindössze 10 ha volt, s csupán néhány %-nyi volt az 50 ha-nál nagyobb birtokok aránya.^{x/}

A Mansholt-tervnek szerkezetátalakítási szempontból két kulcseleme volt: a mezőgazdasági munkaerő létszámának felére való csökkentése 1970 és 1980 között (5 millió ember, akik közül 4 millió nyugdíjba menne, ill. fölhagyna a termeléssel, 1 millió pedig más foglalkozást választana), s 5 millió ha művelésből való kivonása (4 milliót erdősíteni, 1 milliót üdülési, szabadidő-célokra fölhasználni).

A célok eléréséhez a következő főbb irányelveket dolgozták ki:

- Az élet(fejlődő-)képes mezőgazdasági üzemek kialakítása és támogatása. Az olyan üzemekre korlátozták a közvetlen támogatásokat, amelyek meghatározott időszakban legalább két, teljes munkaidőben dolgozó munkaerővel, meghatározott tiszta üzemi jövedelmet értek el munkaerőként - maximálisan évi 2300 óra munkaidővel. Minden ilyen üzemre egyedi fejlesztési tervet kellett kidolgozni, amelynek megvalósításához különféle eszközöket vehetett igénybe az üzemtulajdonos (kamatkedvezmény, kezességvállalás, könyvelési támogatás, rekultivációs támogatás stb.).

- A mezőgazdasági termelésből való kivonulás, s az így fölszabadult területek hasznosítása ("előnyugdíj" az idős gazdálkodóknak, ha átmenetileg visszavonulnak a gazdálkodástól vagy ha fiatalnak adják át farmjukat).

x/ A birtokszerkezet megoszlását lásd e fejezet 1. pontjában.

- Tanácsadási rendszer (társadalmi-gazdasági információkkal való ellátás, szakképzés).

- A részmunkaidős tevékenység bővítésének ösztönzése. Ez a tervékenységi forma a mezőgazdasági munkaerő túlzott mértékű elvándorlásának megakadályozására szolgál - olyan időszakban, amikor másutt nehéz munkát találni.

b) A valóság

1970 és 1980 között a tervezett 5 millió helyett csupán 2,6 millióval csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. Ebben a folyamatban döntő szerepet játszott az a tényező, hogy 1973 után (olajárrobbanás) nehezebben lehetett másutt elhelyezkedni, mint előtte.

Sokkal jobban alakult a helyzet a másik cél vonatkozásában, bár a célt itt sem sikerült elérni. A tervezett 5 millióval szemben 4,2 millió ha-ra csökkent a megművelt terület. Az átlagos birtoknagyság 1960 és 1970 között 2,3 ha-ral, 1970 és 1980 között azonban mindössze 1 ha-ral (13,7 ha-ra) nőtt a Hatokban (de a Kilencekben is csupán 17 ha volt). A gazdaságok majdnem 80%-a azonban még mindig 20 ha-nál kisebb volt. (Országonként és régióként természetesen igen eltérően alakult a helyzet).

Az 1970 és 1980 között lezajlott szerkezetváltás tehát aligha nevezhető gyorsnak. Sőt: a szerkezetváltás lassúsága következtében a közös agrárpolitika egyéb főbb céljai sem valósultak meg (a piactámogatás költségeinek csökkentése, az állandó fölöslegek - elsősorban a tej és a tejtermékek - megszüntetése).

A Mansholt-tervet (ill. azt, ami abból megvalósul) a közösségi agrárpolitikások és a szakértők kudarcnak minősítették. A kudarcot többek között számokkal érzékeltetik. Az eredmények értékelésekor azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a termelékenység állandóan nőtt.

A szerkezetátalakító programok felemás megvalósításában a következő főbb tényezők játszottak közre:

- A politikusok túlságosan bíztak abban, hogy össze tudják hangolni az ár-, a szerkezet- és a piacpolitikát. Az elképzelésekben különös figyelmet szenteltek ugyan a szerkezetátalakító feladatoknak, a konkrét ajánlások azonban igen mérsékeltek voltak. A szerkezetpolitika végül is kimunkáltságban messze elmaradt a másik kettőtől. E programok, irányelvek inkább csak szerkezetpolitikai illusztrációk, semmint kidolgozott, kiérlelt elképzelések. S mindez annak ellenére történt így, hogy a 70-es években gyökeresen megváltoztak a körülmények (recesszió, a munkanélküliség növekedése).

- A közösségi mezőgazdasági támogatásoknak átlagosan még mindig csupán a 4-5 %-a irányul a szerkezetpolitikára. A Mansholt-tervnek az a "szándéka", hogy 10 év alatt a szerkezetpolitikára fordított kiadások fölülműlják az ártámogatási kiadásokat, s az utóbbiak csökkenni fognak, fantazmagóriának bizonyult. Utólag nehéz elhinni: a terv készítésekor vajon komolyan gondolták-e mindezt? A garantáltár-rendszer pl. 1980-ban (1970-es árakon) kb. hatszor többet emésztett föl, mint amennyit Mansholt várt.

- A szerkezetpolitika a 70-es években a szándékok ellenére (az ár- és piacpolitika révén) a termelés növelésére ösztönzött. Ráadásul az is kiderült: a szabályozásból a már addig is kedvezőbb helyzetű mezőgazdasági régiók és üzemek húzták a legnagyobb hasznot - a túltermelés mértéke tehát még nőtt is.

- A szerkezetpolitikában a közös agrárpolitikát gyakran "kereszteznek" a nemzeti agrárpolitikák.

Az EKG-beli szerkezetátalakítási folyamat tehát sok tanulságot kínál számunkra. E tanulságok napjainkra különösen időszerűvé váltak, ugyanis az élet- és fejlődőképes mezőgazdasági üzemek sokaságát kell kialakítanunk és működtetnünk.

5. A családi farmok helyzete: irányzatok és elképzelések

Nyugat-Európa, valamint az Egyesült Államok példáján ke-

resztül mutatjuk be a folyamatok és az irányzatok alakulását.

Nyugat-Európa

A jelenlegi helyzet és a jövőbe mutató tendenciák történelmi megalapozottsága nyilvánvaló közhely: mindenhol és mindig érvényes. Nyugat-Európában^{x/} azonban a múltnak, a történelmi gyökereknek különösen nagy jelentősége van.

a) Történelmi áttekintés

A családi gazdaság döntő jelentőségével jellemezhető a földbirtok-, és a földtulajdon-rendszer Nyugat-Európában hosszú fejlődés, sokféle és bonyolult politikai, társadalmi és gazdasági hatóerők következménye és ezekben a folyamatokban jelentős szerepe volt a természeti adottságok és erőforrások különbözőségének is.

A földesúri/jobbágyszerek önálló családi gazdaságok tömegével jellemezhető rendszerévé való átalakulás, országonként illetve régióként különböző időpontban történt: eltérő az azóta eltelt idő, különböző volt az ipari (városi) munkavállalási lehetőség, a kivándorlás és a külföldi munkával való tőkeszerződés lehetősége stb. Nagyon különbözők a társadalmi tradíciók és a jogrend: pl. nagy területen az örökösök egyenlősége vagyis a birtokok naturális megosztása majdnem kizárólagos forma, más országokban viszont tartósan érvényesülő gyakorlat a parasztgazdaságok egyetlen örökösnek való továbbadása.

Általánosan érvényes körülmények a földesúri- jobbágyszerek kapcsolatból való kiindulás, a kialakuló parasztbirtokok és a mezőgazdasági foglalkozáshoz való társadalmi kötődés ereje. Jellemző hatóerők továbbá a befolyásoló tényezők sokfélesége és ennek eredményeként országonként, ezen belül kisebb-nagyobb régióként eltérő gazdálkodási formák, birtokviszonyok,

x/ Nyugat-Európát a következőkben nem földrajzi fogalomként, hanem az elmúlt évek gyakorlatában európai tőkés országoknak tekintett csoport jellemzésére használjuk.

kapcsolati rendszerek kialakulása. Nyugat-Európa mezőgazdasága a modern fejlődés elmúlt évtizedeibe a vázolt sokszínűséggel kedte meg bekapcsolódását. Ez a körülmény lényegesen eltérő az USA-étól és a többi gazdaságilag fejlett tengeren túli, nagy területtel és viszonylag kis lakossággal rendelkező országétól: ezek gazdálkodása homogénabb, a mezőgazdasági foglalkozáshoz való kötődés kisebb, a vállalkozási készség erősebb, a farmok nagyobbak és a termelés szakosodása előrehaladottabb, mint Nyugat-Európában.

A nyugat-európai családi gazdaságok helyzetét és perspektíváját közvetlenül meghatározó agrárpolitikai és gazdaságpolitikai rendszer kialakulása szorosan ráépül a háború előtti évtizedek tapasztalataira. A gazdasági világválság pusztítása, az erre való reagálás - termeléscsökkentés, országok közötti elzárkózás fokozása stb. - közvetlen előzménye a háború utáni rendszereknek. Fontos tényező az is, hogy a háborús években minden országban kiépült a mezőgazdasági termelés irányításának, az árak rögzítésének, a termékek felvásárlásának eszköz- és intézményrendszere. Amikor a háború utáni újraépítés keretében létrehozták az új agrárpolitikát, a válságelkerülés, a biztonságos termelésfejlesztés célkitűzése és az ehhez szükséges agrárpolitikai eszközrendszer készen állt.

A háború utáni súlyos helyzetben nagy erővel jelentkezett a megoldást az országok közötti határok, elválasztó körülmények lebontásával kereső eszmerendszer. Az első gyakorlati eredmények is kedvezők voltak (Benelux vámunió, Montán-unió), ezek hatására az 50-es évek elején felmerült a nyugat-európai országok mezőgazdaságait egyesítő valamilyen "zöld-unió" gondolata. Számos politikus úgy vélte, hogy a gyakorlatilag minden országban részletesen és szorosan szabályozott mezőgazdaság és agrártermék-piac közös szabályozóit könnyebb lesz kialakítani, mint a nemzetgazdaságok nem szabályozott ágazatainak

összekapcsolása. Úgy vélték, hogy az Európa Vas- és Acélközösség (Montán-unió) sikerét a mezőgazdaságban lehet megismételni, arra számítottak, hogy a nemzetközi integráció egyes ágazatok összekapcsolásával fokozatosan valósítható meg.

A tárgyalások ezt az elgondolást nem igazolták: kiderült, hogy az agyonszabályozott mezőgazdaság integrálása nagyon bonyolult, sőt a veszteségek és nyereségek kiegyenlítése és a közös érdekelttség alig teremthető meg a mezőgazdaságon belül, ehhez dinamikus modellben az egész nemzetgazdaságok integrálása szükséges.

A nyugat-európai mezőgazdaság nemzetközi integrálásával jellemezhető, a hatvanas években kezdődő szakasza, tehát sok vonatkozásban különböző, eltérő módon szabályozott mezőgazdasággal jellemezhető. A gazdasági feltételek és szabályozások egyesülése természetesen nem jelenthet azonos fejlődést mindenütt, az integrálódás folyamán felerősödő differenciálás növeli a kedvező, illetve kedvezőtlen körülmények között működő gazdaságok eltérését. A családi gazdaságok jelenlegi helyzete és jövő perspektívája ezen egységesülő szabályozórendszer hatására alakul.

b) A családi gazdaságok számának és méretének hosszú távú változása

A legfontosabb tendencia a családi gazdaságok számának folyamatos csökkenése és az átlagos gazdaságnagyság növekedése. Ez a folyamat minden nyugat-európai országra jellemző.

Az előbbivel párhuzamos folyamat a fő- illetve mellékfoglalkozásként folytatott gazdálkodás jelentőségének módosulása. A farmok koncentrációjával azonos fontosságú jelenségként emlegetik a mellékfoglalkozású tevékenység gyors térhódítását. Valójában ez a két jelenség kölcsönhatásban érvényesül; a nagy gazdaságok száma növekedik, a kicsiké csökken, a közepesek

kategóriájában viszont inkább a számuk változatlansága mellett főfoglalkozásból mellékfoglalkozásúvá alakítás a legújabb tendencia. Ezek a gazdaságok ugyanis nem elegendő családi jövedelem-szerzés esetén nem hagynak fel a gazdálkodással, és nem válnak a nagyobb gazdaságok terjedésének bázisává, a tulajdonos megtartja a farmot (ez különösen infláció esetén fontos vagyonkonzerváló!) és a család kiegészítő jövedelem-szerzést vállal.

A tendenciák és megoldások nagyon sokfélék; a mezőgazdaságon kívüli munkavállalási lehetőség, a gazdasági környezet, az életszínvonal stb. országonként és időszakonként eltérő módon befolyásolja a körülményeket. Általánosan érvényes megállapítás azonban, hogy Nyugat-Európa országainak földbirtok-szerkezeti és gazdasági jellegzetességei az egyesülési folyamatok ellenére fennmaradtak. Az export-orientált holland, dán, francia és ír mezőgazdasági üzemeknél nagyobb erővel érvényesül a versenykényszer, mint a nyugat-német mezőgazdaságban és ennek hatása megmutatkozik a versenyorientáltak erőteljesebb gazdaságnagyság növekedésében. Dél-Európában viszont jelenleg is az apró, főfoglalkozásként elegendő jövedelemszerzésre alig-alig megfelelő gazdaságnagyság a jellemző. Észak-Európa sajátos viszonyai között a mezőgazdasági termelés erdőgazdasággal való kombinálása sajátos helyzetet teremt. Ezeken az alapvető tényeken a Közös Piac egységes szabályozó rendszere sem változtatott lényegesen; a gazdaságok adottságaiknak megfelelően reagáltak az értékesítési biztonság növekedésére, a bér munkás-alkalmazás lehetőségének megszűnésére és az inflációra.

Mindezek értelmében továbbra is számítani lehet a gazdaságok számának csökkenésére és az átlagos nagyság növekedésére. Minden prognózis és jövőelemzés megegyezik ebben a következtetésben.

c) A farmok típusai és a birtokszerkezet

Az előzőekben már szó volt arról, hogy a gazdaságok átlá-

gos nagysága minden országban növekedik. Ezt a tendenciát azonban, amennyiben meghaladja a családi gazdaság jellegét, mondhatni általánosan elítélik. Az ún. agrárgyárat pejoratív megjelölésként használják, kialakulásukat nem kívánatosnak tekintik. A családi gazdaság fogalmát azonban, legalábbis az állattartás mérete vonatkozásában lazán értelmezik, többszáz sertés esetleg jelentős baromfitartás belefér.

A nagyméretű állattartás térhódítását azonban a legutóbbi időben egyre inkább korlátozzák környezetvédelmi tiltások és ezek szigorúbbá válása a jövőben méginkább valószínű. A sertés, baromfi és szarvasmarha koncentrált tartását megtiltó, a trágya eltávolítását kötelezővé tevő, a vegyszeralkalmazást korlátozó stb. társadalmi követelés a legnagyobb népsűrűségű országokból és agglomerációkból előreláthatólag gyorsan áttérjed a tiszta környezetből jövedelmet szerző üdülési- turisztikai körzetekbe és többé-kevésbé általánossá válik. Mindez akadályozza a családi gazdaságnál nagyobb gazdaságok jelentős terjedését. A kis- és törpegazdaságoknál viszont inkább jelenlegi számuk konzerválódására, a csökkenés lelassulására lehet számítani. Már szó volt róla, hogy a föld, illetve gazdaság fontos vagyonzserváló, a tulajdonosok inkább megváltoztatják a gazdálkodást (növénytermelésre való áttérés folyamatos gondozást igénylő állattartás helyett), mellék-, illetve hobbytevékenységgé alakítják a farmot, minthogy megváljanak tulajdonuktól.

Az állami agrárpolitikai koncepciótól és a szabályozási rendszerektől sem várható ettől eltérő, a családi gazdaságoktól eltérő típus felkarolása. A választók tömegei által érzelmi túlfűtöttséggel követelt tiszta környezet, biogazdálkodás eszméjével való szembehelyezkedés politikáját a kormányok nem vállalják, erre egyébként a bőséges, esetenként túltermelés körülményei között nincs is szükség.

Előreláthatóan fokozódni fognak a gazdálkodás-típusok regionális különbségei. A kedvező értékesítési lehetőséget

meghaladó termelés következtében szükségessé váló termelés-csökkenés, a gazdálkodás külterjes irányban való módosítása, mezőgazdasági termelés helyett környezetvédelmi funkciók ellátása az elkövetkező évtizedekben jelentősen átrendezheti a mezőgazdasági termelés területi elhelyezkedését. Különösen a viszonylag kedvező természeti adottsággal rendelkező exportorientált országok (Hollandia) hirdetik a nyugat-európai mezőgazdaságnak a legkedvezőbb adottságú területekre való koncentrálását, a többi területeken pedig visszafejlesztését. Ilyen fejlődés jelentősen megváltoztathatja a birtokszerkezetet is.

A családi gazdálkodástól eltérő vállalati formáknak a nyugat-európai mezőgazdaságban nincs jelentősége. Az agrárpolitika ezeket a formákat nem kívánatosnak tekinti. Még a legtoleránsabb Nagy-Britanniában sem kívánják a bankok, biztosító társaságok földtulajdon-szerzését és jogszabályokkal akadályozzák a telepítési, városfejlesztési célokra való időleges tulajdonszerzés tartós vállalati földtulajdonná való változtatását.

d) Tulajdoni-bérleti viszonyok

A nyugat-európai körülmények között jelenleg a legfontosabb földtulajdon-szerzési mód az örökösödés. Szó volt már arról, hogy az örökösök egyre kevésbé kívánnak megválni a földtulajdontól, mégha annak nagysága, jellege vagy az örökös személyi körülményei nem is teszik lehetővé gazdálkodását. Ezt a folyamatot jelzi, hogy megnövekedett a családon belüli (örökösök közötti) bérleti, jövedelem-megosztási, fejlesztési, beruházási megoldások és megállapodások jelentősége.

Ennek a folyamatnak másik vetülete, hogy a bérleti megállapodások, különösen a családtagok közöttiek, ellenőrizhetetlensége miatt, nagyon hézagosságok és megbízhatatlanok a bérletek gazdaság-kategóriánkénti jelentőségére, a tulajdoni és bérleti területek arányára stb. vonatkozó adatok. Egyértelműen megál-

lapítható azonban, hogy a bérletek aránya a gazdaság nagyságával növekedik; a nagyobb gazdaságokban magasabb a bérelt föld részaránya. Gyakorlatilag minden országban kedvező örökösödési feltételek vonatkoznak a rokonok közötti örökösödésekre, ez is elősegíti a földtulajdon és a gazdálkodás elválását és a való helyzethez szorosán alkalmazkodó bérleti stb. megoldások kialakulását.

e) Jövedelmek

A mezőgazdasággal foglalkozók "megfelelő" jövedelem-szerzési lehetőségének fenntartása minden gazdaságilag fejlett, anyagi stabilitással rendelkező országra jellemző.

Ennek a célkitűzésnek a betartását háztartás-statisztikai adatokkal folyamatosan ellenőrzik. Az illető ország természeti-gazdasági viszonyait, gazdálkodási típusait arányai-ban tükröző adatszolgáltató gazdaságok eredményeinek sokoldalú és folyamatos kiértékelését a kormányok agrárköltés-gvetéséhez mellékelik és a legkülönbözőbb agrárpolitikai döntésekhez felhasználják.

A két háború közötti világválság egyik nagy felismerése, hogy az agrárágazat jövedelem-vesztésének pusztító hatása van az egyéb nemzetgazdasági ágazatokra (is). Ebből következően minden gazdaságilag fejlett ország nagy jelentőséget tulajdonít az agrárágazat stabilitásának, a családi gazdálkodás jövedelmezőségének. Ezen körülménynek jelentőségét fokozza, ha a mezőgazdasági lakosság fontos választási tényező regionális, vagy országos szinten. Növeli a paraszti politikai állásfoglalás súlyát, ha ehhez sikerül a mezőgazdaságot ellátó, illetve termékeit feldolgozó és értékesítő ágazatokban dolgozók érdekeltségének megnyerése.

f) A családi gazdaság megítélése a népesség nem mezőgazdasági része által

A mezőgazdasági foglalkozás, a parasztság és a vidéki lakosság iránt mindig vannak a városlakók, egyéb foglalkozást folytatók részéről ellenérzések. A "vidéki" megjelölésnek a maradiság szinonímjakénti használata meglehetősen általános.

Ezzel ellentétes eszmeirányzat viszont a paraszti foglalkozás ősi voltát, természet-közelségét, értékteremtő jellegét és szellemi "egészségességét" hangsúlyozó, a romantika eszmeirányzatához tartozó felfogás.

Utóbbi felfogáshoz csatlakozó, egészséges gazdasági-társadalmi hozzáállás a paraszt, illetve paraszti foglalkozás megfelelő értékelése. Nem véletlen, hogy Nyugat-Európa jelentős részén státust-jelző megjelölés a paraszt, Dél-Európában azonban korántsem ez a helyzet.

A legutóbbi időben a társadalmi megítélés a parasztság, illetve mezőgazdaság hátrányára változott. Először a mezőgazdaság támogatásának állandó emlegetése rontotta az agrárszektor megítélését. Amikor ehhez a túltermelés általános és a médiák által látványosan bemutatható képe társult, méginkább romlott a helyzet. Legújabbán a nagy állami támogatással, drágán, értékesíthetetlen felesleget termelő gazdaság képéhez a környezetet károsító, kellemetlen szagokat terjesztő, a természettel nem törődő, azt kizsaroló - és ehhez a nagy vegyi konsernek által szállított vegyszereket használó - ágazat képzete társult.

Mint hogy a mezőgazdaság választókénti súlyának folyamatos csökkenése mellett a kedvezőtlen társadalmi megítélés fokozódása különösen veszélyes, megkezdődött a mezőgazdasági imázs tudatos, professzionális befolyásoló tényezőket igénybe vevő megjavítására való törekedés.

Egyesült Államok

Az USA mezőgazdaságának arculatát hosszú ideig a családi farmok határozták meg. A hagyományos családi farmok azonban fokozatosan elvesztik domináns szerepüket. A farmok száma csökken, méretük növekszik, s ugyanakkor nő a részidőben gazdálkodó farmerek száma és aránya. A farmok száma 1940-hez képest harmadára, 1960-hoz képest felére csökkent, s mivel a földterület lényegesen nem változott, a farmok átlagos terü-

lete az 1940. évi 67 hektárról 1960-ra 119, 1989-re 182 hektárra nőtt (30.sz. függelék).

A farmok méretének jellemzésére az USA-ban az éves árbevétel mutatóját használják. A 31.sz. függelékben idézett forrás négy csoportba sorolja a farmokat, s bár a vizsgált két évben nem azonos árbevétel-határokat alkalmaz, a főbb tendenciák jól érzékelhetők.

A családi farm közgazdasági értelemben olyan farmot jelöl, amely megélhetést biztosít egy családnak, s munkaerejét leköti. Az idézett forrás a 40-től 200 ezer dollár-ig terjedő árbevételre realizáló farmokat tekinti családi gazdaságoknak, s az ennél nagyobbakat, "családi farmnál nagyobb" csoportba vonja össze.

A vizsgált két évtizedben a családi farmok aránya 50%-ról 46%-ra csökkent. A csökkenés a kisméretű csoportban következett be, és ezt a nagyobb méretű csoport szerényebb növekedése sem tudta kompenzálni. A termelésből való részesedésük nagyobb mértékben csökkent (62%-ról 48%-ra), s ez alól a nagyobb méretű farmok sem voltak kivételek. A családi farmok szerepének csökkenésében lényeges szerepe volt a költség-jövedelem viszonyoknak. Míg 1960-ban mindkét csoport jelentős jövedelmet realizált, 1982-ben a kisméretű családi gazdaságok nettó veszteséget mutattak ki. E tendencia alapján további csökkenésükre lehet számítani.

Figyelemre méltó a farmon kívülről származó jövedelem dinamikus növekedése. Ez mindegyik csoportban nyomon követhető, azonban a méret növekedésével az összes jövedelemhez viszonyított aránya csökken. Míg a családi farmnál kisebb gazdaságokban 56%-ot, a családi farmok két csoportjában 37, illetve 20%-ot, addig a nagyméretű farmoknál csupán 5%-ot tett ki.

A családi farmnál nagyobb méretű farmok - amelyekhez a 200 ezer dollár árbevételre meghaladó gazdaságokat sorolják

- termelésből való részesedése a korábbi egyharmadról 49%-ra nőtt. A jelentős koncentrációt az is mutatja, hogy az összes farm 5%-át kitevő legnagyobb farmok árbevételből való részesedése folyamatosan nő és ma már meghaladja az 50%-ot.

A családi farmnál kisebb méretű farmok^{x/} száma is növekedett, s jelenleg ők alkotják a farmok legnépesebb csoportját. Az összes farm fele ehhez a típushoz sorolható. E farmok termelésből való részesedése ugyan kisebb lett, mégis többségük életképes, számuk várhatóan tovább növekszik. Jelentős részük ún. hobby-farm, amely idegen munkaerőt is foglalkoztat. Életképességük azzal magyarázható, hogy gazdáik részidős (part-time) farmerek, akik másutt keresik jövedelmük zömét, vagy teljes jövedelmüket, ezért kötődésüket a csökkentő, vagy egyenesen negatív jövedelem nem befolyásolja.

Az eddigiek azt sugallják, hogy a farmok két szélső típusának, vagyis a családi farmnál kisebb és nagyobb méretű farmoknak van perspektívája. A kicsiknek az elmondottak miatt, a nagyoknak pedig a méretből adódó gazdasági előnyökből (economics of scale) következően.

A családi farmok viszont - különösen a kisebbek - túl kicsik ahhoz, hogy megfelelő jövedelmet biztosítsanak, ahhoz viszont túl nagyok, hogy mellettük a farmon kívül teljes munkaidős elfoglaltságot lehessen vállalni. Ezért a farmerek a következő lehetőségek közül választhatnak:

- Növelik a farm méretét, hogy elégséges jövedelmet adjon, és ezáltal függetlenednek a farmon kívüli jövedelemtől;
- Csökkentik a farm méretét, hogy több idejük maradjon a farmon kívüli jövedelem növelésére;
- Felhagynak a gazdálkodással.

A családi farmok jövője szempontjából meghatározó, hogy a kormányzati politika szükségesnek tartja-e a hagyományos családi farmok fennmaradását és ehhez milyen támogatást ad.

x/ Ezt a farmtípust "rural residence"-nek is nevezik.

A szakemberek többsége úgy vélekedik, hogy a családi farmok támogatása csak jövedelem-átcsoportosítás útján történhet, s ez ma már nem érdeke az amerikai adófizetőknek. Ezért szerintük leghelyesebb a farmereket a várható változásokra felkészíteni és a változásokat "menedzselni".

IRODALOMJEGYZÉK

1. A common agricultural policy for the 1990s.
2. 1985 Agricultural Chartbook. USDA Agr. Handbook no 62. 652. Washington, D.C. 1985 Dec. 92 p.
3. Agricultural Policy: A Citizen's Guide to the American Food and Fiber System. USDA. Washington, D.C. 1985.
4. Agriculture in difficult circumstances. Finland, 1989.
5. Agriculture Today and Tomorrow: The Cooperative Challenge. Texas Agricultural Extension Service Collage Station Texas.
6. A Look at Farmers Leaving Farming. Agricultural Outlook. USDA, 1989. October.
7. Alston, J.M.: An Analysis of Growth of U.S. Farmland Prices, 1963-1982. Amer. Jour. Agr. Econ. Vol. 68. No. 1. 1986. 1-9. pp.
8. A magyar mezőgazdaság európai összehasonlításban. KSH, Budapest, 1985.
9. A magyar mezőgazdaság hatékonysága nemzetközi összehasonlításban. KSH, Budapest, 1988.
10. A világ helyzete 1987/1988-ban. Adatok bolygónk jövőjéről. A washingtoni Worldwatch Institute jelentése. Árkádia Kiadó, Budapest.
11. Az EGK egységes piaca megteremtésének helyzete. EGK füzetek. 1.sz. 1988.
12. Bergou György: Az EGK gabonapiacának szabályozása. AKI-kiadvány, 1986.
13. Borszéki Éva - Harza Lajos - Mészáros Sándor - Varga Gyula: Árak, adók és támogatások az élelmiszergazdaságban. AKI-kiadvány, 1988.

14. Borszéki Éva - Mészáros Sándor - Spitálszky Márta: Az agrár termékek támogatottsága nemzetközi összehasonlításban. AKI-kiadvány, 1988.
15. Borszéki Éva - Mészáros Sándor - Spitálszky Márta: Az agrárárak és támogatások kapcsolatának nemzetközi és hazai helyzete. AKI-kiadvány, 1989.
16. Bundesfinanzministerium, Finanzbericht 1981, 1982.
17. Bundesregierung, Materialband zum Agrarbericht, kül. évf.
18. CICA-Információk 1986/12. Budapest, 1987.
19. Conan, E.: Europe: rapport, sur la mort lente L' Express, 1987. márc. 20. 34-36. o.
20. Cost of Production, 1987. Economic Indicators of the Farm Sector. USDA ERS ECIFS 7-3. Washington, D.C. 1989. Febr. 140 p.
21. Csete László - Wagner Hartmut: A földtulajdon és földhasznosítás Ausztriában. (Kézirat) AKI, 1990.
22. Denmarks Statistic, "Skatter og afgifter-oversigt 1982. Copenhagen, 1983.
23. Direction générale Information, Communication, Culture-Information, agricole, 12/98.
24. Does nature knows best? The Economist, 1987. aug. 22.
25. Dorow, N.A.: The Farm Structure of the Future Trends and Issues. In: Agricultural policy. USDA, Washington D.C. 1985.
26. European Documentation 1990.

27. Fennell, R.: Socio-struktural initiatives under the CAP In: Resource adjustment and European agriculture. Working group A6 papers. Vth European Congress of Agricultural Economists. Balatonszéplak, 1987.
28. Grillenzoni, M. - Maunder, A.H.: The Farmland Market in the European Economic Community. 5-th EAAE Congress, Balatonszéplak 1987. Working Group Papers 83, 16-27 pp.
29. Harrington, D. - Mashester, A.C.: Profile of the US Farm Sector. Agricultural - Food Policy Review: Commodity Program Perspectives. USDA, 1985.
30. Harrison, A.: Factors influencing ownership, Tenancy, mobility and use of farmland in the member states of the European Community. Commission of the European Communities, Luxembourg, 1982.
31. Inter-Country Comparisons of Agricultural Production. Aggregates. FAO Statistics Division, Rome, July 1985.
32. Japanese agricultural policies. Australian Bureau of Agricultural and Resource Economics 1988. 68-72. o.
33. Kluge, U.: Vierzig Jahre Agrarpolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Band 2. Verlag Paul Parey. Hamburg und Berlin. 1989.
34. Kostyálné Sebestyén Mária: Technológiai váltás, agrárpolitika és a mezőgazdaság struktúrája az Amerikai Egyesült Államokban. Gazdálkodás, 1987. 2. sz.
35. Köhne, M. - Wesche, R.: Die Bestenerung der Landwirtschaft. Verlag Eugen Ulmer. Stuttgart, 1982.
36. Közös Piac. Vám-, kereskedelem-, és agrárpolitika. Külkereskedelmi Útmutató Kézikönyvek, 1988.

37. KSH Nemzetközi Statisztikai Kézikönyv 1974, 1981, 1988, 1989. Budapest.
38. KSH Statisztikai Évkönyv 1988. Budapest.
39. La formation des prix et la performance des systèmes agroalimentaires. Paris, 1982.
40. Landbouwcijfers 1988., Landbouw-Economisch Instituut, s-Gravenhage, 1988.
41. Land Information Systems in Denmark. Vol. I-II. Ministry of Housing. Copenhagen, March 1985.
42. La politique commune de l' Europe a l' aube des années 90. 1/90.
43. Lasskowsky, M.: Umweltschutz in der Bundesrepublik Deutschland In Press, 1989. 2. sz. 1-31. o.
44. Lindon, J.R. - Lins, D.A. - Kataraman, R.V.: Cash Rents and Land Values in. U.S. Agriculture. Amer. jour. Agr. Econ. Vol. 67. No. 4. 1985. 794-805. pp.
45. Markó Béla: Földtulajdon és földhazsnálat Dániában. (Kézirat). AKI, 1990.
46. Mezőgazdasági világgjárás. Kanada. Agroinform, Budapest, 1984.
47. Muller, A.: Who pays property tax in Denmark: And the role of the valuation system for equity and fairness. The Seventh International Symposium on the property tax. International Association of Assessing officers. Lincoln Institute of Land Policy. Vienna, May, 1984.
48. Nation Unies Commission Economique pour L'Europe et Organisation des Nations Unies pour L'Alimentation et L'Agriculture: Revue agricole pour L'Europe Etude L'Ensemble 1987.

49. Németh József: A mezőgazdasági termékkereskedelem szervezete és működése az Egyesült Államokban. AKI-kiadvány, 1980.
50. Nemzetközi adatok a mezőgazdaságról. AGROINFORM, 1969.
51. Nevill-Rolfe, E.: The politics of agriculture in the European Community. Policy Studies Institute. London, 1984.
52. OECD. Revenue statistics of OECD Members Countries 1965-1983. Paris, 1984.
53. Odzúk, W.: Meddig szennyezhető a Föld? A környezetterhelésről. Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1987.
54. Padberg, D.I.: Agricultural Economics: Finding Our Future. American Journal of Agricultural Economics. Volume 69, No. 5. 1987.
55. Pálovics Béláné: Földtulajdon és földhasználat Franciaországban. (Kézirat), AKI, 1990.
56. Peterson, W.: Land Quality and Prices. Amer. Jour. Agr. Econ. Vol. 68. no. 4. 1986. 812-819. pp.
57. Pontius, J.: Policy Issues Related to Small-Scale Part-Time Farms in the Northeast. In: Increasing Understanding of Public Problems and Policies - 1987. Farm Foundation, 1987.
58. Popp József: A politikai pártok agrárpolitikája az NSZK-ban. AKI-kiadvány, 1989.
59. Rosmussen, W.D.: Taking the Univesity to the Poeple. Seventy - Five Years of Cooperative Extension. Iowa State University Press, Ames, 1989.

60. Station, B.F.: What Forces Shape the Farm and Food System? In: What Agricultural Policy Would Best Serve the Economic Interests of the United States? Washington, 1986.
61. Statistisches Bundesamt, Statistisches Jahrbuch der Bundesrepublik Deutschland, kül. évf.
62. Statistisches Jahrbuch über Ernährung Landwirtschaft und Forsten, Münster-Hiltrup.
63. Steiner László: Az agrárkülkereskedelem és a külföldi agrárberuházások ösztönzése az USA-ban, AKI-kiadvány, 1988.
64. The Agricultural Work Force of 1987. Statistical Profile USDA, 1989.
65. US Grain Policies and the World Market 1989.
66. Woods, W.F.: Policies for Noncommercial Farms. In: Increasing Understanding of Public Problems and Policies - 1987. Farm Foundation, 1987.
67. 1970. World Census of Agriculture, FAO, Rome, 1981.
68. Zsoldos B.: Az adós-fogság a magyar jogban; (Magyar Jogi Szemle, 1936. évi jan. hó).
69. Yearbook of agricultural statistics 1975-1978. EUROSTAT, 1980. Luxembourg.

em?
mic

es-

d

988.

e

e-

37.

0461/a-2